

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

Вр. 7. и 8.

XV.

СЛУЖБЕНИ ДЕО

УКАЗИ ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА КРАЉА

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

Постављења.

Указом Њег. Велич. Краља, од 10. јуна ове год., постављени су:

у трећој београдској гимназији: за професора *Миливоје Н. Јовановић*, предавач у истој гимназији;

у нишкој гимназији: за суплента *Петар Ј. Петровић*, предавач у истој гимназији.

ПРЕТПИСИ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

Постављење.

Претписом министровим, од 11. јуна ове год., постављен је:

у алексиначкој ниж. гимназији: за предавача *Живко Петковић*, предавач у оставци.

Разрешења.

Претписом министровим разрешени су:

у смедеревској ниж. гимназији: *Младен Спасојевић*, предавач, 8. јуна ове год. по молби;

у врањској гимназији: *Љубомир Борђевић*, наставник у истој гимназији, 2. јуна ове године; — *Никола Јакшевић*, предавач у истој гимназији, 5. јуна ове године.

ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Постављење.

Претписом министровим постављен је: за привр. вршиоца учит. дужности осн. школе у Плани, окр. моравског, *Андра Божић*, свештеник, 30. маја ове год.

Разрешења.

Претписом министровим разрешени су од учит. дужности:

Анка Рафаиловићева, привр. учит. I. р. м. шк. у Шапцу, 22. јуна о. г.; — *Милош Терзић*, привр. учит. у Славковици, окр. ваљев., 22. јуна о. г.; — *Гојко Петровић*, привр. врш. учит. дужн. у Орашцу, окр. крагујев., 2. јуна о. г.; — *Милан Радисављевић*, привр. врш. учит. дужн. у Рашанцу, окр. пожарев., 22. јуна о. г.; — *Војислав Милошевић*, учит. у Доњем Милановцу, окр. крајин., 20. јуна о. г.; — *Јелена Грашићка*, учит. у Доњем Милановцу, окр. крајин., 20. јуна о. г.; — *Милутин Поповић*, заступник учитеља у Кусатку, окр. подунав., 22. јуна о. г.; — *Драгомир Ивковић*, привр. учитељ у Бакусу, окр. топличког, 22. јуна о. г.; — *Сава Стевановић*, заступн. учитеља у Лалинцу, окр. тимочког, 22. јуна о. г.; — *Чедомиљ Јањић*, привр. врш. учит. дужности у Баричу, окр. подунав., 22. јуна ове г.; — *Сретен Радосављевић*, привр. врш. учит. дужн. у Доњој Краварици, окр. рудничк., 22. јуна ове год.

Пензионован је:

Михаило Ивковић, учит. осн. шк. у Малошишту, окр. топличког, на основу чл. 56. зак. о осн. школама, 20. јуна о. г.

РАСПИСИ И ОДЛУКЕ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

РАСПИС

Старешинама гимназија, реалака и виших женских школа о бележењу оцена на сведоџбама ученика осн. школа, који на пријамном испиту буду одбијени због недовољног успеха.

Сваке године стижу министарству просвете и црквених послова молбе од стране родитеља оних ученика основне школе, који су на пријамном испиту због слабог успеха одбијени, те се у тим

молбама тражи одобрење за поновно полагање пријамног испита.

Сазнавши да на многим сведоџбама, које су поменути молбама приложене, нема никаквог записа од стране школских старешина, да је и за што је дотични испитаник на пријамном испиту одбијен, те се услед тога, пре но што се донесе одлука по таквим молбама, мора тек тражити извештај од надлежне школске власти а тиме, без нужде, губити доста времена — нашао сам за потребно наредити :

да старешине средњих школа, приликом пријамних испита, на полеђини сведочанстава испитаних и због слабог успеха одбијених ученика основне школе свагда тачно забележе : *да је дотични ученик одбијен због слабог успеха из (тог и тог) предмета.*

Препоручујем Вам, да по овој мојој наредби од сада тачно поступите.

ПБр. 8449.

23. јуна 1894. год.
у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
Андра Ђорђевић с. р.

РАСПИС

Старешинама средњих школа (сем Богословије и Учит. Школа), о вршењу уписа ученичког.

Чланом 18. закона о устројству гимназија наређено је, да се уписивање ученика предузима „првих дана школског течаја“, и да се ђаци, који се „због важних узрока“ у ово време не јаве, „могу још до краја августа“ примити у школу.

Да би се у избору тих дана за уписивање у свима средњим школама подједнако поступило, чиме би се постигао и бољи распоред у вршењу претходних административних послова, рада око пријамних и поновних испита и т. д. — нашао сам за потребно наредити :

1., да се уписивање ученика предузима од сада само у *прва три радна дана* у почетку нове школске године (ове године дакле у дане 16., 17., и 18. августа); и

2., да се после означених дана, па до краја августа, приме у школу само они ученици, које Вам њихови родитељи или старатељи у напред поменута три дана пријаве ради уписа, а накнадно и то најдаље до краја августа, поднесу *ишновашан писмен доказ* о узроцима, из којих дотични ученик

није могао у одређене дане предстати Вам ради уписа у школу.

Препоручујем Вам, да ову моју наредбу подесним начином *још пре почетка нове школске године* објавите родитељима и старатељима ђачким ради знања, и да се по њој тачно управљате.

КПБр. 8436.

23. јуна 1894. год.
у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
Андра Ђорђевић с. р.

СТЕЧАЈ

за девет катедара на Вел. Школи.

У Великој Школи упражњене су ове професорске катедре :

I. У философском факултету.

- а.) За општу историју (стари век);
- б.) за Хемију, неорганску и органску;
- в.) за Математику; и
- г.) за *Палеонтологију* (палеозоологију и палеоботанику).

II. У техничком факултету:

- а.) За хемијску и механичку технологију и
- б.) за техничку физику са електротехником.

III. У правном факултету:

- а.) За административно право;
- б.) за грађански законик с грађанским поступком, и
- в.) за кривични поступак.

Ради попуњења ових катедара расписује се стечај и позивају се сви они, који желе компетовати за једно од поменутих места, да се са својим сведоџбама пријаве министарству просвете и црквених послова *до 1. септембра ове године.*

Прва је плата професора Вел. Школе 3283·80 дин., а сваких пет година повишава се са 757·80 динара.

По члану 5. закона о регулисању проф. плата, од 28. фебруара 1875. године, ако би се тичало знатних научника, може се, по споразуму с академ. Саветом Вел. Школе, одредити мера прве плате професора Вел. Школе, као што се могу Краљевим указом признати и године професорске службе на страни проведене.

У случају потребе, т. ј. ако се за напред означене катедре не би пријавио ниједан кандидат, који би имао потпуну квалификацију за ре-

WWW.UNILIB.RS
УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

довног професора, моћи ће се за сваку од тих катедара поставити и *хонорарни* професори.

ПБр. 8344. Из канцеларије министарства просвете и црквених послова, 21. јуна 1894. године у Београду.

СТЕЧАЈ

ЗА БУКВАР И ЧИТАНКЕ.

Усвајајући мњење Главног Просветног Савета од 26. априла ове године, СБр. 49., министарство просвете и црквених послова расписује овим стечај за израду *буквара* и *читанака* за наше основне школе.

Писци *буквара* имају се придржавати следећих прописа :

I. Основе за писање *буквара*.

1. Пре тачнога познавања и писања појединих слова може да дође *приправни одељак*, у ком би деца, уз познавање гласова и основних црта, *посматрала* поступно мала штампана слова у најпростијем облику (која би могла и шчитавати на словарици), просто нацртане *слике* познатих ствари (које би могла прецртавати).

2. У *другом одељку* треба да се покажу појединце *мала слова* : рукописна, курсивна и штампана — *упоредо*. Код свакога новог слова треба да буде *слика*, која ће подсећати на дотични *глас* у речи. *Облик* и положај рукописних слова треба да буде што *ближе штампаним словима*. Због тачнијег разликовања кратких, средњих и дугачких слова могу се употребити и *линије* као у прописма. *Речи* за вежбање у читању треба да буду разумљиве и лаке за шчитавање; *реченице* да буду јасне и одабране.

3. У *трећи одељак* долазе *велика слова*, која се показују *упоредо* с малима, и у *групама* по сличности. Овде ће се употребљавати сви знаци интерпункције, који се, мало по мало уносе у књигу.

4. У одељак за вежбање у читању треба да уђу *кратке, лако разумљиве, интересне*, и по садржини *одабране* приче, песме, описи, басне, пословице, загонетке, мудре изреке и т. д., нарочито у вези с *домаћим животом*. А да би деца радије и сама читала, треба у овај одељак унети и по више згодних *слика*, које могу послужити и као средство за боље разумевање садржине у појединим чланцима. Чланци треба да буду штампани *разним словима*, али не сувише ситним. На крају треба додати и *цифре*, писане и штампане.

5. *Обим* *буквара* може се удесити тако, да буде довољно грађе за целу годину, и у том случају треба узети у обзир и садржину оне читанке, која се сад употребљава у I. разреду.

6. Писац мора имати на уму и *техничку израду* *буквара*; особито се мора пазити на *тачну израду* сваке *црте*, на *јасност* појединих слова, и на лак *преглед* речи, реченица и чланака.

7. Писац је дужан поднети кратко *објашњење* плана и поступка, кога се придржавао при изради свога *буквара* и дужан је израдити кратко *ушутство* за учтеље.

Писци *читанака* имају се придржавати следећих прописа :

II. Основе за писање *Читанака*.

1. У *нижој основној школи* треба за *сваки* *разред* по једна *читанка* — сем првог разреда (за који ће *буквар* бити, у исто време, и *читанка*) — а у *вишој основној школи* може бити само једна *читанка*.

2. Све *читанке* треба да се израде по *једнаком плану* тако да се на *вишем ступњу доушњава* оно, што се пређе на *нижем ступњу*.

3. *Читанка* се мора удесити тако, да она буде *средшита* за учење *српског језика*, и да мало по мало уводи у *народну књижевност*. Ну, и ако у овој има *разноврсних* чланака, она ипак не може да обухвати грађу из свију других наставних предмета.

4. *Језик* у *читанкама* мора бити за углед *ученицима* при *говорењу* и *писању*.

5. У *читанкама* за *ниже* *разреде* треба да буду *лакши* и *краћи* *чланци* (а могу бити и *дужи*, ако је садржина лака и ако се нешто понавља у *причи*). Због *интересности* и *моралне поуке* могу се, поред *прича* и *песама*, унети и одабране *бајке*, *басне* и *скаске*.

6. *Обим* *читанака* треба да буде све већи, што је *виши разред*, тако да буде *довољно грађе* за *читање* у *школи* и *код куће*.

7. У *нижим* *разредима* треба да буде *чланака* *различним словима* *штампаних*.

8. *Распоред* *чланака* у *читанкама* за *ниже* *разреде* треба удесити тако, да садржина има везе с *годишњим* *временима*. *Пословице*, *правила*, *мудре изреке* треба ставити на *крају* *чланака*, који их *објашњују*, а не треба штампати в. пр. саме *пословице* за *себе* (као ни *песме* саме за себе).

9. *Садржина* у *читанкама* за *млађе* *разреде* треба да се бира из *домаћег*, *школског* и *црквеног* *живота* и да буде у *свези* с *познавањем*

места и околине; а у читанкама за старије разреде треба да буде и таквих чланака, из којих ће се ученици упознати с народним и државним животом и то у свези с географјском и историјском наставом у тим разредима. Треба још нарочиту пажњу обратити на избор оних песама, које ће ученици рецитовати, декламовати и певати.

10. Читанка за вишу основну школу треба да садржава лакше производе наше *новије књижевности*, на којима ће ученици упознати и главне књижевне облике; уз то треба да буде и таквих чланака (за најстарији разред), у којима ће бити поуке за *практични живот* (особито из економије).

11. У свима читанкама треба да буде *слика*, које ће помагати објашњење садржине у чланцима

или ће подсећати на какав историјски догађај, или ће представљати нека лица, особито *писце* оних дела, која се унесу у читанку за вишу основну школу.

12. У свима читанкама, особито у онима за старије разреде, треба да буде и таквих чланака, у којима ће бити *угледа* за живот или *поуке* за рад *женске* деце.

Писци треба своја дела да поднесу мнн-старству просвете и црквених послова до краја ове године.

КПБр. 6010. Из канцеларије министарства просвете и црквених послова, 30. јуна 1894. године у Београду.

РАДЊА ГЛАВНОГА ПРОСВЕТНОГ САВЕТА

ЗАПИСНИЦИ РЕДОВНИХ И ВАНРЕДНИХ САСТАНАКА ГЛАВНОГА ПРОСВ. САВЕТА

САСТАНАК 590-ти

13. априла 1894. године, у Београду.

Били су: *председник*, Ст. Марковић; *редовни чланови*: Ср. Ј. Стојковић, д-р Ј. Туроман, Љ. Клерич, д-р В. Вакић, д-р Мил. Јовановић-Батут, архимандрит Фирмилијан и д-р Ник. Николић.

Пословођ, Мил. Марковић.

I.

Прочитано је писмо г. министра просвете и цркв. послова од 11. ов. месеца, ПБр. 5346., којим се позива Савет да на основу чл 74. зак. о основ. школама изабере потребан број лица за кандидате надзорника основних школа.

Савет је одлучно: да се кандидација надзорника основних школа изврши на првом будућем састанку.

II.

Прочитано је писмо г. министра просвете и цркв. послова од 11. ов. месеца, ПБр. 5285., којим се шаље Савету на оцену молба г. Пере Тодоровића, новинара, који нуди министарству на откуп дело „Уранија“ од Кампла Фламариона, у преводу Стев. Д. Поповића.

Савет је одлучно: да се ово дело упути на преглед и оцену г. Ђ. Станојевићу, професору Вел. Школе.

III.

Прочитано је писмо г. министра просвете и цркв. послова од 11. ов. месеца, ПБр. 5207, којим се шаље Савету понуда г. М. Ђ. Милићевића, којом нуди министарству на откуп дело „Жил. Симон, жена двадесетог века“ превоо М. Ђ. Милићевић

Како је ово дело познато г. г. члановима Савета, то је, по њихову усмену извештају, одлучено: да се поменуто дело може откупити за поклањање ученицама Виших Женск. Школа, а тако исто и за књижице средњих школа.

IV.

Прочитан је извештај комисије одређене да састави основе за писање буквара и читанака у основн. школама, који гласи:

Главном Просветном Савету.

Према акту Главнога Просветнога Савета од 8. децембра пр. г., СБр. 134., и према акту од 3. фебруара о. г., СБр. 1., одређени су потписани, да израде *основе* за писање *буквара* и *читанака* за наше основне школе, према којима би се расписао стечај за израду истих.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Приступајући овому послу, комисија је пре свега утврдила ова гледишта : а) да писцима треба оставити више слободе при изради ових дела ; б) да се ближа упутства за овај рад морају тражити у специјалној дидактици. — Према томе, комисија је прописала ове основе, и то :

І. Основе за писање Буквара.

1. Пре тачнога познавања и писања појединих слова може да дође *приправни одељак*, у ком би деца, уз познавање гласова и основних црта, *посматрала* поступно мала штампана слова у најпростијем облику, (која би могла и шчитавати на словарици) и просто нацртане *слике* познатих ствари (које би могла прецртавати).

2. У другом одељку треба да се покажу појединце *мала слова* : рукописна, курсивна и штампана *упоредо*. Код свакога новог слова треба да буде *слика*, која ће подсећати на дотични *глас* у речи. *Облик* и положај рукописних слова треба да буде што *ближе штампаним* словима. Због тачнијега разликовања кратких, средњих и дугачких слова могу се употребити и *линије* као у прописима. *Речи* за вежбање у читању треба да буду разумљиве и лаке за шчитавање; *реченице* да буду јасне и одабране.

3. У *трећи* одељак долазе *велика слова*, која се показују *упоредо* с малима, и у *групама* по сличности. Овде ће се употребљавати сви *знаци* интерпункције, који се мало по мало уносе у књигу.

4. У одељак за вежбање у читању треба да уђу *кратке*, лако *разумљиве*, *интересне* и по садржини *одабране* приче, песме, описи, басне, пословице, загонетке, мудре изреке и т. д., нарочито у вези с *домаћим животом*. А да би деца радије и сама читала, треба у овај одељак унети и по више *згодних слика*, које могу послужити и као средство за боље разумевање садржине у појединим чланцима. Чланци треба да буду штампани *разним* словима, али не сувише ситним. На крају треба додати и *цифре*, писане и штампане.

5. *Обим* буквара може се удесити тако, да буде довољно грађе за целу годину, и у том случају треба узети у обзир и садржину оне читанке, која се сад употребљава у I. разреду.

6. Писац мора имати на уму и *техничку израду* буквара; особито се мора пазити на *тачну израду* сваке *црте*, на *јасност* појединих слова и на лак *преглед* речи, реченица и чланака.

7. Писац је дужан поднети кратко *објашњење* плана и поступка, кога се придржавао при изради

свога буквара, и дужан је израдити кратко *упутство* за учитеље.

II. Основе за писање читанака.

1. У нижој основној школи треба за *сваки* разред по једна читанка, а у вишој основној школи може бити само једна читанка.

2. Све читанке треба да се израде по *једнаком плану* тако, да се на вишем ступњу *допуњава* оно, што се пређе на нижем ступњу.

3. Читанка се мора удесити тако, да она буде *средште* за учење *српскога језика*, и да мало по мало уводи у *народну књижевност*. Ну, и ако у њој има *разноврсних* чланака, она ипак не може да обухвати грађу из свију других наставних предмета.

4. *Језик* у читанци мора бити за *углед* ученицима при говорењу и писању.

5. У читанкама за *ниже* разреде треба да буду *лакши* и *краћи* чланци (а могу бити и дужи, ако је садржина лака и ако се нешто понавља у причи). Због *интересности* и *моралне поуке* могу се, поред прича и песама, унети и одабране бајке, басне и скаске.

6. *Обим* читанке треба да буде све већи, што је виши разред тако, да буде *довољно грађе* за читање у школи и код куће.

7. У нижим разредима треба да буде *чланака различним* словима штампаних.

8. *Распоред* чланака у читанкама за ниже разреде треба удесити тако, да садржина има везе с *годишњим временима*. Пословице, правила, мудре изреке треба ставити *на крају* чланака, који их објашњавају, и не треба штампати н. пр. саме пословице за себе (као ни песме саме за себе).

9. *Садржина* у читанкама за млађе разреде треба да се бира из домаћег, школскога и црквенога живота, и да буде у вези с познавањем места и околине; а у читанкама за старије разреде треба да буде и *таквих* чланака, из којих ће се ученици упознати с народним и државним животом, и то у свези с географјском и историјском наставом у тим разредима. Треба још нарочиту пажњу обратити на избор оних *песама*, које ће ученици рецитовати, декламовати и певати.

10. Читанка за вишу основну школу треба да садржава *лакше* производе наше *новије књижевности*, на којима ће ученици упознати и главне *књижевне облике*; уз то треба да буде и *таквих* чланака (за најстарији разред), у којима ће бити *поуке* за *практични живот* (особито из економије).

11. У свима читанкама треба да буде *слика*, које ће помагати објашњење садржине у чланцима,

WWW.UNILIB.RS
У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

или ће подсећати на какав историјски догађај, или ће представљати нека лица, особито *писце* оних дела, која се унесу у читанку за вишу основну школу.

12. У свима читанкама, а особито у онима за старије разреде, треба да буде и таквих чланака, у којима ће бити *угледа* за живот или *поука* за рад *женске* деце.

18. марта 1894. г.
у Београду.

Чланови комисије:

В. Бакић
Ј. Миодраговић
М. Јовић.

Савет је усвојио ове основе.

V.

Прочитан је реферат д-ра Богдана Гавриловића о квалификацији г. Антонија Мајера, који је молно да се постави за учитеља гимнастике у средњим школама. Реферат гласи:

Главном Просветном Савету

Главни Просветни Савет послао ми је на оцену сведоџбу г. Антонија Мајера, привременог учитеља гимнастике у I. београдској гимназији, и уписао ме је да ли би г. Мајер могао бити постављен за сталног учитеља, а да не полагаје испит.

Ја познајем врло добро ону знамениту школу у Прагу, у којој се г. Мајер учио гимнастици, па бих га већ према оној лепој сведоџби, коју је добио у тој школи, могао и смео најтоплије препоручити за сталног учитеља гимнастике. Како ми данас стојимо с гимнастиком, не бих знао нибог, који би могао испитивати г. Мајера из теорије саме гимнастике, а чини ми се, да би се тешко ко нашао, који би и његов рад могао оценити онако како би га требало ценити, јер ми још којекако и знамо акробацку гимнастику — она годи ономе који у том погледу нема укуса а у ствари нема никакве вредности — а у школској гимнастици немамо ни појма. По моме мњењу г. Мајер би могао бити само испитивач а не испитаник.

Ну и да није те одличне сведоџбе, коју је г. Мајер собом из Прага донео, све што бих о г. Мајеру Главном Просветном Савету могао рећи, било би најлепше и најбоље. Ја сам као председник „Сокола“ имао прилике да у њему опазим једног веома озбиљног и спремног учитеља; он зна шта хоће, а зна шта се хоће гимнастиком; у

раду је тачан и истрајан, а воли гимнастику преко сваке мере. Моје мњење је дакле да се г. Мајер без испита прими у државну службу као редован учитељ гимнастике.

Овом приликом част ми је уједно скренути пажњу Гл. Просветном Савету још на ово. — Код нас се до сад много потрошило на гимнастику и на учитеље гимнастике (око по милијуну дин. ако не више) па ипак до данас *horribile dictu* нисмо никакав успех показали у гимнастици. Гимнастика је до душе свакад била у програму средње школске наставе (па је чак има и у програмима осн. школа), али је она била свакад пасторче наше наставе, о коме до данас готово нико није водно озбиљну бригу, па о коме се ни данас много не мисли. Да и не говорим о самим програмима, по којима би се гимнастика радила, — они у основи не ваљају; опширних програма и нема, а и кад би их било, не би се они могли извести због неувих учитеља.

Ево како је досад било с тим учитељима. Неко је рецимо био официр у аустријској или руској војсци, па му се тамо није свидело; дошао је амо и понудио се за учитеља гимнастике — и ми смо га одмах примили; неко је опет из наше академије изашао као официр, па ако је умео мало боље јакати, скакати и играти, он се понудио школи за учитеља гимнастике и школа га је узела; било је чак случајева да су се нудили министарству за учитеља гимнастике људи с улице — срећом ти нису примљени у службу, бар ја не знам да је ико од таквих уједно и постављен за учитеља гимнастике.

Резултат рада тих учитеља огледа се на читавим оним нараштајима, који су свршили нашу школу, и на оном нараштају, који се данас налази у школи. На те нараштаје гимнастика ни у ком погледу није утицала — она их није подигла ни физички ни морално. Гимнастику треба учити из темеља, исто онако како се уче математика језици, природне и све остале науке; гимнастика се мора радити по програму исто онако, као што се по програму ради и на осталим предметима.

Не би било места говорити Гл. Просвет. Савету од какве је користи гимнастика и за појединца и за друштво, па с тога у то нећу ни улазити. Хтео бих само да скренем погледе Главн. Просветном Савету у каквом се стању наша гимнастика налази поред свега тога, што се на њу много потрошило, а рад сам уједно да Главн. Просветном Савету искажем и путеве којима би требало поћи у будуће, па да се избегне све оно у чему се до

данас грешило, и с малим средствима дође до резултата.

1-во Требало би из школа истиснути вежбања с пушком, мачевима, по стројевима, четама и батаљонима (bataillonscolaires) и држати се само школске, хигијенске гимнастике, јер је штетно и опасно и по касарну и по школу ово двоје: у школу из касарне уносити суровост, а у касарну из школе уносити лабавост и померен појам о дисциплини.

2-го. Требало би основати нарочиту једну школу из које би у народ и у школу, основну и средњу излазили учитељи гимнастике; та би се школа могла подићи врло лако, а средстава би такођер за тај циљ врло мало требало имати; ја не верујем да би годишњи трошак био већи од 10—12 хиљада дин. и то само у току од неколико година, док се не би спремно довољан број спремних учитеља.

3-ће. Требало би да се од сад нико не прима за учитеља гимнастике, који нема своје дипломе и кога уз то не би препоручио Главни Просветни Савет.

Кад би Главни Просветни Савет порадио код г. министра да се само ове три тачке усвоје и у целини изведу, уверен сам да би сви будући нараштаји високо ценили рад и вољу оног просветног тела, који је своју заветну реч заложно за такву једну корисну установу, каква је установа гимнастика.

Молим Главни Просветни Савет да ми не замери, што сам се поред одговора на питање које ми је дао, дотакао једног другог важног питања које с оним у непосредној вези стоји. *Dixi et salvavi animam meam.*

Захваљујем Савету и овом приликом на оној вери коју је у мени имао.

Београд
на Цвети 1894. г.

Д-р Богдан Гавриловић,
председник „Сокола“.

Савет је усвојио мишљење г. Гавриловића и признао квалификацију г. Мајеру с тим, да се овај реферат упути на оцену г. д-ру Мил. Јовановићу—Батуту, како би се према томе могле доцније предузети мере за завођење гимнастике у наше средње школе на једној научној и модерној основи.

VI.

Прочитан је извештај г. Мих. Шљивића, проф. Вел. Школе, о квалификацији г. Косте З. Младеновића.

Савет је већином гласова одлучио: да г. Младеновић има прописане квалификације за предавача у сред. школама и то за групу природних наука.

VII.

Према писму г. министра просв. и црkv. послова од 4. марта о. г., ПБр. 3472., Главни Просв. Савет приступио је избору лица, којима ће се поверити израда тема за професорске кандидате, и том приликом изабрана су за поједине групе ова лица:

- I. За историју општу с литературом:
  1. г. Бож. Прокића, проф. Вел. Школе.
  - и 2. г. Стев. Ловчевића, професора.
- II. За руски језик с литературом:
  1. г. Љуб. Стојановића, проф. Вел. Шк.
  - и 2. г. Јевр. Илића, проф.
- III. За срп. језик са ст. словен. с литературом:
  1. г. Љубу Стојановића, проф. Вел. Шк.
  2. г. Живка Поповића, проф.
  - и 3. г. Свет. Вуловића, проф. Вел. Шк.
- IV. За латински и грчки језик:
  1. г. Јов. Туромана, проф. Вел. Шк.
  - и 2. г. Луку Зиму, „ „ „
- V. За упоредну географију:
  1. г. д-ра Јов. Цвијића, проф. Вел. Шк.
- VI. За историју Срба и историјску географ.:
  1. г. Панту Срећковића, проф. Вел. Шк.
  - и 2. г. Љуб. Ковачевића, „ „ „
- VII. За хемију и хемијску технологију:
  1. г. Симу Лозанића.
- VIII. За ботанику и минерал. с геологијом:
  1. г. Јов. Жујовића, проф. Вел. Шк.
  2. г. Ст. Јакшића, „ „ „
  - и 3. г. Саву Урошевића, „ „ „
- IX. За француски језик с литературом:
  1. г. Богд. Поповића, проф. Вел. Шк.
- X. За немачки језик с литературом:
  1. г. Љуб. Недића, проф. Вел. Шк.
  - и 2. г. Стев. Предића.
- XI. За анатомију, физиол., зоолог. и хигијену с дијететиком:
  1. д-ра М. Јовановића-Батута, проф. В. Шк.
  2. д-ра Ђоку Јовановића, „ „ „
- XII. За космографију:
  1. г. Мил. Андоновића, проф. Вел. Шк.
  - и 2. г. Мил. Недељковића, „ „ „
- XIII. За механику и физику:
  1. г. Љуб. Клерића, проф. Вел. Шк.

2. г. Мијалка Ђирића, проф. Вел. Школе
и 3. г. Ђоку Станојевића, „ „ „

XIV. За вишу и нижу математику:

1. г. Дим. Нешића, држ саветника.
и 2. г. д-ра Богд. Гавриловића, проф. В. Шк.

XV. За психологију, логику и педагогију с методиком:

1. г. д-ра Вој. Бакића, проф. Вел. Шк.
2. г. „ Љуб. Недића, „ „ „
и 3. г. Мих. Шљивића, „ „ „

XVI. За групу богословских предмета у опште:

1. г. Архиман. Фирмилијана, проф. Богосл.
2. г. Ст. Веселиновића, „ „
3. г. Јевр. Бојовића, „ „
4. г. Павла Швабића, „ „
5. г. протосинђ. Виктора, „ „
и 6. г. Петра Протића, „ „

XVII. За нацртну геометрију.

1. г. Мил. Капетановића, проф. Вел. Шк.
и 2. г. Стев. Давидовића, професора.

С овим је свршен овај састанак.

САСТАНАК 591-ви

27. априла 1894. г., у Београду.

Били су: председник: Стојан Марковић; редовни чланови: Срет. Ј. Стојковић, д-р Јов. Туроман, Љуб. Клерих, д-р Мил. Јовановић—Батут, д-р Никола Николић, д-р В. Бакић, архимандрит Фирмилијан, Ст. Ловчевић, Јеврем А. Илић и Дим. С. Јовановић.

Пословођ, Мил. Марковић.

I.

Прочитани су и примљени записници 588., 589. и 590. састанка.

II.

Прочитано је писмо г. министра просвете и првв. послова од 21. ов. месеца, ПБр. 5467., којим се извештава Савет да су указом Његовог Величанства Краља од 13. овог месеца постављени за редовне чланове Савета г. г. Стев. Ловчевић, директор I. беогр. гимн., Димитрије С. Јовановић, директор II. беогр. гимн. и Јеврем А. Илић, управитељ београд. учитељ. школе. Савет је ово саопштење примио знају.

III.

Прочитано је писмо г. министра просвете и првв. послова од 25. ов. месеца, ПБр. 5875., којим

се доставља Савету на службену употребу један примерак указа Његовог Величанства Краља Александра I. од 17. ов. мес., којим се Његови узвишени родитељи као чланови Краљевскога Дома враћају у сва права и дужности, који су им ујамчени уставом и законима земаљским. Савет је примио знају ово саопштење г. министра просвете.

IV.

Прочитано је писмо г. Ј. М. Жујовића, проф. Вел. Школе, којим враћа Савету рукопис „Минерологија и Геологија“ од г. А. Станојевића, проф., изјављујући да се због других важних послова не може примити прегледања и оцењивања овога дела.

Савет је одлучно: да се на место г. Жујовића изабере за референте г. г. Сава Урошевић и д-р Светолик Радовановић.

V.

Прочитано је писмо г. Жив. Јанићијевића, проф., којим извештава Савет да се не може примити прегледа и оцењивања дела „Зоологија за више разреде гимназија“ од г. Ђ. Козарца.

Савет је одлучно: да се за преглед и оцену овога дела умоли г. д-р Ђ. П. Јовановић, проф. Вел. Школе.

VI.

Приступило се избору лица за кандидате надзорника основ. школа према министар. писму, које је на пр. састанку у Савету прочитано.

По предлогу г. д-ра В. Бакића, Савет је прво усвојио ово:

I. Да се директори средњих школа нарочито целих гимназија, не кандидују за надзорнике без крајње потребе.

II. Да се предавачи и учитељи средњ. школа не кандидују за ревизоре, сем ако су стручни педагози и

III. Да се за ревизоре не кандидују лица, која су се у ранијим ревизијама ма чиме показала као неподесна.

После тога извршен је избор кандидата и изабрано је деведесет и два лица овим редом:

1. Миленко Марковић, секрет. мин. просвете
2. Димитрије Јосић, проф. Богословије,
3. Јеврем Бојовић, „ „ „
4. Милан Шевић, проф. I. беогр. гимн.
5. Момчило Иванић, „ „ „ „
6. Ђура Димић, „ „ „ „
7. Спира Калик, „ „ „ „
8. Живојин Јуришић, „ II. „ „

9. Љубомир Миљковић, проф. II. беогр. гимн.

10. Андра Гавриловић, " " "
11. Јован Бадемлић, " " "
12. Бура Милијашевић, " III. "
13. Димитрије Милојевић, " " "
14. Милутин Татић, " " "
15. Д-р Ђорђе Ђорђевић, " " "
16. Љубомир Давидовић, " врањске "
17. Мата Млинар, " " "
18. Мијаило Бошковић, " зајечарске "
19. Милан Вељковић, " крагујевачке "
20. Светозар Стојадиновић, " " "
21. Бошко Савић, " " "
22. Јован Томић, " " "
23. Кузман Паштровић, " крушевачке "
24. Димитрије Тричковић, " " "
25. Гаврило Јовановић, " " "
26. Коста Берић, " " "
27. Ђорђе Стојковић, " неготинске "
28. Милоје Васић, суплент " "
29. Коста Ивковић, проф. нишке "
30. Радован Кандић, " " "
31. Милвоје Башић, " " "
32. Никола Врсаловић, " " "
33. Цветко Петковић, " пиротске "
34. Јован Несторовић, " пожаревачке "
35. Војислав Вуловић, " " "
36. Михаило Банић, " " "
37. Васа Петровић, " " "
38. Михаило Ристић, " чачанске "
39. Никола Савић, " шабачке "
40. Владимир Јовановић, " " "
41. Драгутин Антић, " " "
42. Фрања Елезовић, " " "
43. Милош Давидовић, " београд. реалке "
44. Живојин П. Симић, " " "
45. Стеван Давидовић, " " "
46. Јосиф Ковачевић, " " "
47. Доброслав Ружић, " ужичке "
48. Живко Петровић, " " "
49. Миша Петровић, " " "
50. Светозар Мојковић, " " "
51. Живко Поповић, " беогр. уч. школе "
52. Јован Миодраговић, " " " "
53. Милоје Влајић, " " " "
54. Свет. Максимовић, предав. " " "
55. Лука Лазаревић, проф. " " "
56. Ранко Петровић, " нишке " "
57. Коста Миленовић, " " " "
58. Љубомир Протић, " " " "
59. Петар Марковић, предав. " " "
60. Сретен Адић, " " " "
61. Тихомир Ђорђевић, проф. н. алексин. гимн.

62. Михаило Бобић, проф. н. вел. град. гимн.
63. Миладин Тутуновић, " " јагодин. "
64. Бура Врбавац, " " " "
65. Риста Николић, " " књажевачке "
66. Павле Љотић, предав. " лесковач. "
67. Коста Николић, проф. зајечар. "
68. Драгутин Јанковић, " н. лозничке "
69. Чедомир Петровић, " " параћинске "
70. Петар Деспотовић, " " свидајначке "
71. Никола Тодоровић, " " " "
72. Михаило Ивковић, " " смедерев. "
73. Стојко Марковић, дир. шаб. гимн. у пенс.
74. Сима Бимбић, " " " "
75. Стеван Чутурило, учит. јез. II. беогр. гимн.
76. Петар Протић, проф. Богословије
77. Јосиф Стојановић, " " "
78. Иван Дамњановић, дир. н. алексин. гимн.
79. Стеван Фотић, " " ваљевске "
80. Јован Митровић, " пиротске "
81. Ђорђе Х. Нинић, " неготинске "
82. Божа Квежевић, " чачанске "
83. Васа Филиповић, " н. г.-милановач. "
84. Милан Зарић, " " књажевачке "
85. Павле Аршинов, " " лесковачке "
86. Д-р Сима Тројановић, " " лозничке "
87. Сретен Пашић, " " параћинске "
88. Љуб. Ђирић, " " смедеревске "
89. Михаило Живковић, проф. зајечар. "
90. Спира Станишић, " нишке "
91. Михаило Поповић, " крушевачке "
92. Владимир Зделар, " I. београд. "

VII.

Прочитано је писмо г. министра просвете и цркв. послова од 21. ов. мес., ПБр. 5730., којим се позива Савет, да у смислу чл. 2. и 3. зак. о надзиравању школа изволи предложити довољан број лица за изасланике о испитима зрелости и за надзорнике о годишњим испитима у средњ. школама за ову школ. годину.

Према овоме писму Савет је изабрао тридесет лица и то овим редом:

1. Д-ра Јован Туроман, проф. Вел. Школе
2. Михаило Валтровић, " " "
3. Д-ра Војислав Бакић, " " "
4. Божидар Прокић, " " "
5. Љубомир Стојановић, " " "
6. Михаило Шљивић, " " "
7. Богдан Поповић, " " "
8. Панта Срећковић, " " "
9. Љубомир Ковачевић, " " "
10. Јован М. Жујовић, " " "

11. Д-р Мил. Јовановић-Батут, проф. В. Шк.
  12. Милан Недељковић, " " "
  13. Борђе Станојевић, " " "
  14. Д-р Богдан Гавриловић, " " "
  15. Стеван Јакшић, " " "
  16. Мијалко Ђирић, " " "
  17. Сава Урошевић, " " "
  18. Д-р Јов. Цвијић, " " "
  19. Драгутин Милутиновић, " " "
  20. Љубомир Клерић, " " "
  21. Милан Андоновић, " " "
  22. Милан Капетановић, " " "
  23. Андра Стефановић, " " "
  24. Јефта Стефановић " " "
  25. Сима Жгвковић, директ. гимн. у пензији.
  26. Милан Ђ. Милићевић, библиотекар на-
родне библиотеке.
  27. Архимандрит Нићифор Дучић.
  28. Јософ Пецић, начелн. мин. просв. у пенс.
  29. Др. Ник. Ј. Петровић, управник Народ.
Позоришта.
  30. Бура Козарац, управн. држ. штампарије.
- С овим је свршен овај састанак.

САСТАНАК 592-ги

4. маја 1894. год., у Београду.

Били су: *председник*, Ст. Марковић; *редовни чланови*: Срет. Ј. Стојковић, д-р Јов. Туроман, Љуб. Клерић, д-р Мил. Јовановић - Батут, д-р В. Бакић, д-р Ник. Ниволић, Стев. Давидовић, архимандрит Фирмилијан и Дим. С. Јовановић.

Пословођ, Мил. Марковић.

I.

Прочитан је и примљен записник прошлога састанка.

II.

Прочитан је заједнички реферат г. г. Стевана Јакшића и Жив. Ј. Јуришића, о књизи „Предавање јестаственице, удешено за учитеље основ. школа, по Ф. Хардеру, од Јосифа Пецића“.

Реферат гласи :

Главном Просветном Савету.

Прочитади смо и прегледали књигу под натписом :

„Предавање Јестаственице удешено за учитеље основних школа по Ф. Хардеру од Јосифа

Пецића, начелника министарства просвете у пензији. *Књига прва*. — Издала књижара А. Пурића — у Београду 1887. године, штампано у краљевско-српској државној штампарији. Стр. I—II, 1—95. Цена ?“

Ред, којим ће који писац излагати поједина кола, редове, фамилије (породице), родове и врсте животиња, нити је утврђен нити се може одредити. Јер, све то поглавито зависи од пишчевог погледа на целокупно царство животиња. Од тога зависи и то, којим ће редом разматрати, излагати и описвати не само поједина кола већ и фамилије па и родове у тим колима. Али, при описивању свију природних ствари, па и животиња, има неког реда кога се сваки писац мора придржавати ако жели да му састав буде од користи другима, и да има и неке научне вредности. То, чега се сви природњаци, а нарочито систематичари, придржавају и морају придржавати, јесте ред којим треба свака јединка да се опише. Ако, на пример, опис једне индивидуе почне од главе, па пошто њу потпуно опише истом онда да пређе на опис трупа, и т. д., онда треба тога реда да се придржава и при описивању сваке доцније јединке. Кад се описује глава, на пример у сисара, онда треба да се каже на томе месту све оно што се има рећи о глави за ту врсту или род животиња, па пошто је све исцрпао што се имало рећи о том делу тела, онда да пређе на опис трупа чија обележја мора тачно и потпуно истаћи, и т. д. Кад се пак описују поједини органи, а нарочито они по којима разликујемо јединку од јединке или род од рода, ту би одмах ваљало одредити и место животиње, које она заузима у широј или ужој природној групи. А истом после целокупног, али потпуног, описа жоже се истаћи и показати то : колико и каквих користи имамо од те животиње. За дивље феле животиња могло би се поменути : да ли се дају лако припитомити или не, да ли живе у нашој отаџбини и где, и т. д.

Писац ове књиге нити је се држао каквог реда при ређању родова, нити је опет пазио да опише свију животиња изведе по једном те истом распореду, и т. д., те за то та књига и не одговара оном циљу коме је писац намењује.

Ова је књига намењена да буде ручна књига учитељима основних школа при предавању Јестаственице или „Познавања Природе“, као што је у програму за основне школе тај предмет назват. „Познавање Природе“ отпочиње се учити у II. разреду основне школе. А према „наставном програму за нижу и вишу основну школу од 1884. год.“ (у „Просветном Зборнику“ стр. 689.—693.),

према коме је ова књижица и удешавана, има да се пређе :

- „У II. разреду: Коњ, говече, овца, коза, пас, мачка, свинче, кокоши голуб.
 У III. „ : Крава, јелен, вук, лисица, зец, миш, слени миш.
 У IV. „ : Горило, кртица, јеж, миш, веверица, слон, камила, срна. Славуј, ласта, детлић, кукавица, патка. Смук, шаран или пешчарка, даждевњак. Пастрмка, кечига. Жижак, стршљен, голубачка мушица и метиљ. Ојађелица (пантљикара), пуж, шкољка“.

У сваком разреду свему томе имају да се поуче деца са по два (у средњу руку) часа недељно.

У овој књизи „Предавање Јестаственице“ вису животиње поређане и описане једна за другом систематским редом, т. ј. није се пошло од највиших и најсавршенијих па да се постепено прелази на све ниже и несавршеније животиње, нити је опет обратно; већ се писац, и то само донекле, држао онога реда којим су животиње поређане у „Наставном програму“, а за тим је савим произвољно стављао и описивао животиње једну за другом. Писац нам то ничим не оправдава, а не би се дало ни оправдати. Јер, кад се саставља и пише ручна књига за учитеље, онда би их требало у томе саставу колико толико упознати и са оним редом, којим животиње следе једна за другом, а по организацији њиховог тела. За тим би требало да буду што исцрпнији, те им дати што више материјала, одакле ће они моћи да одаберу онолико колико им треба за предавање према „Наставном плану“, те да им предавање буде што потпуније.

У целој овој књизи нема нигде и никаквог систематског прегледа животиња, сем оне и сувише кратке напомене, на последњој страни, у којој се вели: „Ради понављања треба на закључку изнети општи преглед предаваних сисаваца и то:

- Мајмуна као четворорукца;
 слепог миша као рукокрица или љиља;
 зеца као глодавца;
 коња као једнокопитца;
 јелена као двокопитца, и
 слона као многокопитца“.

*

У даљим редовима навешћемо неколико примера из описа појединих животиња у овој књи-

жици, те да се види, с каквом брижљивошћу и тачношћу писац изводи те описе.

У „Предавању јестаственице“ свака је животиња за себе описана, сем лава и тигра, срне и јелена, које су упоредно описане. Прво је описан коњ, па крава и теле, за тим пас, и т. д. А пошто је описао краву и теле, писац нам у засебном одељку износи: „поређење коња и краве“, и наводи белеге (10 на броју), у којима се *коњ и крава* „подударују“, а „разлику међу њима“ износи у 9 тачака. — Тако исто после описа пса и мачке упоређује ове две животиње, и набраја прво сличности а после разлике њихове.

Остале животиње нити упоређује једну с другом нити са претходним.

Поменуемо да је прво предавање о коњу. То „предавање (о коњу) удешено је онако, како од прилике писац мисли да треба удешавати и сва остала предавања“. Дакле, то је угледно предавање. Али и у том првом и угледном предавању има и таквих реченица, које или нису потребне или нису методски и наставнички изложене. Тако, на 1. стр. у 7. реду оздо стоји: „Кад сам вам ту скоро показивао оно псетајце“,.... а напред о псу ни речице нема. На 2. стр.: „Коња има и врло малих и они се зову *иони*. — Који је највећи део у коња? — Шта још излази из трупа? (Напред *врат*, назад *реп*). Кажите ми сви то о трупу... — Труп је у коња дугачак и готово *округао*. — Труп је скоро колико три главе. — — — Реп изгледа врло велики. — Природа га је одела доста дебелом хаљином, која се зове *кожа*“.

На стр. 4. пише: „Четири места на коњском телу имају дугачку длаку, на име *реп*, *врат* и *ноге*“. А где је четврто место? И, зар је на ногама длака дугачка онолико колико она на врату?

„Коњ жеђ гаси водом, и кад је пије, загњури сва уста у воду, па је цеди кроз зубе“. стр. 7. А на 12. стр. у опису краве пише: „Али она при том не бира воду као коњ“.... Раније, у опису коња, није поменуто да он бира воду.

Не казује да кобила живо ждребе ождреби а пита: „како се зове коњ кад је мали, чим се ождреби?“ — Нигде није поменуто како се мало ждребе храни. Даље, пита: „Ваља ли коњско месо за јело?“ А раније о томе ни спомена нема. Дакле, у овом угледном предавању се тражи да ученици одговарају и о ономе о чем им није ни речце казано. Сличних питања има повише не само у овом него и у осталим описима животиња.

Сем тога, у овом угледном предавању не говори се ништа о костима, месу, крви, и т. д. Доц-

није пак, кад упоређује коња и краву, у томе се налази нека сличност (стр. 20. ј.). Најзад, овим угледним предавањем коњ није потпуно ни описан, јер су сав опис прогутала питања, на која је ретко кад и врло кратко одговорено.

После коња описује се „крава и теле“. Али, с тога ваља да, што је тај натпис стављен, и опис је непотпун. А да је стављен натпис *говече*, онда би и лепше и систематичније па и потпуније могао се опис извести.

Ништа није говорено о тељењу, а на 10. стр. пише: „Теле се обично одбија од краве раније, док је још мало.... Реп је на задњем трупу“. — Зар у говечета има два трупа? Ово последње провлачи се готово кроз сва предавања у овој књизи. На 11. стр. „Превкатање бива овако: храну, коју је говече прогутало, враћа из желуца натраг у уста и то залогај по залогај; то пак самеље ситније, и онда га опет натраг прогута у се“..... „Код краве види се кад гута, како се у гуши миче залогај“..... „Рогови су округли“. Лопта је округла а рогови не. У опште писац не прави никакву разлику између термина округао и обал.

„Али крава није глупа као што изгледа“ стр. 16. а на стр. 21. пише: „Крава је глупа, трома, ћудљива“..... „Од ње имамо млеко. На млеку се кувају.... Кравље месо особито од младих крава — *говечина*..... Кости чине читаву мрежу по телу“ стр. 18., а на 19. стр. вели: „Кости се налазе у месу“. На истој страни печатано је: „Теле се отели живо као и ждребе што се ждреби..... Оно доји“. Та, ваљда, кобида ождеби ждребе, крава доји (теле) а теле сиса. — Опис „краве и телета“ завршује овим: „Па мало по мало (теле) нарасте читаво говече. Ако је женско зове се *кравица*, за тим *крава*; ако ли је мушко, *биче*, после *бик* и онда *во*. Во и бик су већи и снажнији од краве. Служе за вучење терета. Дакле, крава је *сисавиц*, *преживалац*, *двокопитац*“.

На 21. стр. у опису *Пса* наводи *спољње делове тела* у које убраја: „.....влице, ...зубе и језик, ...ртењачу, ...ребра“. На 22. стр. пише: „Има више од 30 познатих врста паса“. По овоме изгледа да писац не уме да разликује врсту од одлике. Јер, до сада знамо само за *једну врсту домаћег пса*, а та једна врста има врло много одлика или варијетета. — На истој страни за пса вели: „нос му износи половину главе“..... „Труп је такође обао и предњи је развијенији и јачи него стражњи. *Предње ноге* су краће а *задње дужије*. То чини те пас брзо трчи. Има 4 ноге, две предње и две задње“. Из наведених реченица види се да писац није ни мало обраћао пажње и на метод у

описивању животиња. Јер да је о том поде водио рачуна, он не би смео прво описивати ноге па тек онда да казује да пас има и колико ногу. Такве су му и ове реченице: „Млади кучићи, или штенци, кад се окоте, слени су, и тек после 10—12 дана прогледају. Кучка штени више младих кучића: 2, 6 па и до 12“.

У опису *мачке* стр. 30 налази се и ово: „мачка кад одрасте, постане *лукава и пакосна зверка*“. Дакле, домаћа животиња кад одрасте постане „зверка“! — На 33. стр. за мачку вели: „Најрадје тако певају онда“, ...Зар и мачке певају?! — „Мачка *преде* кад је добре воље; онда „преде“ и врче и тиме казује да је добре воље“..... Мачка због нарочитог кроја зуба „не може храну да жваће“ па за то и „бира месо мекано. Најбоље слади цигерницу и сланину“ стр. 31. а на стр. 34. пише: „Мачка се храни највише месом од *шмица*, *мишева*, пацова“. На 38. стр. вели: „И пас режи и мачка режи, кад су љуте“.

Да би ученичку пажњу што више обратио на само предавање, писац је у опису *овце* на стр. 43. и 44. навео и једну причу о неком пастиру с таким противуречностима, да би боље било да је никако није ни помињао. Почетак је те приче: „Био неки пастир који је радо спавао. Једном му се придрема те прилегне да по свом обичају откуња. Истина, његово није да спава, нити му се за то плаћа, него је постављен да чува овце и да им не да у штету. Али га сан превари и он задрема, главу спусти на камен место подглавника. Кад човек дрема, често мора главом да клима горе, доле, тамо, амо. То исто је радио и овај овчар“ и т. д. Како је могао климати главом кад је „прилегао“ и метнуо главу на камен.

У опису *козе* на 47. стр. пише: „Јаре сиса најмање *месеци дана*. Ходећи уз матер оно пасе... Коза не пасе него брсти“.

Описујући *зеца* стр. 59. вели: „Телом највише личи на мачку..... кожа му је покривена..... Тело се дели..... У устима има зубе и језик, губицу..... и ноздрве с две рупице“. На 60. страни пише: „Зеца ... не откида нити глође..... него чупка и гриска“. А мало ниже вели: „Зеца припада оној врсти животиња, у којој су *глодавци* или *глодари*“. На 61. стр. вели: „од зечје коже праве се *шешири*“.

Слети миш. На стр. 65. пише: „Зуба има 32 као и човек, т. ј. 10 *секутића*“. — На 66. стр. печатано је: „Прсти немају *поката*“ а мало ниже стоји: „из те мреже *вире* *нокти*“. На 67. страни говорећи о зимњем спавању слепога миша вели: „Крв им при том не тече у *жилама*“....

www.unilib.rs *Мајмун*. У опису ове животиње а на 69. стр. пише: „Глава је у маготу валнк на главу у малог детета, а уста су му *нашукена*“.... Овде није потребе говорити о устима, већ је требало казати да су у мајмуна вилице напред истурене.

На стр. 77. за *тигра* вели: „од лава је још мало већи“.... а после два реда каже: „од лава је мало нижи“ и т. д.

„*Инђијски слон*“. За ову животињу вели се на 92. страни: „...сви делови тела његова јасно показују да он припада *сисавцима*“. Тако! На 93. стр. пише: „У сурди се огледају руке и нос“ и т. д. и т. д. Погрешака, непотпуности и контрадикција могло би се још по доста навести, али и овоме је доста, јер смо многе у самоме делу означили.

* *

Наш је писац ставио на корицама своје књиге („Предавање јестаственице“) да ју је написао *ио*

F. Harder: *Anschauungs-Unterricht*
Der Maulwurf p. 133.

...„Wenn er jedoch im Sterben ist, öffnet er die Augen, die noch kleiner als die Rübsenkörner sind, die unsere Canarienvögel fressen, von selber“ :....

...Ohrmuscheln hat der Maulwurf nicht.

Der braune Bär p. 130.

„Der braune Bär.... hat seine Heimath in den kalten und gemässigten Ländern der alten Welt, lebt jetzt aber nur noch in den Wäldern des östlichen und nördlichen Europas“....

Der braune Bär ist nächst seinem weissen Vetter, dem Eisbären, das grösste wilde Thier Europas....

...am meisten persönlichen Muth und Kraft erfordert der bei Spaniern beliebte Ringkampf, wobei ein Helfer den Bären ersticht“.

Das Eichhörnchen p. 119.

„...zu beiden Seiten der Schnauze 5 Reihen langer, schwarzer Bartborsten, deren einige über den Augen und auf den Backen stehen“.

„Die Zehen sind mit scharfen, grauen Nägeln bewaffnet; der Daumenstummel ist fast nur ein stumpfer Nagel“.

p. 120... „Das Eichhörnchen kann auf den langen Fersen der Hintergliedmassen, welche im Laufen den Boden berühren, aufrecht sitzen, und diese Stellung hat es fast immer beim Fressen, wobei es die Nahrung mit den Vorderfüssen hält.

.....„sogar mit dem Kopfe nach unten, springt von Zweig zu Zweig“....

Ф. Хардеру. Али, кад се узме ма који опис животиње из ове књиге и упореди с описом те исте животиње у Хардеровом делу: „Theoretisch-practisches Handbuch für den *Anschauungs-Unterricht* in den Realien von *Friedrich Harder*. — Achte Auflage. — Hannover 1884. p. XXVIII, 1—528“, онда се јасно види да наш писац није радио свој састав по Хардеру, већ је просто превео „*Dritter Abschnitt*“ (од 84. стр. до 144. стр.) из Хардеровог дела *Anschauungs-Unterricht*.... Истина, има и неке разлике, а та се састоји у томе што наш писац није превео описе свију ових животиња које је Хардер у том одељку описао. Превод је врло слободан али је за то на много места и нетачан. То се најбоље види кад се упореде описи појединих животиња. А ради тога упоређења, ми ћемо само по нешто навести из описа неколиких животиња.

J. Пецић: *Предавање јестаственице*.
Кртица стр. 81.

„Птице врло радо ваде очи мртвим кртицама. Њима се хране нарочито канарнице“.

„Кртице немају на ушима обична задиска“.

Медвед стр. 74.

„Има га највише у северним и источним крајевима Јевропе“. А на 75. страни: „Права му је постојбина Стари Свет, и отуда је овамо досељен“.

„У Јевропи је највећи мрки медвед“.

„Много се тражи и снаге и вештине да се ко рве са медведом у коштац и да га удави мишицама“.

Веверица стр. 62.

„Има и науснице с великим црним брковима у пет редова који предазе чак и преко очију“.

„Прсти су, осим палца који је туп, оштрим јаким ванцама снабдевени. Те су канџе пепељаве боје“.

„Веверица најрадије чучи на задњим ногама, којима се одушире на земљу или на дрво; она то чини особито кад се храни. Предњим ногама дохвата храну и доноси у уста, а на задњим стоји“.

.....„скаче с гране на грану и с грма на грм, чешће и главом натраг окренутом“.

Али, од свију описа у „Предавањима јестаственице“ најинтереснији је опис јежа; ну тај је опис и најнетачнији и најпогрешнији, јер је тако збркан, да нам ништа и не казује. Тако, на пример, ту се вели да је *јеж* „велики противник кокошима и осталим топлокрвним животињама“! (Ми подвлачимо) Међу тим јеж је животиња која се храни инсектима. „Јежа никако не трпе пси и орлови. Кад га ови нападну, он боде, уједа и пушта из себе јак задах“! За нишчево познавање животиња најкарактеристичније је ово: „Одело, грађено од његове (јежеве) коже, сад се здраво носи (помодно је)“!.

У Хардеровом делу, *јеж* (*der Igel*) није описат, али на 129. стр. *Anschauungs-Unterricht* описат је *der Iltis* - твор. И, опис твора — *der Iltis* у Хардера *готово* се са свим подудара са описом јежа у књизи г. Ј. Пецића. Сва је разлика у томе што Хардер не наводи да твор — *der Iltis* — боде при одбрани, нити помиње „да се може згрчити те да изгледа као клупче“, што је наш писац уметнуо у Хардеров опис *der Iltis*-а, јер је г. Пецић познавао те особине у јежа.

Имало би се што шта приговорити и неким пишчевим терминима, али после горњих напомена мислимо да о томе није потребно ни помињати.

„Предавање Јестаственице“ од г. Јосифа Пецића, начелника министарства просвете у пензији, јесте врло погрешан превод једног одељка из Хардеровог дела... *Anschauungs-Unterricht*. Па с тога смо мишљења да се та књига, овако како је израђена, не може препоручити за књижице основних школа.

16. јануара 1894. год.
у Београду.

Главном Просветном Савету захвални
на поверењу

Ст. Т. Јакшић,
проф.

Жив. Ј. Јуришић,
професор у II. беогр. гимн.

Савет је одлучио: да се усвоји мишљење г. г. референата.

Г. г. референтима одређено је на име хонорара укупно шесет (60) динара.

III.

Прочитано је заједничко мишљење г. г. Д-ра Ј. Цвијића и Косте Ф. Ковачевића, о питању: које би карте за школ. потребу требало да има

наша државна штампарија према садашњим школ. програмима.

Мишљење гласи:

Главном Просветном Савету.

Главни Просветни Савет почаствовао је потписане, да даду своје мишљење на питање, које је покренула управа државне штампарије, а на име: *које би карте за школску потребу према садашњим школским програмима требало да има државна штампарија?*

Да би одговорили на ово питање, ми смо морали најпре сазнати: 1., какве карте има сад државна штампарија и 2., у опште каквих карата за школску потребу има код нас у Србији?

За прво управа државне штампарије била нам је на руци и показала све што има. Она има на расположењу свега 3 карте и од њих су две застареле Сидовљеве карте Јевропе и једна старија Србија („Кнежевина Србија“); за средње школе може се употребити само политичка карта Јевропе, остале пак не могу се ни у ком случају употребити. Али и код ове карте мора се поправити номенклатура и географска терминологија. Примера ради да наведемо: треба *Исланд* а стоји *Исландија*, треба *Лионски загон* а стоји *Лавовски залив*, треба *Закинт* а стоји *Закинто*. У опште су енглеска и грчка имена рђаво записана. На њој ваља још додати границу између Бугарске и Источне Румелије.

Од других карата ми имамо још Краљевину Србију у размери 1:200.000, издање нашег Главног генерал-штаба. Ова карта не може да одговори потребама за основне и средње школе. Њене су главне мане: што је терен рађен шумирањем. Шумирање је незгодно зато, што не може да буде ни довољно тачно ни довољно рељефно, те су с тога такве карте избачене из школе. Како је она само смањивање велике карте у размери 1:75000, изостављена су из ове последње само имена неких речица, потока, мањих села и неких сеоских путова. С тога је за школу без израза и претрпана детаљима топографским и хидрографским. Дуварска карта мора бити јасна и оним ученицима што седе у последњим клупама. Али она је тачнија од досадање школске карте („Кнежевина Србија“), коју је издала државна штампарија, и у њу су унесене нове границе округа и срезова. Ну она може да послужи за време, док се не начини друга, нова карта Краљевине Србије. Та нова карта за школу морала би бити начињена према овим начелима: да је терен израђен или шрафама

или висинским слојевима (Höhenschichten), да се унесу само она имена топографска, хидрографска и орографска, која се у школи уче, да се постигне јасноћа, потребна тако јакo дуварској карти.

Из досадашњег види се, шта би требало радити на доправци онога што имамо. Али нама још много треба. Ми немамо ни планиглоба, ниједну карту ни физикалну ни политичку појединих делова света, а поред свега немамо ни школског атласа, који је тако ваљан за географску наставу, јер он допуњује дуварску карту и помаже ученика у саморадњи и раду код куће.

Државна би штампарија имала, дакле, у два правца да ради: 1. да исправља поменуте две карте и 2. да предузме израду нових, потребних дуварских карата и атлас са српском транскрипцијом.

За израду дуварских карата ми бисмо ово предложили: да се од каквог солидног завода откупе теренске плоче, да се овде израде ситуацијоне плоче и изврши транскрипција, а штампање као и цео посао, да се повери државној штампарији, која је показала да уме извршивати лепо и послове овакве врсте.

Један од најсолиднијих завода за послове ове врсте је Eduarda Hölzel-а у Бечу. У његовом издању изашле су извршне дуварске карте Dr. Jos. Chavanne-а. Ми смо мишљења, да се за основу узму ове карте, које су тако одличног пријама нашле у школи. Ну сем ових карата могу се исто тако препоручити и дуварске карте Н. Kierpert-а.

Све ово тиче се физикалних карата. Без сумње требало би имати и политичких, дуварских карата за поједине делове света. Али, ако би ово предузеће изгледало скупо, онда би се овоме злу могло унеколико доскочити, ако би се на физикалним картама обележиле границе појединим државама тачкастим пругама и у боји (н. пр. црвена), која јакo пада у очи.

Једино за дуварску карту Балканског Полуострва не би требало ништа предузимати, пошто се она ради по налогу министарства просвете и црквених послова.

Још нам остаје, да изнесемо наше предлоге о атласу. За атласе иду редовно велике суме новаца на страну, више сигурно но и за дуварске карте. С туђинским атласима, а такве ми имамо у средњој школи, још је већа незгода но с дуварским картама. Атласи, што их има основна школа, нису добри. Они тако неверно представљају земљиште, да ту ни издалека не може бити говора о истинитости.

Рад око атласа колико је тежак и приметан, толико је и скуп за појединца. Држава би такође и ово требало да узме у своје руке.

Ми предлажемо као и код дуварских карата: да се узме за основицу какав добар и признат школски атлас, да се од издавача откупе теренске плоче, да се ситуацијоне плоче израде овде као и цела транскрипција. Ново би у тим странним атласима ваљало додати: Србију и Балканско Полуострво. Теренске плоче ових нових карата радиле би се у оном картографском заводу, од којег би биле набављене остале теренске плоче за атлас. Ово би морало бити ради једнолике технике израде свих карата. Разуме се, да би тај завод за израду ових карата морао добити упуства одавде.

У атлас за средње школе треба да уђу, по нашем мишљењу, ове карте: 1. слике за математичку географију, 2. планиглоб (источна и западна полутина и мања картица копнене и водене полутиине земљине). 3. карта морских струја и исотерма. 4. и 5. Јевропа физикална и политичка. 6. Србија физикална (већег размера). 7. Балканско Полуострво физикално (већег размера, на северу да обухвати до 46 с. м.). 8. Балканско Полуострво политичко (мањег размера). 9. и 10. Аустро-Угарска физичка и политичка. 11. Италија политичка. 12. Шпанија и Португалија политичка. 13. Средња Јевропа физичка. 14. Немачка политичка. 15. Француска с Белгијом и Холандијом политичка. 16. Енглеска политичка. 17. Швајцарска политичка. 18. Данска са Шведском и Норвешком политичка. 19. Русија политичка. 20. и 21. Азија политичка и физичка. 22. и 23. Африка физичка и политичка. 24. и 25. Америка физичка и политичка. и 26. Аустралија политичка.

И овде као год и код дуварских карата терен треба да је исцртан или шрафама или висинским слојевима, да карте не буду претрпане непотребним детаљима, но уносити само оно што је школи потребно.

Оволико карата било би довољно а и цена би с тога била толико повољна, да би и сиромашнији ученици могли куповати.

За основицу српског атласа за средње школе ваљало би узети: Schul-Atlas über alle Theile der Erde v. C. Dierke und E. Gaebler. Druck und Verlag v. Georg Westermann. Braunschweig. Или као што су то већ Хрвати учинили, узевши за основу свога атласа Kozenn, Schul-Atlas, bearbeitet v. V. v. Haardt, revidiert v. Dr. Fr. Umlauf. Wien. Verlag v. Ed. Hölzel.

21. фебруара 1894. г.

у Београду.

С одличним поштовањем
Др. Ј. Цвијић.
Коста Ф. Ковачевић.

Савет је одлучио: да се усвоји мишљење г. референата о овоме питању с тим, да Савет на-лази још и то, да је неопходно потребно имати за потребу наших школа атласе и карте са српским текстом, и то да буду израђени и на политичкој и на историјској основи.

IV.

Прочитан је заједнички реферат г. г. Саве Антоновића и Уроша Благојевића о „Земљописима за III. р. основ. школе“, од којих су један од Мил. С. Убавкића, учитеља, други од Ђорђа С. Борђевића и Павла С. Шарчевића, и трећи од непознатог писца.

По прочитању овога реферата Савет није хтео доносити никакву одлуку, докле се не прочита и реферат о „земљопису за IV. р. основ. школа“ од г. Аврама Стаматовића, учитеља, за прегледање и оцењивање кога били су одређени за референте г. г. Ђура Милијашевић и Урош Благојевић.

Кад је и овај реферат прочитан, после по-дуже дебате, донесена је оваква одлука: Просв. Савет, прочитавши реферате о „земљописима за III. и IV. р. основ. школа“, нашао је да су рефе-рати такви да се не могу употребити, те је с тога и одлучио, да се и не узимају у обзир, него да се сва четири земљописа упуते на оцену *другим* референтима и то г. г. д-ру Ј. Цвијићу и Милоју Влајићу.

V.

Прочитано је писмо г. Луке Лазаревића од 25. пр. мес., којим враћа Савету неке предмете Саветске, који су му били упућени на оцену, из-јављујући да их не може прегледати.

Савет је одлучио: да се сви ови предмети упуते на оцену г. Јевр. Илћу, управитељу беогр. учитељ. школе.

С овим је свршен овај састанак.

НАУКА И НАСТАВА

НОВИЈА ИСТРАЖИВАЊА О ПРАДОМОВИНИ ИНДОЈЕВРОПСКИХ ПЛЕМЕНА.

ПРИКАЗАО

С. Н. ТОМИЋ.

Раније је било прилике изнети, како се дошло на мисао о сродству индојевроп-ских народа и језика, и како се та мисао и доказала као непобитна истина¹⁾. Други је природан закључак био на основи већ доказане мисли, да је *некада живео народ, пранарод, негде* (у Јевропи или у Азији — мало стоји до тога), који је говорио језиком, оцем индојевропских језика.

Данас потомци индојевропскога прана-рода живе на огромном простору од Бен-галског залива до Исланда, да не рачунамо доцнија кретања после открића нових кон-тинената. Није лако одредити то прво место — колевку пранарода, и ако се пре четврт века мислило да се зна, где је она, па се само тражио начин да се објасне сеобе индојевропских племена, и да се добије тачнија хронологија њихових деоба. Кад би

¹⁾ Упор. „Прте из науке о језику“ у Пр. Гл. 1893. г.

се опет дошло до слоге у мишљењима, кака је пре тридесет година била — колико би се још знатних питања могло скинути „с дневнога реда“ у сувременој етнологији.

У овом нацрту желимо изнети главне моменте из повеснице нашег питања, истаћи најзнатнија мишљења и заступнике им, и тако дати карактеристичну слику из да-нашње науке о језику. О овом питању ваља саслушати и другу страну, јер и антропо-логија и етнологија као год и предисторијска археологија могу дати много корисних по-ука. Али не треба мешати једне и друге резултате, јер „је сада за обе области (ту писац чије речи наводимо мисли на линг-вистику и антропологију) потребно да свака за се ради, сабира и уређује обилату грађу, а да се поређења остави дотле, док се ко не опапе снагом, да прими на се посао од одлуке — поређења, па да рече: шта је трајније: или фосилне лубање или језиковни факти“ (Ј. Шмит).

I.

Кад је Боп доказао сродност и исто поретло индојевропских језика, додаде, да

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

је језика, који би се сматрао као праотац (Немци и Французи веле „мајка“) осталих језика, што се зову индојевропски, живих и „преминулих“ — нестало онога часа, кад су нови постали, он није изумро, већ се у деци подмладио и поделио. У овом случају, који би језик звали организмом, лако могу наћи поређење из природне историје из развитака и множења неких нижих организама — дељењем. Али који зна, да је језик феномен, појава душевна и физиолошка, као што има и других у човека таквих појава, онда ће разумети, да су чланови народа своје говоре — у доба заједнице једно време блиске, доцније, кад је настала деоба, већ диалектички одвојене — предали својим потомцима и да је и с предањем језика као права и вере ишла узастопце промена, као што се промена збива свакога момента у човеку, чији скуп чини код човека живот од детињства до старости. Исто је тако у народа. Из промена у времену и у простору мало по мало нагомилава се толико разлика ситнијих и крупнијих, да је неминовна деоба и језика и народа.

Нама би од неоцењене вредности било да се од прајезика сачувало бар неколико врста или страница, можда би се домишљати немачки лингвисти задовољили и с којом десетином речи и имена, па да одреде, строј и склоп граматички, одношај његов према другим језиковним племенима. Али од свега тога нема ни „словца“. Исто тако ни од народа не знамо непосредно да ли има културних остатака у слојевима наше земље, бар до површине њене, које у последње време тако марљиво проучавају: ни црепчић, ни кост, ни зуб, као год ни најпростија алатџика, што носи траг руке човечје на себи, нису на одмет. Све се то сабира и проучава и „зрно по зрно — погача“ — тако и археологија особито њена најмлађа грана, „предисторијска“, сабравши обилату грађу особито у нашем делу света, проучила је и одредила неколико епоха, доба, за којих је Јевропа имала становништво. Истина она уме дати и хронолошке границе својим епохама и периодама, али вели да су и тако огромног трајања биле, да се и на тисуће година ту лако може у рачуну помести. Како је ту одређивање времена, кад се рачуна по геолошким епохама и по слојевима наноса,

старијег и млађег, колико су трајали и за колико су времена могли постати! Кости и црепови, камење и кремене не може да каже више о оним старим становницима Јевропе но да су живели као дивљаци, хранили се ловом и дивљим воћем, можда, у невољи, а и да се почасте, јели један другог. Ми им не знамо ни род ни племе, још мање судбину и прошлост, име, језик и веру и друштвена уређења. Антропологија и етнографија сувремених примитивних племена људских помажу да се нешто светлости унесе у ту непробојну таму и да се замисли, какав је могао бити ступањ културе и развијености у племена, од којих се сачуваше материјални остаци. Обе дисциплине иду на руку при изучавању прошлости индојевропскога племена, али је она тако заплетена, тако у таму и тајанственост увијена, да је све што се зна основано на закључцима по аналогiji.

Али данашњи одношаји у народâ индојевропског поретла нису тако прости, да би се и ту лакше могло издвојити, шта је исконско, првобитно, шта новије. Као што ће се на свом месту изнети, нема индојевропске расе, као што би се могло закључити по језиковном сродству. Како је ту неодређено, шта је само овом племену властито, сведоче старије разредбе људи на расе и оно стављање овога племена у исту групу — расу са семитским и хамитским племенима (кавказка раса Влуменбахова). Између једних и других племена постоји тако мало сличности у култури, религији, језику и т. д., да је у историји лако их издвојити, али и сувремена наука у лицу неких својих представника (Ф. Делич, К. Абел, Ј. Асколи) хоће да потврди ону познату библијску генеологију, и да и у језику нађе толико бар корените сродности, колико се наводи у физичком им типу.

Ваља истаћи неке знатније моменте, због којих је тешко одредити у општим цртама историјско стварање индојевропског историјскога племена. Такав је један *географски моменат*. Кад погледамо на карте у нашим атласима, на којима су представљени одношаји сувремених народа и језика, може се знатан део опште повеснице разумети. Особито ако је још историјска страна тих одношаја представљена, нама се јавља поворка снажних и напредних народа и пле-

мена, што се све више шире изван старијих граница, друге потискују или сузбијају; а с друге стране видимо народе у периоди опадања и пропадања, мале народе како се све више комадају и деле. На ивици индојевроп. племена на западу, само у приморју као узан појас трају још они стари Келти, који некада живљаху у целој Британији, Галији, северној Италији, у Подунављу од Вогеца и Шварцвалда скоро до доњег Дунава. Онамо, у суседству Келта, још се држе остаци старих Ибераца, народа чији суплеменици и сродници заузимаху готово сву југозападну Јевропу. У данашњим Арбанасима имамо остатке некада моћног племена илирскога, индојевропског колена, а у кавкаским ће племенима бити свакако потомци малоазиских народа. Није давно, како су германски вали прелили и покрили два острва народна: словенско у Линебургу и келтско у Корнвелсу. Пре два века готски се говорило у Криму у неколико општина. Пре сто година нестало је старих Пруса и Кумана. С једне стране немачко море откида кам по кам са словенских острва у Лужцама, а с друге немачке колоније међу словенским становништвом нестају. Проф. Габеленц, из чијег дела исписујемо ове прилоге, вели: историјски је закон, да се мали народи и осамљени не могу сачувати и нестале их у јачим суседима — другојаче бити не може. Али он не јадикује за овим споменутим народима, колико говорећи о Финима и Естима, који поред својих учених друштава и академија, ти вредни посленици на проучавању своје народности и то на узорит начин, народи који не чине скупа три милијуна душа, сиромашни земаљским благом — морају кад тад пропасти, а језици им трајати док им моћни сусед (то ће рећи: Руси) „das Leben gönnt“, а лутеранска црква обезбеђује неку врсту народне самосталности. — По суседству у географском положају закључивати и о сродству двају народа исто је тако опасно, као и кад се за основу оцене узме *етнографски и културно-историјски моменат*. Одећа, посуђе, обичаји, вера, приче и песме, пословице и изреке — све се то преноси из „комшилука“. ¹⁾ Колико

¹⁾ За оно наше лепо поређење: „да је плаво небо хартија, а сиње море мастило... и т. д. Р. Келер у Бенџајеву *Orient und Occident* Band-у III находи много паралела сличних чак из индјске и јеврејске старе књижевности, па зато

су хришћанство, будизам и мухамеданство били полуга за прекрет и пренос цивилизације, учи историја културе. А када се у етнографским паралелама, што их састави Р. Андре, види, како се јављају у најудаљенијим кутовима света најчуднији обичаји и назори, види се, да ништа не доказују за генетичко сродство народâ сличности у култури или немање ње.

Антрополошким закључцима стоје на супрот чисто лингвистички — што се тичу генетичког сродства. Скандинавцу је духовно и телесно ближи Фин но аријски Инду. И обрнуто, народи са свим различни по језику од индојевропских као Фини, Ести, Мађари и Османлије Турци имају тип „кавказке расе“, и тако се одвајају од својих монголоидних суплеменика по језику. Негритски Меланезац говори језицима сродним малајско-полинезијским, а негар из републике Хаити француски. Лингвиста ваља да пази, није ли где мешања раса било или није ли народ усвојио туђ језик, као турско-татарско племе бугарско-словенски, герман. и келтска племена у Галији латински. ¹⁾

Нама је међу тим потребно одредити место аријског, индојевропског племена у доба, док је он још један народ био, како можемо закључити према *језиковном моменту*, што одређује генетичко сродство. Како да доведемо у склад ово лингвистички доказано сродство с осталим моментима, што га потиру? Држи се, да овде историја може унети светлости, дати основу за аналогичке закључке, јер позитивних нико не може дати. Сетимо се постанка народности бугарске, француске и енглеске. У првој побеђује словенски елеменат, и то је народ словенски као и други, у другој латински, донесен римским колонистима и прицепљен на келтски савлађује и германски, док у Великој Британији поред римских досељеника и Келта а можда и старијих остатака германски одржа победу уз пркос новим струјама романских елемената, што с норманско-француским освајачима и са политичких узрока допиралаху у њу. Било је укрштања и раса и језика, али победа је на страни немачких елемената. — Поред индојевроп-

није чист ориџиналан производ наше народне музе. Човеку је жао кад га свуку до кошуље „критичари“!

¹⁾ В. G. v. *der Gabelenz*: *Die Sprachwissenschaft*, стр. 156—158, исто тако *O. Schrader Sprachvergleichung und Urgeschichte*², 1890., стр. 155—156.

ских се народности сачуваше или трагови (језика, културе или и остаци етнички) народа с другим језицима, који се сада антрополошки мало разликују од Индојевропљана, а по језику тако одвојени, да се никако не може она провала, што их дели, премостити. — Зато се, имајући на уму, разноврсне факте о пранароду индојевропском, може извести закључак по аналогији: испрва је тај народ био мален, антрополошки и соматолошки као год лингвистички једноставан, исте расе, али што се даље ширио и захватао већи простор, долазио у додир с другим народима, свакако и другим „расом“ и језиком, па се с њима мешао и укрштао, побеђивао их и наметао им језик — све је више губио од исконске самотворности, једноликости, отуда и разлике у раси, како се могу наћи у свима индојевропским племенима без изузетка. Језик се мења и преноси по својим законима, јер и мали Африканац може научити енглески или немачки, али физички је тип сталнији, он се предаје у наслеђе, од оца сину, и ако се и сâм мења. — Да узмемо још један пример о мешању индојевропског племена изван ускога јевропскога обзорја. Индјски се Арје, продирући с горњег Инда на југ и југоисток, као што се у Ведама пева, борећи се са старијим становницима тих земаља, народима мрке масти, *Dasyu*, који говоре са свим другим језиком, имају другу веру и обичаје, — спомињу као народ „златне косе“ и беле боје лица. Борба се са староседеоцима, вођена на живот и смрт, завршила покором „варвара“, који саставише четврту касту у индјским краљевинама, *Śūdra*. Индојевропски је елемент победио, вели један зналац староарјскога живота, али је с временом, које није тако кратко, арјска крв помешана с крвљу староседелца, чије жене и кћери, доспевши у домове племенитих Арја, могаху од робиња постати и госпође. По што је мешавина све даље ишла, а помагала је и околина нове домовине да се промени арјски исконски тип, лако је разумети, зашто се само у неколико породица браминских још чува „племенити карактер средоземне расе“ (Фр. Милер). И у Авести има успомена на борбу арјских племена са иноплеменицима, друге расе (*anairyaō danhāvō*), а у кућама маздејских поштовалаца живљаху кћери не-

верника као слушкиње и наложнице. — Често се, особито са стране словенских противника, истицало како у жилама народа рускога има мало словенске — индојевропске крви, јер се словенска племена, из своје прадомовине на исток све се даље ширећи, помешаше с финским, и ако о том не постоје историјска сведочанства као о најездама и сеобама других словен. племена на северозапад и југозапад. (Чеси, лехитска племена, Србохрвати и бугарска племена). Нико то и не мисли одрицати ни од стране руске ни од стране науке јевропске, али кад се та теорија формулује као политичка догма (Духински, Martin, многи Немци и т. д.), сваки уман човек видеће да то ништа не доказује, јер руски народ има своју културу, своју историју, своју народну свест као и свој самотвори језик. Народ не чини физички тип већ историја — па с тога није потребно одбијати ударце с непријатељске стране, тврдећи да није финска крв унела ништа у антрополошки тип руски (проф. Соболевски, Лекциј, 1): напротив народ се руски полагао и нечујно раширио, милом или силом, о том сведочанства ћуте, и постао најкомпактнији народ у Јевропи — маса чија будућност не може плашити забринутог патриоту. Укрштање раса обично је давало савршеније типове и енергија руских козака и трговаца освоји Сибирију, нову Русију у будућности¹⁾.

Да се одреде старији одношаји, пред историјом, индојевропских народа, бар у главним цртама и да се понајлак допрати свако племе до места, одакле је пошло, оделив се од пранарода — једном речи да се одреди прадомовина и деоба индојевропских племена, само може помоћи и извести наука о језику. Кад се узме с ове стране решавати о генези нашег племена, језик се не да заменити. Ту он може слободно ступити као сведок више реда, јер речи у језику морају као производ духа човечјег да му буду израз и слика мисли — као монета у саобраћају трговачком — тако да нешто другојаче стане се осећати, кад се докаже њихово постање на неколико хиљада година. Душа се наших предака у њима огледа, живот умни и материјални — а то не кажу мртве и неме

¹⁾ Исп. О. Schrader, op. cit. 157 и цитов. литературу (Х. Цимер и Фр. Милер).

кости и артефакти, сведоци бића до историскога човека. Адолф Пикте, један од оснивалаца огранка науке о језику „лингвистичке палеонтологије“, лепо истиче вредност језика при решавању питања о стародревној домовини, народности и култури наших предака¹⁾. Он је и сувише извео из науке о језику, с тога су му и резултати непоуздани, јер замишљајући пранарод као особито племе, које је задахнуто особитим даром, као што сведоче „најкраснији језик“ и песничка дела историских Арја — нашао му на такој висини културу, друштвено уређење, веру, право и обичаје, каквима се одликују Омирови Ахејци и ведјски Арје или Едини Скалди. Али је основна мисао његова дела била правилна, а то што вели о значају језика за реконструкцију старог доба умесно: „Бива често, вели, да је језик сушта слика бића народа, што њим говори и да је у њем сачувано у ризници најпоузданије сведочанство о физичкој му и моралној повесници. То је свакако само од вредности за првобитне језике у потпуности, у којима су речи праве слике предметима, јер их именују једним карактерним знаком а не апстрактним звуком. И као што речи тако провидна значења сместа одају идеју, која их је на свет изазвала, и језик састављен из таквих речи допушта видети сав рад духа при стварању му као кроз танко и провидно платно. Ако узможемо, поредећи што пажљивије, изразе сачуване у аријским језицима, довести их на исконски им облик, и ако нађемо и реално им значење, пошло би нам за руком одредити бар од приликe материјално, друштвено и морално стање народа, творцу онога прајезика. А кад изневери етимологија, само подударане у називима за исте појмове може говорити у прилог стародавности назива, а они нам допуштају извести, шта се зна о животу, обичајима и мишљењу аријскога народа“ (op. cit. 13. — 14).

Пита ли се, кад је пранарод живео у заједници још неодељен у народе, што се зову индојевропски, (аријевропски, аријски и т. д.), одговор је негативан. У историји источних народа, која допире како у којих скоро до пет тисућа година пре Хр., имамо

са свим друге одношаје и што се тиче хронологије и што се тиче цивилизације¹⁾. Многи испитиваоци мисле, као напр. Макс Милер да се постанак ведјских химна (Рксанхите) може ставити поуздано пред прву тисућу пре Хр. — до 1500 год. ако не раније. На њима је индјски геније ставио печат свога већ знатнога развитка. То би био први сачувани песнички и народни производ књижевни у индојевропских племена — али он носи специфично индјски карактер. Она хронолошка одредба не побија поставку, да су праоци певача однекуда можда и тисућу година раније дошли на обале „седам река“. Топал климат у Индостану могао је ићи на руку да се брже развију но сродници им, што заосташе у старом завичају, борећи се у тешким приликама само да одрже душу. Ко пак може доказивати, да и јевропљани, индојевропског племена, нису певали, па ма где била им домовина? Или се није имало кад, нити побожности и стрљивости, да се побрину за одржање песама у доба неписмености. Упоредна метрика, којој је положио основе Вестфал, као да још за индојевропско прадоба обезбеђује почетак везаног и формалног „слога“.²⁾

Друго индојевропско племе, што ступа на позорницу светске повеснице, јесу Грци (Јелини). Јављајући се у нову постојбину већ су знали и за гвожђе, које су у ковачком послу употребљавали, а то по мишљењу археолога не прича о великој старини. Треба одвојити поезију Омирову и грчке приче од онога, што је хтео доказати Шлиман у рушевинама Троје, Микене и Тиринта. Грци имају тачну хронологију од 777. године пре Христа, кад се на пољани код Олимпије отпочеше славне олимпијске игре понављајући се сваке четврте и одржаше за једанаест стотина година³⁾. После Грка ступају Италици и Келти, а север словенски и германски крије непробојна тама: кад се марсељац Питеас на неколико векова пре Хр. одважио да походи приморје,

¹⁾ Кад су се ујединила египатска колена у једну државу, и откад почиње датована повесница земље на Нилу, од краља Менеса по рачунању Лепсиуса око 3893., по рачунању Брукна око 4455. пре Хр. — четири или четири и по тисуће година о индојевропском племену нема спомена историскога а како се развијала историја индојевр. племена и језика, у оно би доба још морали бити у заједници. В. Hoernes, Die Urgeschichte des Menschen, 439.

²⁾ Joch. Schmidt, Die Urheimath, 4.

³⁾ Hoernes op. cit. 516. и д. Lub. Niederle, L dstvo pred-historické, Praha 1894. стр. 404. и д.

¹⁾ Les origines indoeuropéennes ou les Aryas primitifs, essai de paleontologie linguistique, Paris, 1857 — 61 I — II, 1877 I — III. (после смрти ауторове).

откуда се извози амбра (ћилибар), на ушћу Рајне, пало му је у очи да се с десне стране наводи други народ а не Келти, и он не знајући имена им, назва их Скитима, као што су већ Грци именовали и наше словенске претке између осталих племена азијскога поретла, што живљаху изнад грчких насебина у јужној и средњој Русији. Да су словенска племена живела отприлике, где је и сад средиште њихово, одакле се никад, како се зна, нису селили, да се извести околним путем, ако закључак није смео: Херодот спомиње у источној Јевропи а до Будина племе, које се зове *Neuroi*. Још је Шафарик¹⁾ довео у свезу то име с *Nur, Nurzes*, прво име места на Бугу, друго име речици. Доцније су Шрадер и Фирлингер обратили пажњу на гласовну форму Херодотове речи — с дифтонгом *eu*: слов. *u* у новијој форми. Фирлингер (*Kuhns Zeitschrift XXVII, 479—480*) говорећи о етимологији Висле и закључујући постање речи према гласовним законима још у доба, кад су неодељено живела словенско-литванска племена с десне стране Висли, која их дељаше од Германаца, вели: заједница словенско-литванска постојала је још у V. в. пре Хр. према двогласној форми речи *Neuroi* јер су Словени дифтонге монофтонговали или рашчланили у самосталној периоди развита свога језика²⁾ (лит. слов. **nouroi*).

Ф. Шлегел као прадомовину индојевропских народа сматраше Индију. Из ње су „ариски“ становници као колонисти и проповедници отишли у разне крајеве Јевропе и Азије, па се са староседеоцима у новом завичају мешали, наметали свој језик и обичаје. Тако изгледа, да он санскрт сматра као праоца индојевропским језицима. — Други један научник у почетку овог века, Ф. Х. Линк, држаше да је то Зенд, један од старо-иранских дијалеката, отац санскрту, а овај пак осталима. Немачки језик не беше непосредан потомак, већ нека мешавина персијскога с варварским језицима. Пошто се зенд говорио у Медији и суседним областима, свакако је колевка пранароду била на висији, што је састављају Медија, Јерменска и Георгија.

¹⁾ *Slov. Starožitnosti* 2, I.

²⁾ *B. Prace filologiczne* I, 162.

У почетку уопште не беше правилна поимања, истом кад је Ј. Г. Роде изишао са својим мишљењем, опажа се неки напредак у схватању родбинских одношаја индојевропских језика. Он тражи осим домишљања и доказа да је прадомовина у Азији. Њему се чини, да је морала лежати нешто источније него што је узимао Линк: то је отприлике онај део средње Азије, што се или у близини кога се узимало и узима да је могла бити колевка индојевропских народа. За одређење места нашао је основац у Авести, светим књигама персијским. У Авести се чувају неки трагови предања, која говоре о сеоби народа зендскога, из кога посташе Персијанци, Миђани и Бактријанци. У првом фаргарду Вендидада прича добри бог, *Ahura-mazda* (Ормузд) којим је редом за становање стварао нове мемље своје изабраном народу (зендском), кад је *Añhro-mainyu* (Ариман) на сваку слао по неко зло, да чини пакости. Тако се именује шеснаест покрајина широм Ирана, а чија имена готово иста или мало измењена находимо у историјски сачуваним именима. На првом месту *Airyana vaēga*¹⁾ за њом *Sugdhu*, ст. перс. *Suguda* (= грч. *Σουδιανή*, мисле на данашњи Самарканд). Обе су земље лежале једна крај друге, тако да је народ из једне одмах стигао у другу. Прва је, одакле су се Зендски Арје стали кретати, баква за деобу и осталих суплеменика им, покрајина, из које су и доцније потекле многе народне сеобе, а то је земља у изворном пределу Оксуса и Јаксартеса, река у данашњем Туркестану. Ту су на самој међи високе средњеазиске горе, чији су врхови вечним снегом покривени. Одатле су некад отишли на југ брамински Арје, да се спусте у поречину „седам река“. Сеоба је настала изненада, Роде се домишља — како он разуме оно место у Авести — због промене топлоте, у *Airyana Vaēga*, тако да се народ нашао принуђен спустити се с планина у низине, где је блаже, у Согдијану, Персију и Бактрију.

Ј. Клапрот био је први, који је, тражећи да одреди индојевропску прадомовину, употребио доказе из упоредне науке о језику и из фитогеографије. Његова је једначина ст. инд. *bhūr̥gā*, ст. слов. *Брѣза*, лит.

¹⁾ Имена наводимо по Шрадеру, *Sprachvergleichung und Urgeschichte* 2, одакле су и узети ови прилози.

berzas, нем. Birke. Тада је опазио, да је то цигли пример, кад санскртски назив за шумско дрво има одговорни назив за шумско дрво у јевропским језицима. Кад се пранарод изделио — још пре потопа Нојева — индјски су Арје, стигавши са севера на југ, у новој домовини нашли од дрвета, што расту у старој им постојбини, само брезу и тако име јој сачували, остала су имена позаборављали.

Фр. Ав. Пот у приступу к својим етимолошким истраживањима и у Allgem. Encyk. der Wissenschaft (Ertsch und Gruber, 1840.) изнео поглед, где ваља тражити индојевропским народима колевку. Он вели, да је „ex oriente lux, und der Gang der Cultur ist im grossen stets dem Laufe der Sonne gefolgt. An Asias Brüsten haben einst die Völker Europas gelegen, und sie, die Mutter, als Kinder umspielt; dafür brauchen wir uns jetzt nicht mehr bloss auf den factischen in europäischen und asiatischen Sprachen geschichtlich vorliegenden Beweis zu berufen. Dort oder nirgends ist der Spielplatz, dort das Gymnasium der ersten leiblichen und geistigen Kräfte der Menschheit zu suchen“ (Etym. Forsch.¹⁾, I, XXI.). То је покрајина на рекама Оксусу и Јаксартесу, на осоју Хималаја, и одатле се као тачке за деобу може појмити кретање у два супротна правца.

Хр. Ласен гледаше да поткрепи доказе, на које је Роде скренуо пажњу. Поретло арјских дошљака показује и географска и племенска подела народа у Индији. Пут у Индију из поречине Оксуса води кроз западне теснаце Хиндукуша, кроз Кабулистан у Пенџаб. Роде је у Airyana Vaēga доказивао управо прадомовину зендскога народа, а Ласен вели, не само да у тим брдовитим крајевима на западу од Мустага лежи прадомовина Индоиранаца, него и осталих индојевропских племена. То му се чини вероватно, што Тадици, народ који персијски говори, као староседеоци живе у Кашгару, Јарканду и т. д. — с обе стране средњо-азијских гора, а Клапрот и К. Ритер доказаше индојевропско им поретло. Још К. Ритер, који је у географску науку први увео ову ипотезу о поретлу Индојевропљана из средње Азије, скреће пажњу на откриће

Абела Ремизат(а) у хинеским изворима, да се у њима спомиње, како су у II. веку пре Хр. навалили на североисточне иранске крајеве неки народи, плавокоси и плавооки, по имену Yueti, Yetsihi, Yeta, за тим други под именом Szu, Se, Sai, особито Usun. Ритер и Клапрот мишљаху да су то последњи остаци индојевропских племена, што не припадају иранском племену и идентификоваше им имена Yeta ca Geten, Se ca Saken, Usun ca Sajonen. Кнез се звао Kuenmi (= герм. Kunig!). Чак је и Грим помишљао, да може и бити каке свезе; Ласен то све сматраше као сањарије о Немцима у средњој Азији.

Момзен је стављао прадомовину у Месопотамију. Ласен пак налази да је у југозападном Ирану колевка другог племена кавкаске расе, семитскога. Ту је био и Едем и Арарат библијског предања, а као да оба племена стоје и у сродству, судећи по граматичном склопу и одликама језика тих племена! —

Из досадашњег се кратког прегледа види, да у опште осим поставке о азијском поретлу Индојевропљана друге које нема. То се чинило по себи разумљиво, с тога се задовољаваху таким доказима, без којих је сваки и иначе био уверен у правилност мишљења. Или се изношаху сведочанства о прошлости појединих арјских народа као општа — која се на пранарод могу пренети — разуме се без разлога, или истицаху већу стародавност, већу очуваност арјских језика, кад се упореде с јевропским, али које нестаје — додаје Ј. Шмит — чим се упореде два споменика двају језика из истог доба или се просто позиваху на полет литературе у Индијанаца у врло рано доба (још у последње доба Van den Gheyn и Макс Милер). Последњи „доказ“ може други већег замашаја потпомоћи, али он нема сâм за се вредности као ни кад се њим хоће неки противнички (за јевропску ипотезу) да потре. Лепо се показује, како је смело изводити закључак о допунијој појави књижевности у једнога народа, што је он токорсе дуже провео на путовању но други, кад се упореди размак, што постоји између Литванаца, чија је поезија једва достигла до простих лирских песама и првих им суседа, Немаца, који се одушевљаваху већ на тисућу година раније красним јуначким спевовима.

¹⁾ В. поглавито О. Schrader, Sprachvergl. und Urgeschichte², 1890.

Азјска је ипозтеза о поретлу Индојевропљана до краја педесетих година била уопште примљена, без поговора, тако да Ј. Грим могаше с правом рећи, како има мало противника. Сви су народи индојевропски врло давно дошли из Азије, нека их је неоодољива сила гонила на запад, а којој узрока не знамо. Што је који народ даље одмакао к западу, раније се и на пут кренуо.

Пикте је објавио своје *Origines indo-européennes* и т. д. у првом издању 1859.—1861. у две свеске, (21877). Данас је то дело у многим заостало иза напретка науке о језику, али то је и појмљиво, кад се зна, како је и она силно корачила унапред. Осниваоци и утемељачи науке о језику не би је познали, па би сâм Шлајхер, духовни отац нове лингвистике, био изненађен, како му се изглед прајезику променио. Као што је лепо К. Бругман у једној лекцији рекао, оваки је развитак само природни наставак старијега рада. Не би појмљиво било, кад се не би напред ишло, кад се ученици не би показали достојни својих учитеља. — Пикте је у своје време својим делом унео нов поглед на старије културне одношаје, и уложив знатан труд смело пришао задатку, а што га он није и решио, нико га не сме бедити, и ако је због прегалаштва много пута везивао што не треба. У овој је области његово учење постигла иста судбина, која Гримове митолошке теорије и објашњење немачких и индојевропских митова.

Пошто се данас из табора присталица азјске ипозтезе нико не прихвата, да опет обнавља или поправи, што су непријатељи порушили, већ више сваки новији заступник гледа да нађе доказе, који би потирали противничке — управо и није могућно сабрати све, што би ишло у прилог њој, као што је прикупљено, што је против ње. За то ми износимо само основни нацрт из I². свеске Пиктеова дела, што може за оваки историјски преглед пристати.

Већина народа индојевропског поретла у Јевропи сматра као своју колевку исток (мисли се о Азији), с истока на запад иђаху све оне велике сеобе и народни покрети, што мењаху обличје „свету“. Изузетак чини она келтјска сеоба са запада на исток, од које једни вали заплуснуше ћа до Мале Азије, али зато друга прича кимврјска казује како је *Hu le Puissant* свој народ

довео с обала Хелеспонта. Напротив индјска предања причају успомене о срећној земљи, рају земаљском, на северу, што је само успомена магловита и баснословна о старијој отаџбини. Персијанци, стојећи стално између два супротна краја, у Иран стављају свету колевку предака. То уопште наговештава, да у последњој покрајини ваља тражити почетке великог племена Арјâ.

Ну само се позивајући на прилоге из предања, није свакако могућно даље поћи од неодређених конјектура, и да се добије чвршћа основица, треба се обратити упоредној науци о језику. Не само да је мислио продрети у исконске културне одношаје пранарода, већ и одредити позорницу, на којој се он прво кретао, где су сви они замеци генија индојевропских племена, што ће учинити „à jouer leur rôle dans le vaste drame de l'humanité“.

Пикте не сумња, да само у Азији ваља тражити колевку индојевропским народима, али он хоће да постави на историјску основицу ту мисао. Даље пристајући да у једном крају пространога платоа иранскога лежи та колевка, чини му се да није доста само прост наговештај, јер сама природа дели тај огромни четвороугао на неколико области. Уз припомоћ неких предања, даље етнографских, земљописних и лингвистичко-палеонтолошких прилога као да се може од прилике одредити прадомовина Арјама.

Ваља напоменути, да се и он позива на иста предања из Авесте о којима је раније било говора, он вели и ако само у њој сачувана, због стародавности и аутентичности самог споменика нису ни она на одмет. Сада би можда другојаче судио, особито после студија читавог низа научника о том споменику а особито основнога рада Цемса Дармстетера. Колико овај научник мало верује у велику старину Авесте, може се судити по овом примеру: у Авести је Александар Велики персонификован као некако зло, што га шаље опаки Ариман. Кака разлика између зороастризма мага и епохе Александрове! Бреал је огледао да одбрани старину споменика, јер се могао споменути писац занети за иперкритичношћу, која карактеризује наше дане¹⁾.

Сам Пикте вели: из онога се предања у Авести не сме ићи од „ариоперсијске“

¹⁾ В. Journal des Savants 1894. (прво тромесечје).

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

епохе (он ту разуме «индоиранске»), нити ту гледати непосредне успомене о Арјама (= Индојевропљанима). Кад је Ормузд створио Airayan(a)u Vaēg-y Ариман је послао у њу смрт, змију и зиму створену од daēvas. Пре је лето било седам месеца а зима пет, отада пак наста дуготрајна зима од десет месеца, а за лето осташе цигла два. Пикте вели, да је Airyana vaēga као први рај са свим нешто митолошко, неодређено, што је могло постати, кад су »ариоперсијска племена» (већ одвојена од других индојевропских) потиснута била к средњоазјским горама, а тамо је, разуме се, клима куд и камо оштрија и суровија но у равницама, доцније кад су им суплеменици очистили низије, спустили се и тако им је остао траг у успомени о некадашњем мењању климата. Кад се даље прати набрајање Ормуздово имена, види се, како се ширило ариоперсијско племе, јер бива заузета Çugdha, 'Согдијана' Mōuru 'Мерв', Bākhdhī 'Бактрија', Niçaya 'Нишапура' (на Мургабу, = Птоломејевој Nisaea), Harouy 'Хераг', Khnenta Vēhr-kāna 'Хирканија, вучја земља'. Кретање је ишло прво с истока на запад ка Каспјском Мору, а после на југ. — У другом се Фаргарду Вендидада спомиње краљ Yima Kshaheta, Цемшид, који је прави оснивач иранске краљевине, заслужан што је уредио државу, завео корисно биље и домаћу стоку, земљорадњу и уопште завео културу. За његово се доба вратило златно доба, како је негда у првој домовини владало. Çugdha, Bākhdhī и Mōuru су прве земље иранске сеобе, само је свакако Mōuru погрешно стављено било пре Bākhdhī, јер тако не одговара географском положају. Кад је Пикте даље упоредио природни положај и величину тих земаља, нашао је да ниједна друга нема толико изгледа да се сматра као прадомовина Арја. Прадомовина једнога великог народа нема никакве свезе с планинским крајевима средње Азије. Бактрија пак, између 33° и 38° сев. географ. ширине, с југа оперважена Индукушом, с истока »Белуртагом« и Мустагом, на северу има Бухару и Мерв, а на западу Хераг. Кроз њу протиче река Оксус и на тапа њено земљиште, које је у старо доба било врло плодносно, а и нови путници, додаје Пикте, о њој тако пишу.

(Наставиће се)

ХАРАКТЕРИСТИКЕ УЧЕНИКА

од

Ф. МЕТВЈЕЈЕВА.

Мишљење о покретљивости и несталности дечје природе, мишљење, да се деца исто онако лако остављају навика, као што их лако и примају, — истинито је само до извеснога ступња; истинито је и вреди само за млађе године до школскога пораста, али, по мери развића дечјега, од десет-једанаест година, када дете већ почиње сазнавати своје поступке, кад његово расуђивање буде већ ступило у своја законска права, — онда су покрај све физичке покретљивости, моралне и умне особине дечје, основне црте његовога карактера — сталне.

У млађим разредима гимнасијским често се у детету може видети одрастао човек: склад ума, црте карактера, као год и црте лица очувају се често не само у току гимнасије и университета, него и кроз цео живот. Долази време да се треба борити с рђавим особинама ученика и с рђавим навикама, да бисмо их могли парализовати и борба се не свршује увек с успехом, — особито ако се те црте јављају као производ наслеђа. Распрострањено мишљење, да ученици губе своје индивидуалне особине, док су у школи — веома је преувеличано. Разуме се да јачи утиче на слабијег: опште уређење, дух завода, општи интереси ученика, све то чини, да они буду налике један на другога, али та је сличност више спољашња, него ли унутарња: као год што дрвета у шуми више налике једно на друго, него дрва која расту на простору где им ништа не смета да расту у висину и у ширину; али та сличност шумских дрвета ничим не показује, да свако дрво губи индивидуалност своју: то је само прилагођивање околини. Тим прилагођивањем шумска дрвета ништа не губе; напротив, она боље напредују и растом и обликом од дрвета, која расту засебно, као што без сумње боље напредују у моралном, умном па чак и физичком погледу деца, која се васпитавају у друштву себи сличних, од деце, која су сама.

У раним годинама, у првим разредима гимнасијским, деца већ показују различне типове с којима се сретам у делима класичких писаца. Неоспорно је да »време ствара људе« — по речима Шекспировим, — дружење, школа, живот утичу на човека; али основне црте карактера, условљене самим организмом и наслеђем, остају у суштини неизмењене: под утицајем животних погодаба образовања и васпитања те црте постају углађеније и јаче, али се не препорођавају. Дете није *tabula*

rasa, на којој се може писати што се хоће; оно пије восак, из кога се, по жељи педагога, могу израђивати различне фигуре. Такви погледи на природу човечју преживели су свој век и прешли у област историје. Дете је — индивидуум; задатак васпитања своди се на то, да се природне силе индивидуума развију и да се упуте на добро. Има много деце, која се позно развијају, веома позно формирају, а има их и таквих, која и под старост остају деца: свога мишљења немају и камо ветар дува, тамо и они иду.

Помињући типове Гончарова и Гогоља, ми имамо у виду основне црте тих типова, формалну страну њихову а не материјалну, не садржину њихову, која се изражава у убеђењима, у развићу, у реду: Манилов може бити частан и нечастан, уман и глуп, пуст сањач, уметник, обућар, и увек ће остати — Манилов. Ми хоћемо само да кажемо, да се индивидуалност дечја појављује врло рано и да се изражава у извесном одзивању појавама, које га окружују т. ј. у темпераменту, у складу ума, у снази воље, и све те основне црте карактера веома су сталне.

Школе су пространо поље за оваква посматрања: то је савршено одељен свет са својим законима, обичајима, јунацима и жртвама, према се у њему, у исто време, као год у огледалу огледа савремено друштво са својим добрим и рђавим странама. Али, покрај све разноликости код деце, она имају много што шта опште; те опште, типске црте ми смо и ради да истакнемо у нашим карактеристикама.

Ради боље јасности и ради подесности излагања, поделићемо ученике на три групе, као што то и бива у већини случајева у сваком разреду; битне разлике међу тим групама нема, њих дели само ступањ успеха ученичкога. У прву групу долазе *награђени ученици*, њих је у разреду свега четири — пет; друга је група највећа, то су — по успеху *средњи ученици* и, најпоследње, у трећу групу долазе *слаби*, који добивају двојке и јединице. Обраћајући пажњу у нашим карактеристикама ученика на оне црте, које смо више пута посматрали, пропратићемо такође, у колико нам то средства допуштају, и неке до ступања њиховога у школу и по изласку из ње. Период који обухвата време до поласка у школу, и ако је само у општим цртама, много помаже објашњењу личности ученика; период пак који обухвата време по изласку из школе, даје школи могућност да утврди своје погледе на ученика и, слично земљораднику, да види плодове свога рада.

У прву групу, као што смо већ рекли, долазе ученици, који прелазе из разреда у разред с наградама. Разуме се, да они сви не иду далеко испред осталих, кроз све разреде: некоји у млађим разредима прелазе с наградама, с похвалним листовима, али што је разред старији: то све већма попуштају и прелазе у другу групу; други пак, на супрот, што год је разред старији, постају све бољи, тако, да често на крају школе доспеју на прво место. У већини случајева награђени ученици, особито они први, не уживају симпатије својих другова; њима другови одају заслужено поштовање, диве им се, као год и свему другом што је виђеније, па чак се поносе њима, али срдачних осећања према њима немају. Друга и трећа група ученика, који се такмиче с првима, обично им заведе и потајно им је злу рада, радујући се сваком слабијем одговору ученика из прве групе.

Прва група ученика не долази увек међу прве и по подобностима и по умном развићу; врло често првима постају с најобичнијим подобностима, у опште довољно ограничени и мало развијени, али првима их у разреду чини марљивост, чврстина карактера и самољубље. Чим такав ученик доспе на прво место, он га се чврсто држи и ако га то стаје већег труда и лишава многих уживања; он већ не рачуна, као какав средњи ученик, да сутра, рецимо, неће говорити, с тога што је данас говорио и да, према томе, не мора учити лекције или да је може бар научити како тако, — не, он је увек на стражи, он је увек спреман, увек на висини свога положаја. Али, што год су предмети разноврснији, то је и теже одржати се на висини оним ученицима, којима су подобности ограниченије; такви ученици постају правим мученицима науке. У свакој школи има доста таквих ученика и то у свакој групи, али већина од њих то су страдаоци, који се налазе у броју награђених, јер је код њих самољубље обично већма развијено. Зауставимо се на једном од њих, који се може сматрати као тип.

Ученик се зове — Ивановић¹⁾; код куће су га звали Петар. Ступио је у припремни разред једног средњег завода, доста добро спремљен. Физички је био развијен добро, имао је изглед у опште здравога дечака, ну само прилично здепастога, неокретнога, али не раскалашнога: у свима покретима његовим огледала се страшљивост, неувереност; у одговорима пак — неодлучност, монотоност, тромост. И ако је дечко одговарао добро, правилно, његови су одговори били,

¹⁾ Ради бољег разумевања имена су посрбљена. Пр.

тако рећи, званични, шаблонски. Испитивач, желећи да га охрабри, да му лако питање, у интересном облику, надајући се да ће се он насмејати, али труд беше узалудан: Петар је одговорио такође монотono, не променивши ни једне црте; по његовим појмовима смех се не сме мешати с учењем, са школом.

Петрови родитељи нису били богати: отац је служио у неком одељењу као помоћник столоначелников; мати је гледала кућу и децу, којих је осем Петра, који је био најстарији, — било још троје. Дечко је више пута имао прилику да слуша разговоре родитеља и да чује савете о том, какав је живот, како је тешко служити, како је тешко зарадити кору хлеба и како је мучно борити се вечито за оно што је најпотребније. После таквих разговора отац се често обраћао сину с поуком: „учи, Петре, сведоџба (диплома) је велика ствар у животу, с њом се свуда може. Корен је учења горак, али су му плодови слатки. Да су мене учили, како треба, ми се не би данас овако мучили. Ми последњу пару дајемо на тебе, пази, Петре, те оправдај наше наде“. И Петар је био са свим прожет таквим грађанским моралом: треба учити ради тога, да би се доцније могло добити добро место. У њему се није никад побуђивао какав интерес за науку, и дечко се привикао да гледа на учење, на лекције, као на посао, у ком интереса у ствари није требало ни да буде, пошто је корен учења горак. С њим се није забављао нико одрастао у часовима ван школе; њему нико није приповедао страшне скаске, интересне приче, у којима су јунаци показивали необичну снагу, окретност, чудеса храбрости, у којима су хероји штитили слабе и угњетене, убијали зле и лукаве; Петрова уобразиља никад га није узнела на својим крилима изнад обичне свакидашњости; срце његово никад није осетило јачега таласања бар и фантастичне радости и жалости. Другова Петар такође није имао таквих, с којима би се он играо са заносом да заборави себе, — како могу играти само деца. — Породичне прилике биле су увек; Петрово детињство протекло је без радости; изнад свега стајала је — дужност. Петар је био веома марљив, веома пажљив у разреду, према друговима је увек био смотрен и није допуштао себи ни шале ни фамилијарности. Између часова, деца су, као и обично, играла и шалила се; Петар је или само посматрао оне који су се играли, или је шетао по ходнику и мисаоно понављао лекције. Када су се другови обраћали њему с питањима, он је на њих радо одговарао, и видело се, да је волео да се њему обраћају; али само сви његови одговори

нису били особити, те се тако разговор брзо свршавао; сâм Петар никад није почпуао разговора, никад није истицао питања и другови су га сматрали за досадног и неинтересног. У прва три разреда гимназије Петар је био први; било је доста ученика у тим разредима, који су се тако исто добро учили, а неки су чак боље одговарали и од Петра, али сваки од њих имао је по неку махну: ко је био у писменим радовима небрежљив, није с пажњом чувао ни свеске ни књиге; ко се шалио, био је непажљив. Петар није имао ништа од тога: у свескама својим писао је чисто и разговетно прекрасним рукописом, који је од оца наследио; за пажљивост, марљивост и владање, увек је добивао петице. При прелазу из разреда у разред Петар је увек добивао књиге и похвалне листове. Све те трофеје његове код куће су високо ценили: отац и мати сваком су згодном приликом, с поносом, приповедали познаницима о успесима свога сина; тада су им износили књиге и похвалне листове његове и разговор се обично завршавао тиме, да су Петру прорицали најсјајнију будућност: „тај ће далеко отићи!“ — говорили су познаници, а срећни су родитељи, само из учтивости, одговарали: „да Бог да!“ — У ствари они су били уверени да им сина очекује дивна будућност. Сви такви разговори веселили су Петра и подржавали енергију у њему. Али, у трећем разреду било му је већ тешко одржати се на првом месту; а није се хтео понизити нипошто. Сви интереси његови усредсредили се на том, да добије петице и да се приликом давања награда одржи на првом месту у разреду; разговори родитеља, сродника и познаника будили су постојано у њему самољубље и дечку је постало већ са свим тешко добити у школи и донети кући, место петица, четворке. Срце би му само заплакало, кад добије ту злосрећну оцену; у разреду би се једва уздржао од суза, а код куће је већ свака четворка бивала обливена горким сузама. Родитељи никад нису цовали сина за оцене; напротив, стављали су себе у његов положај и трудили се да га утеше: отац је бадрио сина, уверавао га, да ће се то у будуће поправити и да ће Бог дати, да се петица одржи над четворкама; мати је обично гладила сина по глави, љубила га, али се бојала да изговори утешну реч: сузе су јој биле јевтине и стајало ју је великога труда да их одржи. Петар је добро поимао да међу његовим друговима има три ученика, који су далеко подобнији од њега, којима све лакше иде за руком, који су развијенији од њега и којима би требало да само озбиљније почну радити, па да га слободно

престигну. Осим тога, тим опасним супарницима његовим могли су помагати код куће у свим предметима, а он је морао све сам. Такве мисли Петру нису давале мира и он поче још брижљивије радити, откидајући часове и од ноћи, када му се требало одмарати, и употребљавајући на учење и потребни одмор после ручка. Све своје лекције учио је он, обично, гласно; ако су се у суседној соби разговарала или играла деца, он је онда заштитао уши, да би био прибранiji. Али, што је више радио, што је више бубао (учио на памет), што је већма тежио за петцима, то је слабије одговарао; одговори његови нису производили пријатна утиска на слушаоце, и наставник му је, желећи да буде правичан пред ученицима — давао четворку, и ако је знао да је Петра његова спрема стајала огромнога труда.

У четврти разред прешао је Петар с наградом другог степена тј. с једним похвалним листом, без књиге. У професорском савету говорили су за Петра, да је без дара, без подобности, али да је вредан радник. Другови су га почели звати „бубалицом“, али пошто их он није никад задиркивао, то ни они њега нису много дирали; једно су га време звали „радушњи“, што је једном приликом у одговору, речи „радушњи“ и „равнодушњи“ бркао, — не могући за дуго појмити разлику између тих речи — и тиме насмејао цео разред. Дуже времена остао му је надимак „Чапља“: у четвртом је разреду нагло порастао, протегав се, опао и изгледао без икакве форме, тако да је његова фигура, одиста, подсећала на птицу.

У старијим разредима Петар је све више пуштао: мучила га је математика, историја му је одузимала много времена, а нису му ишли за руком ни задаци из рускога језика. — Те тешкоће, које су му задавале муке у школи, и оно понижење пред друговима због оцена учишце су те је неодлучност расла у њему с дана у дан и постала основном цртом његовога карактера; неповерење према себи, према својим подобностима, дошло је дотле, да се он почео старати да све учи на памет. Пошто је од природе здраво мислио и здраво судио, он је, услед постојаног нагона за добрим оценама и бојазни за своје одговоре, подривао поверење према себи самом, према својој рођеној снази, те је тако у најпростијим одговорима зволио у њега тон сумње, тон неодлучности. Али, што год је налазио на веће тешкоће, то је више радио. Сад је већ изостао иза првих ученика; био је од прилике десети. Само из науке хришћанске и латинскога језика имао је још петице; из свих

осталих предмета спао је на тројке. Желећи да избегне подсмех од стране другова, што много буба, и бојећи се да не покаже сву своју недаровитост, за коју је он већ почео сазнавати, он се старао да прикрије те да се не дозна колико он учи: причао је друговима о себи различне измишљотине, како је у очи тога дана весело провео време у гостима или како је целе недеље денствовао, како се забављао са женскимa и т. д. — Он се старао да да себи изглед веселогa младшца, немарнога, раскалашнога, али у свима покретима његовим била је очигледна извештаченост. Слично људма, који су својим положајем у друштву принуђени да живе у кући господски, не имајући за то средстава, и који се често у очи банкротства праве богати, и уопште задовољни и весели и ако то није у ствари, — исто је тако и Петар, такође мучени за положај, морао непрестано да буде лукав и да од себе прави оно, што он није. За такве су ученике, као што је био Петар, оцене, ред по успеху, похвални листови, награде и т. д. — прави отров. А таквих ученика има доста у свакој школи. Оцене су средство за договор између ђачких родитеља и школе: родитељи, по оценама, могу пратити рад своје деце. А да ли оцене треба сматрати као средство, којим се ученици подстичу на рад, — то је у питању, с тога, што се томе могу ученици врло тешко одзивати, што би непрестано побуђивало самољубље а што је главно — не само да не би развијало друге факторе, који подстичу на учење, као што је на прилику радозналост, интерес према предмету, интерес према процесу мишљења, него би чак угушило те важне елементе у духовном развићу ученика.

У најстаријим разредима Петар је веома оронuo: још је порастао, погрбнио се, груди неразвијене пропорционално према телу, образи упали, очи су гледале сустало. Усрђе у њему није ослабело: радио је као машина; сви су предмети били за њега једнаки, ниједан од њих није будио у њему каквог интереса; изузетак су чинили само наука хришћанска и латински језик, али то само с тога, што је из тих предмета добивао петице. Уопште није радо читао, нити је у том налазио какве забаве или користи; на све то гледао је он равнодушно, као да би хтео рећи: „шта је добро у тим књигама: та за њих се не добивају оцене“...

Петар је довршио гимназију као осредњи ученик. Дугачким рукама, које, као да су висиле у њега, узео је своју сведоцбу о успешном довршењу гимназије и једва се одржао на ногама: глава му је клонула а у очима су му се засијале сузе радости.

Рад је био да иде даље, на универзитет, или у медицинску академију, где је било лакше добити стипендију, јер он није имао никаквих средстава; он је јако тежио за тим, да добије за себе положај у друштву, те да — и ако под старост — утеша своје родитеље; али, сви су га саветовали да не иде на више школе, јер са здрављем бејаше рђаво. Он ступи у службу као мали чиновник и прихвати се посла с највећом усрдношћу; али је осећао да нема снаге, осећао је некакав сталан умор и сузност....

Оваквих ученика има много у свима школама и средњим и вишим. Кад су им повољније домаће прилике и када су јаче конструкције, него што је наш Петар, они ступају и на више школе и срећно их свршују. Такве људе можемо сусрести у свима сферама људскога рада: међу лекарима, учитељима, па чак и међу професорима. У већини случајева то су савесни радници; али ако и они обдаре свет и каквим ученим радовима; онда важи као правило, да ће им производи бити обилати фактима, богати сабраном грађом, али увек — сиромашни идејама.

* * *

У новије време, међу првим ученицима наилазимо врло често на децу нове формације, децу, за коју школа пређе није готово ни знала с тога, што се на њих наилазило као на ретке изузетке. То су деца физички заостала, слабе мускулатуре, нервозна, осетљива, слабе воље; она се веома рано умно развијају и у њима се врло рано пробудује љубав према књизи; према физичком задовољству и према играма показују незадовољство. — Да пропратимо развијање такве деце на једном од њих, које се такође може сматрати као тип.

Срета, тако су звали нашега малишана — био је слабо дете. Растао је међу одраслима, који су се много њиме занимали и мазали га. Није волио играти се с децом, јер су деца, не само она која су била његова раста, него и млађа, била много јача и окретнија од њега. Читати је научио врло рано. У шестој години читао је Срета већ књиге за децу и различне народне гатке. Читао је са слашћу: једну исту причу прочитао би по неколико пута и научио је готово на памет. Такво му је занимање потпуно пристајало: ту није требало физичкога напрезања ни окретности; тиме је само задовољавана потреба рада, који је својствен сваком живом организму. Он се осећао прекрасно, кад је с књигом у рукама: њега није било потребно забављати ни измишљати за њ игре, он је занимао сâм себе, увек је био у добром рас-

положењу духа, у неколико чак занесен под утпцајем прочитаних приповедака. Он је читао много, али је читао само с мишљењем, с изразом, и дивно је умео причати оно што је прочитао. Захваљујући само свежем уму и интересовању према свему, његов се речник брзо обогатио речма па и изразима одраслих, међу којима се он већином и нахођио. Родитељи су се радовали изредним подобностима свога сина; сродници и познаници дивили су се дечку и сви су се слагали да је то дете — „феномен“. Срета се развијао, може се рећи, не само свакога дана, него и свакога часа; његов је ум непрестано радио и он је понекад одиста зачуђавао својим речима, неочекиваним одговорима и вештим примедбама. Тако, кад му је било седам година, он је једном приликом одговорио оцу — који се на њ беше наљутио — повикавши: „Јупитере, ти се љутиш, значи да ниси прав“. Разуме се, да је он ту фразу или прочитао или чуо, али оно, што је најважније то је, да је дечко умео у тренутку да је се сети и да је тако срећно употреби у том случају. Па и фантазија му је била развијена: по читаве часове причао би он својој старијој сестри читаве историје, које је он саставио и она би га са задовољством слушала.

Ступио је у први разред гимназије. Брзо је задобно за себе симпатије свих наставника: одговарао је смело, разумно, у изразима је био слободан, брзо је памтио и усвајао оно што је предавано и умео је све то врло лепо испричати својим речима; на часовима је слушао пажљиво, седео је мирно. За време одмора, кад се деца из свих разреда скупе у рекреационој сади, Срета се увек држао даље од оних, који су играли, бојећи се да га не ударе; он није имао учешћа у играма, чак се није ни умео играти, захваљујући својој неокретности и физичкој неразвијености; између часова обично је што год причао, ако се нашло слушаца. Једино што је њему било мучно, то су — часови вештина: није му ишла за руком ни гимнастика, ни пртање ни красноречје. Из свих осталих предмета пак био је међу првима у разреду. Он је све лекције обично научио још у разреду, приликом објашњавања; код куће је радио само писмене задатке, кад су задавани. Све слободно време код куће посветио је, као и пређе, — читању. Родитељи су му били интелигентни и књига је код куће било доста. У десетој години читао је он већ све најбоље писце, оригиналне и преведене романе у периодичним журналима; свакога дана прегледао је новине и то му је давало могућности да прати разговоре код куће, и да по некад и сам учествује у њима. Дечја књижев-

ност престајала је већ да га интересује, чинило му се, да је досадна и проста.

Гимназија га је у прво време веома оживила: походио ју је са задовољством, и код куће није било краја приповедању његовом о реду у гимназији, о наставницима и друговима. Али, то није дуго трајало; предавања су престаала интересовати га; она нису давала хране његовом уму, нису будила његову мисао, другови су га такође мало занимали а то с тога, што су се њихови интереси разликивали с његовим интересима. Само се с једним од њих слагао. То је био неки Петровић, здрав дечак, али прилично тром, прилично равнодушан; такође није волео окретне игре; та је околност вероватно и учинила те су се зближили. Петровић је долазио к Срети тако често, да се за кратко време, што не кажу, одомаћно у његовој кући. Он је врло радо играо шаха, па је томе научно и Срету. Та их је игра толико заносила и занимала, да су често читаве часове проводили играјући. Читање је Срета бацно на другу страну а лекције је престао учити: свакога дана све се више заносио шахом, те је игра привукла сву његову пажњу; он је изучавао по упутствима различне системе игара, решавао задатке и сам их размисљао. У школи су међу тим послови све више расли и Срета је почео доносити кући слабе оцене. Родитељи устадоше против играња шаха и он би принуђен да га остави. Захваљујући својим подобностима, он за кратко време стиже своје другове и с наградом пређе у старији разред. Такви ученици, као што је Срета, не уче увек подједнако, јер се увек чиме год занесу. У другом разреду Срета се јавља у улози уредника ђачкога листа „Метеор“. Он се занесе листом па повуче за собом и друге. У разреду сила послова: неко црта слику за лист, неко пише чланак, неко измишља стихове, неко преписује све то у неколико примерака, Срета пак сам одржава одељак под насловом: „Дневно зло“ и уређује цео лист. Па колико је још ту говора и трке због листа Срета показује необичну енергију у том погледу; он се сав предаје листу. Нису га другови бадава називали „жестоки“. Тај занос за листом, који је трајао више месеца, није прошао без ичега у разреду; неки су то имали двојкама и јединицама из разних предмета, а Срета је срећно прешао у трећи разред: две три недеље озбиљнога рада довољне су биле њему, да надокнади оно што је пропустио и да тим самим искупи свој занос. Истинити, реални живот њега није много занимао: он је живио у главном као књижевник, кретао се у области фантазије; читање романа по некад је

чинило на њ тако силян утисак, да је после дуго време и нехотице подражавао јунацима романа. Читање је за њ била потреба: он — може се рећи — није умео непосредно примати утиске реалнога живота, који га је окружавао; велика књига природе и живота била је написана на неком језику, који он није разумевао, с тога она у њему и није побуђивала никаквога процеса мисли; од малена још он је био читањем привикнут на друкчије побуђивање, више пасивно, које је у њему изазивало калејдоскопску смену представа и слика, и које је давало храну његовој фантазији. Њему је без књига било досадно и то није могао дуго трпети; нешто га је привлачило ка књизи као год пијаницу ка вину; недостајало му је раздражења мозга, на које се био привикао. Или се заносио чиме било или је читао: и у једном и у другом случају мозак је радио усиљено, а и на то је он био привикнут. У гимназији су му послови добро ишли и без погледа на то, што никад није показивао какве особите вредности што је био доста небрежљив и што своје књиге и прибелешке није држао ни у каквом реду. Али, њему се доста опраштао због његових подобности, због његових мудрих и ориџиналних одговора. Такви су ученици пријатни у разреду: они никад не говоре глупости а својим примедбама и питањима просто оживљавају разред; њихови одговори и задаци служе често као пример осталим ученицима.

У старијим разредима Срета се заносио историјом и књижевношћу, писао стихове, приповетке и романе. Он је увек живео духовним животом; занимљивост му је донела много знања и проширили му умни хоризонт. Захваљујући својим подобностима а нарочито томе, што му родитељи никако нису дали да скрене с правога пута, Срета је свршио гимназију са сребрном медаљом. Њему је било свега осамнаест година, кад је ступио на универзитет у правни факултет; био је пун ружичастих нада, пун најстраснијих жеља да користи друштву и својој отаџбини. И он је поново страшно прилегао на књиге и у глави његовој почели су већ да се заснивају многи планови за будућност. Само здравље Сретино није било најбоље.

Родитељи су добро познавали свога сина, добро су познавали занос његов и пазили су веома на њ. Не дирајући у његово самољубље они су небрижљиво али постојано задржавали полет његов и упућивали га правом циљу; непрестано су га — тако рећи — држали на уздама, премда их нису затезали. Те су узде за нашега ученика биле неопходне: он је без њих био готов да се преда сав свом заносу и да се залети на крилима свога

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

осећања, не разбирајући за опасности; заносљивост у млађим годинама, без познавања реалног, правог живота, често може бити од тешких последица по даљи живот. Таквих жалосних примера имамо доста и у обичном животу.

Овакви ученици као што је Срета, у већој или мањој мери даровити, такође се могу наћи у свакој школи. То су створења од осећања, темпераменти; то су прави антиподи оним ђацима, — између којих смо као представника описали Петра — људи од расуђивања, од воље и од дужности. Васпитање такве деце, као што је Срета, своди се, у главном, на дисциплиновање воље, на привикавање да владају својим осећањима и да собом управљају. А тамо, где васпитање не достиже својих циљева, младићи скрећу с пута и попуњавају редове „несрећника“.

* * *

Међу награђеним ученицима једно од важнијих места заузимају и ученици физички добро развијени, снажних мишића, јаким нарави, младићи који и у психичком погледу чине један срећан скуп душевних сила. То су природе потпуне; у њих нема разлике између ума, осећања и воље. Несумњиво је да је у пређашња времена, кад је живот био простији — ученика таквога типа била већина у свим школама; за данас се то већ не може рећи. Ученици те врсте добро пролазе у школама и често заузимају прва места по успеху, али само у случајевима, кад код њих физичка природа не надвлађује духовну — тело не превазилази дух. Иначе они долазе у ред средњих и слабих, у ред лених ученика: физичка природа побеђује у њима духовну природу.

Да пропратимо развиће једнога ученика те групе.

Никола је био здрав дечко, живахан и општроуман. Јачина његових мишића огледала се у непрестаном кретању; по цео је дан проводио у игри. Румени образи, рашчерупана коса, брзо дисање од трке — такав је обични изглед његов. Лето је Никола обично проводио на имању и тамо остајао обично до октобра месеца, до ступања, дакле, у гимназију. Родитељи су га виђали само о ручку; све остало време проводио је он у игри са сеоском децом ван куће: у башти, у пољу, на реци. Кад је био у седмој години почели су га учити читању, писању и рачунању. Он је био разуман дечко, домишљан, али је врло мучно било занимати се њиме: тешко је, у главном било, подржати пажњу у њега и привикнути га каквој сталности. Њему је било тешко, да поседи неколико минута мирно на једном месту, тешко му је било да задржи

пажњу на једном предмету неколико минута. Ако муха прелети преко себе, он већ трчи за њом; ако пројуре улицом каква кола — он је на прозору за тренут. Чим би се свршио час, он би — погнувши главу — бегао да се игра с друговима и на све је заборављао. Тешко га је било привикнути на рад; родитељи су му и ласкали и били су строги према њему и кажњавали су га, али све су те педагошке мере мало утицале на њ. Истина, дешавало се, да је по кадшто доста дуго мирно седео на часу, али му се видело по очима, да његове мисли лете далеко; ни он сам није знао, како је из школске собе прелетео на поља, у луг, на речницу; довољно је било поменути само једну реч, која би га подсећала на њему мила места — па да буде већ тамо.

У једанаестој години Никола је с муком ступио у први разред. Он се од све деце у разреду одвајао напредним здрављем, јаким мишићима и умиљатим голубијим очима. Гимназија је подејствовала на њ добро. Нова школа, нови другови, непознати учитељи, ред коме је све било потчињено — све је то Николу занимало. Рад на часовима такође му се допао: време је на њима пролазило много брже, него на часовима код куће; радити у већем друштву много је пријатније, неко кад смо сами. Код њега се на часовима појавило пре свега осећање суревњивости. У игри је већ с тим давно био познат: није прошло дана, па чак ни игре, а да се није такмичио с друговима у окретности, у скакању, у бегању, у снази. Неколико срећних одговора, похвала учитељева подстакли су то осећање у Николи. Он је почео озбиљно радити, пажљиво пратити свако предавање и код куће радити марљиво. Родитељи су пазили на њ и помагали му; Никола је на тај начин и неприметно ушао у посао, те му је тако спремање за часове прешло у навику. На крају школске године био је међу првима у разреду. У слободно време он је, као и пређе, трчао, играо се и шалио. У раду није находио особитога интереса; он је предавања и спрему код куће сматрао као дужност доста досадну и непријатну, али неопходну. Читање није волио и у опште за духовну храну није осећао потребе. Није имао каквих особитих подобности, за све је морао полагати изванредан труд; али што би један пут научно, то лако није заборављао. На ствари је гледао просто и правилно, судио је здраво и с основом; код својих је другова умео вешто да примети све слабости; брзо је схватао особине свакога наставника и умео је да се прилагоди њиховим потребама. Речју, то је био дечак смео и вешт, умео је да се користи

приликама. Али та брзина мишљења ограничавала се само на практички живот, на разне предмете; где је пак требало имати посла с појмовима, где је из више њих требало извучити опште примере, факта и појаве — ту је ње нестајало и Николи је сваком годином све теже било учити. Нарочито му није ишла за руком математика, много му је времена односило решавање математичких задатака.

Потребе су расле сваке године и потребно је било радити све више и више и готово све слободно време употребити на спремање. Никола је радио марљиво. Физичке снаге имао је доста и није је жалио. Али, њему, као и пређе, рад није лежао на срцу; њега је привлачио к себи живот прост, сеоски; њега су вукли к себи поља и шуме; идеал му је био — живити на имању и занимати се домаћом економијом. Здрав и практичан ум његов јасно је говорио о потреби рада и Никола је усрдно радио. У старијим разредима, а нарочито пред крај сваке школске године, под утицајем физичкога рада и нервнога раздражења, — почела се код њега појављивати главобоља; али годишњи одмор на имању, и дивни услови за живот понова су га крепили и он се у почетку године јављао као и пређе здрав и румен.

Никола је свршио гимназију с медаљом. Више га школе нису привлачиле. Ступио је као добровољац у пук и у њему одслужио онолико колико је закон тражио, за тим положио испит за официра и дао оставку; одседно се на своје имање и занимао се сеоским пословима.

Овим трима карактеристикама Петра, Срете и Николе ми завршујемо карактеристику прве групе ученика т. ј. награђених. Разуме се, да у тим карактеристикама није ни из далека исцрпена та група, у њима смо ми хтели само да истакнемо оне црте, с којима смо се чешће сусретали, које су нам изгледале више типске.

Другу групу чине ученици осредњи по успеху, у којих тројке и четворке преоблађују над другим оценама. Њих је већина, око $\frac{1}{5}$ свих ученика; они управо и чине разред, и учитељи обично иду даље тек онда, пошто се увере да су ученици те групе научили и разумели оно што се прешло. Та група даје боју целом разреду: она издаје законе о другарским односима и строго пази да их врше сви ученици. Ученици из прве групе, награђени, већином су рђави другови: конкуренција, честољубље — убијају у њима друге стране срца и одељују их од другова; они су дисциплинованији и понашају се код куће као и у школи, узимајући врло мало учешћа у општем школском жи-

воту ученика. У другој групи конкуренција знатно опада; домаће васпитање већином их стешњава и ученици се крећу слободније, дајући више маха својим осећањима и жељама. Због тих околности ученици су друге групе у погледу индивидуалности много различитији, много богатији. У овој групи ми се сусрећемо такође с много онакве деце и младића, чије су карактеристике ушле у опис прве групе, с том разликом само, што су марљивост, подобности а тако исто и њихови домаћи услови — неједнаки; у овој се групи такође налазе бубалице, трудбеници средњих па чак и испод средњих подобности; налазе се и даровити и развијени ученици, али немарљиви и занети страним предметима, док су школски предмети код њих на другом или трећем месту: само да се добије тројка, која одлично превози из разреда у разред. Ту је доста и „материних маза“ а најпоследне и лене и дрске деце. У тој групи, чешће него у другим, можемо наћи разне специјалисте у различним школским и ваншколским предметима: природњака, историчара, математичара; проналазача, уметника, музиканата, механичара; љубитеља различних игара: велоспедиста, шахиста, јахача, скупљача марака, старих новаца, инсеката и других колекција. У тој групи можемо наћи и саваџа, страсних љубитеља лова и природе уопште.

Услед тога многи ученици из те групе напуштају школу и не свршују средњих завода; изађу из четвртога петог разреда с малом количином знања, ни за што добро не спремљени. Некоји од њих страсно желе да продуже своје образовање, али само у заводима, који више или мање одговарају њиховим наклоностима, и показују често необичну енергију за постигнуће свога циља. Ступивши у буди какав специјални завод — у конзерваторију, у академију уметности, у техничке заводе у шумарски институт — они често показују велику усрдност и љубав к послу. Али многима, врло многима од тих ученика, који нису свршили гимназије, покрај свих жеља њихових, не испада за руком да ступе у какав стручан завод, једно због недостатка таквих завода у нас и друго због веће количине знања која је потребна, да би се у ту школу могло ступити. Тешко је не жалити такве младиће, јер они обично падају духом а и положај им је код куће обично тежак. Међутим, кад би они само могли доћи до послова, који њих интересују, од њих би могли постати добри радници, који воле свој посао, што је веома важно а што се, на жалост, тако ретко дешава.

И без погледа на разлику у индивидуалности, у укусу, у физичким и душевним силама ученика,

они живе међу собом у већини случајева мирно, добро и многи у току гимназијског учења добијају за себе најближе другове за цео живот. У почетку учења, у млађим разредима, често се дешавају и неспоразуми, преваре и свађе; већи пристају мањима и драже их; чешће се покреће питање о шпијунству, о истрчавању, о удварању старијима. Али, што се ученици више развијају и што год више светлости пада на моралне основе школског живота, то и односи међу њима постају све бољи. Од онога дана, кад је из зидова школских изагнана казна — нестало је и грубости и то не само од стране наставника према ученицима, него и у узајамним односима самих ученика. „Прте из богословије“ Помјаловскога отишле су у историју, и у данашње време оне вреде само као историјски споменик, као сведочанство, до каквих је херкулових стубова долазила грубост у школама тако недавно, пре тридесет година.

Да се зауставимо мало по више на унутарњем животу ученика и да у општим цртама пропратимо оне принципе, који условљавају њихов начин живота. Школски морал ученика довољно је оријентисан; он води своје порекло из давних времена, када је још корен учења био одиста горак, када су физичке казне биле једино педагошко средство за васпитавање и наставу. Основе школског морала предаване су с покољења на покољење, као усмено предање, и то с малим изменама; њихова примена у данашње време није већ тако енергична и изражава се у куд и камо лепшим облицима него ли пређе. Кодекс морала школског живота ученичког своди се на неколико правила. Два су догора: у једном је — управа, васпитачи, учитељи; у другом — ученици. Те догоре у данашње време већ не можемо назвати „непријатељским“, како је то некад било: растојање међу њима знатно се умањило и односи већ нису тако заострени. Али, у сваком случају, по поимању ученика интереси се тих догора јако разлазе, па чак су по некад и — супротни. Основа односа ученичких изражава се у речи „другарство“. У кодексу морала на првом листу стоје општи интереси, интереси целог разреда; услед тога никако се не трпе лицемери, који иду на то да се издвоје од другова и да за себе задобију особито расположење код чланова противничког догора; гоне се клеветници, који другове дворе до одговорности; још горе се гоне шпијуни, који због својих личних угодности, из жеље да некога услуже, поткажују другове школској управи, који једном речју издају своје другове.

Сви ови недругарски поступци често могу да

се понављају у школи и све веће размере узимају нарочито онда, кад управа гимназијска, т. ј. кад васпитачи и учитељи слушају и верују таквим ученицима, кад им дакле указују наклоност, те тим самим подржавају та неваљадства; иначе свега тога брзо нестаје међу ученицима; у том случају шпијуни губе сваку вољу да доносе гласове, јер тиме не добијају ништа, а напротив понашање њихово осуђује се и поступци њихови постају јасни свим друговима. Али осим очувања општих интереса и спречавања школској управи да се меша у унутарњи живот школски, кодекс ученичког морала има такође у виду и интересе сваког ученика посебно: слабе заштићује од сиљних; слаби ученици налазе помоћи код својих другова, јер им они објашњавају предавања, ако само они то желе; дају им на послугу свеске за писање превода, примера и решавање задатака. Смејати се другу, кад не зна лекцију, кад не разуме објашњења учитеља — за осуду је. Леност, по сили тог истог морала не сматра се као порок, као што се ни марљивост не сматра за — врлину: учити или боље — предавати из разреда у разред сматра се као неопходно али се опет сматра да покрај свега тога труда треба трошити што мање. У кодекс ученичког морала улази и поправљање личних недостатака код ученика као што су: лаж, обмањивање другова (али не и учитеља, па чак ни родитеља) самохвалисање и присвајање туђих ствари. Захваљујући отворености, правичности, која је својствена деци, захваљујући самосталности свакога од њих, независном положају који заузимају према осталим друговима, а тако исто и многобројности, отвореном осуђивању поступака, слободној кривици, која није стешњена ни у какве форме, — лажљивци, хвалише, клеветници брзо се поправљају. На њих се оспу, као киша, подсмевања, сарказми, а ако та средства нису довољна, онда се прихватају и других суровијих. Мере којима друг друга исправља веома су разнолике, али се у главном своде на то, да другови гласно осуде друга, или му придену какав непријатан надимак („улез“, „шпијун“ и т. д.). Али и ту има оријентисаних начина. Ради примера навешћемо овај догађај. X., ученик II. разреда, једном приликом не спреми се добро из географије; учитељ му да двојку. То веома огорчи X-а и он после часа почне плакати. Други ученик Z стане му се смејати. Али, такво понашање Z-а не допадне се X-овом другу Y-у. Међу друговима се развије прецирка о тој ствари и већина пређе на страну X-а; али, пошто тога дана није било више часова, ученици се разиђу кућама, те тако та ствар не

буде довољно испитана на коначно решење: и X и Y остадоше незадовољни. Они се нађу пред вече, и пошто су дуго осуђивали понашање Z-ово, одлуче, да напишу Z-у писмо са својим потписима и да му у истом изјаве негодовање према његовом поступању, и да после тога обојица прекину с њим сваке односе т. ј. да му се више и не јављају, нити да говоре с њим. Тако су и учинили.

Истина, после непуног месеца дана ја сам их већ видео, како се сва тројица заједно врло весело — играју!

Што год ученици дуже остају у школи, то и кодекс морала ученичког, у којем су одређени односи према старијима и односи друга према другу, постаје све јаснији; поступци груби с тачке гледишта тога морала, постају све ређи и ређи; узајамни односи постају све ближи и срдачнији.

Упоредо с тим моралом у свести већине ученика живи и онај идеал друга, којем треба тежити. Тај се идеал мења, разуме се, према развићу ученика, али у првобитном облику, у грубој форми, он се јавља овакав: добар друг никад не издаје свога друга па макар и страдао за њ; вешто провести старије, направити ма какву шалу ради овећења другова и тим самим нарушити дисциплину и страдати за то, — све се то сматра као јунаштво, храброст и све те особине треба да има добар друг; разуме се по себи, да он мора бити јак, вешт, смео, јер добар друг увек иде пре свега да заштити свој разред.

То је, у општим цртама, етика ученика. Разуме се, да се и морал њихов и њихов идеал друга налазе у тесној вези с оним педагошким мерама, какве васпитачи примењују у школи: што год је хуманији однос школе према ученицима и што год се школа у свом раду више ослања на моралне принципе, који су јасни за ученике и који искључују сваку произвољност; — то су и прави ученици мекши и идеал им је чистији. Разумним, тактичним и срдачним понашањем у васпитању, школа може просути доста светлости у моралну атмосферу ученика и може се користовати основама морала ученичкога, као моћним средством за њихово васпитање.

(Свршиће се)

УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ КРСТАШКИХ РАТОВА

ИСТОРИЈСКА СТУДИЈА

од

† СТЕВ. Н. ЂОРЂЕВИЋА,

ПРОФЕСОРА ПРВЕ БЕОГРАДСКЕ ГИМН.

(Наставак)

Одлазак на хаџилук Петра Амјенског и радња његова.

Прегледавши политичко стање на истоку, које је узрок крсташким ратовима, политичко, социјално и културно стање на западу, које је помагало извођење те идеје; даље прегледавши положај хаџија на истоку као и покушаје од стране папе да се стање хришћана поправи и рат против неверника поведе, имамо сада да видимо радњу једнога простог пустињика — калуђера, који постиже да изведе оно што најсилнијем папи не испаде за руком да оствари, имамо дакле на прегледамо одлазак на хаџилук Петра Амјенског, пустињика, и његову радњу.

Међу многобројним хаџијама, који у XI веку прекрилише путове за Јерусалим, беше и Петар Амјенски. О његовом пореклу различно се говори. Једни воде да је из нижег сталежа, а други опет његово порекло доводе од неке племићске породице из Пикардије. Сви се пак слажу у том да беше врло грубе спољашности. Од природе беше живог и немирног темперамента, тражаше срећу у свима положајима, но нигде не беше задовољан. Ни учење, ни оружје, ни целибат, ни брак, нити положај у цркви, нити међу световњацима могаше да задовољи и утиша немирну Петрову нарав. Пошто је све пробао, и из сваког изашао незадовољан, повуче се међу пустињике и то међу најсуровије. Пост, молитва, размишљање у мртвој пустињској тишини, распалише његову уобразиљу, која га непрестано пренашаше на небо. Он поче сматрати себе да је оружје божје, преко кога ће Бог извршити намере своје.

Глас о великим хаџиским походама допре и у његову осаму. Немиран какав беше, одмах је остави и упути се и сам за гомилом хаџија у Јерусалим. На њега је појава Јерусалима морала учинити много већи утисак него на остале хаџије. Његова га уобразиља пренесе у доба када је Христос живео, радио, трпео и умро. Он је у мислима пратио и гледао сав живот и муке Христове. Спомен на све то буђаше у њему неисказану тугу; срањивања и сличност стања, у коме се црква на

истоку у његово доба налажаше, с оним добом из живота Христовог, његову тугу само увеличаваше.

Но Петар Амјенски не беше од оних људи, који само туже над бедама људским, већ беше од оних, који хоће да покушају да то стање поправе, и ма колико се лакомислени историци и људи подсмевали и Петру Амјенском, као и целом предузећу његовом, мени се опет чини да Петар Амјенски не беше обичан човек, и да је живео у време француских револуција, он би водио људе на Бастиљу, на барикаде, овако он живљаше у веку XI и води их у крсташку војну. Тешко веку, који нема идеју, за коју су вољни и обични људи да погину. Прoсвети је пак дужност, да гледа да светом не овладају погрешне идеје.

Петар се дакле не враћа у Јевропу као што то чинише остале хаџије. он се не задовољаваше само да обиђе света места и да јадикuje над бедама у којима се она налазе, већ пошто је обишао све светиње по Јерусалиму, он потражи патријарха јерусалимског.

Седе власи Симеонове, поштовања достојни изглед, а нарочито скорашње муке, које патријарах беше претрпео, учинише дубок утисак на Петра. Чемернога срца, сав у сузе окупан, питаше Петар: зар нема начина да се учини крај бедама? „О највернији хришћанине, одговори патријарах, зар не видиш да су наши греси затворили пут богу нашим молитвама! Азија је у рукама мусломана, сав је исток допао ропства, никаква сила људска не може нам помоћи“. Ту Петар прекиде патријарха рекавши му: да ће можда једнога дана ратници са запада бити ослободиоци Јерусалима; „Да, без сумње, одговори патријарах, када наше беде дођу на врхунац, када се бог сажали на нас, тада ће умекшати срце западним кнежевима и послати помоћ Јерусалиму.“¹

На те речи зрачак наде сину у очима патријарховим и Петровим, они се загрлише и плакаху дуго.

Патријарах одлучи да напише писмо папи и западним владоцима, а Петар се закле да ће бити веран тумач беднога стања у коме се хришћани налазе и да ће наоружати исток против запада.

После тог разговора с патријархом одушевљење Петрово беше безгранично. Он беше уверен да га је само небо изабрало да се бори за свету ствар. Једнога дана кад лежаше поред гробнице Христове, заспа. У сну му се учини да чује глас самога Христа који му говораше: „Петре, устани,

пожури се и објави свету муке које трпи народ мој; време је да се слугама мојим помогне и да се ослободе св. места“. Одушевљен тим речима, које му непрекидно звоњаху у ушима, с писмом патријарховим Петар дође у Италију.

У исто доба грчки цар Алексије, притешњен од Турака посла писмо папи и кнежевима западним, молећи их за помоћ. У писму, које је писао кнежевима, вели цар: „Ове дивље хорде, које у распустности и победом опијени вређају и саму природу човечју, већ су на вратима Цариграда, и, без брзе помоћи, варош Константинова пашће у руке најужаснијих људи“. У писму даље подсећаше Алексије западне владоце на светиње које се у Цариграду налазе, и преклињаше их да их спасу од профанације. Пошто је изређао све светиње и богаство и сјајност Цариграда, позиваше ритере и бароне да му притекну у помоћ, нудећи им као награду небројено благо, а у исто доба хваљаше и лепоту грчких жена, које ће љубављу својом наградити ослободиоце своје“.¹

Када је Петар Амјенски дошао у Италију и када у исто доба дођоше и посланици грчкога цара тамо, у Италији се вођаше борба између папе и Хенриха IV. Папа беше прогласио за краља италијанског Конрада, сина Хенриховог, а цар опет беше изабрао другога папу, Клементa III, те се тако између њим вођаше жестока борба. Судба је хтела да и писмо и посланици изађу пред Урбана II, те да тиме помогну утврђењу његовог положаја.

Урбан II прими Петра Амјенског и прихвати његов предлог да се поведе крсташка војна, поверивши њему да је проповеда по западном хришћанству.

С благословом папиним, са жарким одушевљењем и потпуном надом да ће успети, Петар Амјенски лати се посла. На једној мазги, с крстом у руци, прокрстари Петар по целој Италији, за тим пређе Алпе и обиђе сву Француску, проповедајући свуда рат за ослобођење св. места. Он говораше свуда, у црквама, у селима, у варошима, на друмовима, на пијацама, свуда где беше људи, позивајући небо, свеце и анђеле за сведоке, да је све оно истина што им о бедама на истоку казује. Народ се гомилама гураше око њега. Проповедник крсташког рата примљен је свуда као посланик божји. Чувши његову беседу, људима чисто лажу на души, јер им Петар говораше да је једини спас од свега, ослобођење гроба Христовог. Слушаоци,

¹ Цело је писмо у Bibliothèque de Croisades. Мишo је узео садржину у главном, напомињући у notiци 2 под „2“, да многи сумњају да је онако писмо, како је горе изнесено, нарочито што се тиче жена, писао Алексије. Michaud I, 47.

који га могаху дотаћи, сматраху се за особито срећне, длаке од његове мазге сматраху као реликвије!.. Његов глас прекиде размирице у фамилији; сиротињи се поче помагати; раскалашници се стиђаху својих грехова и говораше се само о добрим делима речитога пустињика, причаше се о његовом испосничком животу и његовим чудесима. Беседе су његове причали онима који не беху чули Петра, и тако се на све стране шираше позив у Крсташки Рат¹.

На своме путу кроз Јевропу Петар често наплажаше на палестинске хришћане, који прошаху од места до места. Њих призиваше као сведоке, да потврде оно што је он о истоку говорио, показујући их у исто доба као жртве оних мука о којима је причао.

Док је тако Петар крстарио кроз западну Јевропу, Урбан II распише позив за сабор у Пијаченцу 1095. године. На томе сабору између осталог имало је да се реши и питање о крсташкој војни. Друга питања су за нас овде од споредне важности, већ нас се тиче само питање о крсташким ратовима.

Сабори у Пијаченцу и Клермону (1095. године)

Урбан II сазва сабор у Пијаченцу 1095. год. Проповеди Петра Амјенског толико беху покренуле духове, да се скупи толико света као никада дотле. Ту дође 200 епископа, 4000 духовника и око 30.000 световних људи. Сабор се мораде држати под ведрим небом, јер ниједна црква не беше тако пространа, да би у њој могли држати саборске седнице.

Кад су свршили друге послове, пред сабор изађоше посланици Алексијеви, који представше сабору у каквом се подложају налази источна царевина и хришћани у Азији, позивајући западне хришћане да помогну Алексију. Папа је говорио у истом смислу и потврђиваше све оно што посланици говораху.

Ну како већина епископа беше заинтересована јако спором између папе и цара, а световни људи беху махом из Италије, то се и не донесе никаква одлука о крсташкој војни. С једне стране та околност, што сабор беше заузет спором папе с царем, а с друге стране сам дух, који вејаше кроз Италију, не беше погодан за предузеће једног тако великог догађаја. Поред тога папска моћ у Италији, по који пут сведена на нулу, беше изгубила

свој углед и утицај. И док остали хришћани гледаху у Урбану II-ом достојног заменика Гргура VII, дотле Италијани, које је Урбан, у борби с царем, често преклињао за помоћ, гледаху у њему само његове беде и несреће.¹ Сабор држат у Пијаченци разиђе се, не донесав никакву одлуку.

Увиђавши Урбан не покушаваше више да у Италији распаљује одушевљење за св. војну, надајући се да други народи неће поћи за Италијанима. С тога, да би видео колико је у истини одушевљење за крсташку војну и да би што више света заинтересовао, објави да ће држати други сабор месеца августа у Клермону у Оверњу². Папа пређе Алпе у јулу, прође кроз неколико провинција, и напослетку у новембру дође у Клермон. Света толико беше дошло са свију страна, да у вароши не беше места за смештај гостију. Једва се моглоше настанити многобројни кнежеви и прелати који беху дошли; остали се станише по околним селима, а један од сувремених кроничара прича, да се многи наместише по околини варошкој испод шатора, ма да беше хладно време.³

Пре него почеше решавати о крсташком рату, сабор се занимаше другим питањима, као реформом и дисциплином свештенства; мерама које влашаше предузети да се прекрате или ограниче приватни ратови итд.⁴ Овај сабор обнови мир божји, и по томе миру од недеље у почетку поста до другог дана духова, од четврте недеље пред божјих па до богојављења, осим тога преко целе године од среде у вече до понедељника изјутра, као и у све празничне дане, беше забрањено свима људима да један другог изазивају, да убијају, рањавају или пљачкају, нити се у те дане смеде употребити оружје. Сваки хришћанин, који имађаше дванаест година, мораше се заклети, да ће поштовати и држати мир божји, као и на то, да ће оне који тај мир не приме натеривати да се томе миру покоравају⁵. Сви пак, који се не би хтели заклети на држање мира, биће проклети. После тога донесене су неколике одлуке о реформи свештенства, и одлучили су Филипа I од цркве, с тога што је узео рођаку за жену, и т. д.⁶ Ну поред свију тих одлука опет је главна нажња била усредсређена на крсташки рат.

¹ Мишб I, 49.

² Види о томе notiцу под „2“ у I књ. ист. крст. ратова од Мишода стр. 49.

³ Michaud I, 50.

⁴ Michaud I, 50—51. Мир божји први пут је објављен у Аквитанији 1032. год., но племство га је често одбацивало као установу противну правима његовим.

⁵ Michaud I, 50—51.

⁶ Duruy Hist. de France I, 225.

¹ Michaud I, 46.

Најзад дође давно жељени час. Сабор држаше своју десету седницу, и то на пијаци, коју прекрили огромна гомила света. Праћен кардиналима, папа се успе на трибину, а поред њега стаде и Петар Јеремит, у костретном одећу и са хаџиском палицом у руци.

Први је говорио Петар Амјенски. У својој беседи поче ређати све увреде нанесене вери Христовој; за тим је изређао муке и патње хришћана, којих је мука и патња био очевидац. Кад говораше о мукама и патњама, јецаше и сузе често прекидаху говор његов.

После Петра Амјенског устао је папа да говори. Говорио је од прилике ово:

„Чули сте посланика источних хришћана. Он вам је казао о жалосној судбини Јерусалима и народа божјег, рекао вам је како је варош краља краљева, од кога нам оста божанствена вера, принуђена да служи празноверици безбожника; чули сте како је чудотворна гробница, која не могаше очувати плен смрти, која је избор будућег живота, на којој се уздигло сунце васкресења, укаљана од оних, који ће васкрснути само зато да буду слама за ложење пакленог огња. Победоносно безбожје раширило је мрак свој над Антиохијом, Ефесом и Никејом, безбожне хорде Турака забеле су своје заставе на обале Хелеспонта, одакле прете да поплаве хришћанство. Ако сам бог, наоружавши децу своју против њих, не пресече њихово напредовање, то који ће им народ, која ће држава моћи да им затвори врата за запад?“¹

Папа се обрађаше на све хришћанске народности, али нарочито се обрађаше на Французе. У њихове јуначке руке црква подлагаше своју наду, јер познаваше њихову скромност и храброст, па с тога сам, говораше папа, и прешао Алпе. У својој беседи папа наизменце побуђиваше све сталече: у барона славољубље, у кнежева тежњу за освајањем, у свију религијозно одушевљење и саучешће спрема источних хришћана; „народ хвале достојан, говораше даље папа, онај народ кога је бог изабрао, јауче и угиба се под најсрамнијим теретом ропства, под најтежим и најгорим увредама и глобама. Плеће изабрано подлегло је најгорим гоњењима; безбожно беснило Сарацена не штеди ни девојке, које су се богу заветовале, ни свештенике нити иког. Гвозденим ланцима везују старце и нејач, из наручја материних отржу нејаку децу, која после међу њима забораве правога бога, болнице и гостионице, у којима побожни сиромашни путници надажаху дочек и негу дошав у св. места,

заузела је безбожна и развратна нација; са храмом господњим поступили су као са бешчасним човеком, а украси с олтара, дарови побожних хришћана, разграбљени су и развучени. Шта да вам кажем више? У сред толиких беда ко би могао задржати у њиховим опљачканим становима житеље јерусалимске, чуваре Голготе, слуге и суграђане богочовека: дужност да помажу хаџије, да не оставе без свештеника и олтара и религијозних обреда земљу, у којој је текла крв Христова, задржава их тамо.“

„Тешко нама, децо моја и браћо моја, који смо доживели ове несрећне дане! Да ли смо се за то родили у овом несрећном веку, да гледамо процидаше свете вароши, а да седимо скрштених руку и онда, кад је она пала у руке наших непријатеља? Није ли боље погинути у борби, него једнако подносити те ужасне муке! Оплакујмо скупа своје грехе! Плачимо, али нека сузе наше не буду као семе бачено на песковиту земљу! Нека се свети рат распали из нашег ватреног кајања, нека нас љубав према браћи нашој одушеви на борбу, нека она буде јача и од саме смрти у борби против непријатеља хришћанског.“

„Ратници, који ме слушате, настављаше папа, ви који тражите непрестано празне изговоре само да ратујете, радујте се! Ево рата законитог, дошао је тренутак да покажете да ли сте одушевљењени истинском храброшћу! Тренутак је ту да заслужите опроштај због грехова које сте починили у сред мира, и да се оправдате због толиких неправедних победа. Ви, који сте често ужас својим суграђанима, и који за багателу продајете своју мишицу гњеву другога, оружајте се мачем Макавеја, пођите да браните дом Израиљев, из кога води порекло господ над војскама. Овде није питање о освети увреда нанесене човеку, већ овде треба осветити увреде нанесене богу и хришћанству, овде немате да освајате какав обичан замак или варош, већ треба освојити света места. Ако победите, благослов божји и краљевине у Азији биће вам награда за одржану победу, а ко погине, биће срећан што гине у месту где је Христос крв своју пролио. Бог пак никад неће заборавити онога кога је видео у редовима свете војске. Нека вас гњиле страсти не задржавају на огњиштима вашим! Војници бога живог, не слушајте од сада ништа друго већ запомагање Сиона, раскините све земаљске везе, опомените се онога што је господ рекао: „Онај који воли оца свога или матер своју више него мене, није мене достојан, а сваки ко напусти кућу свога оца или матер своју или жену

¹ Michaud I., 52.

или децу своју због имена мога, биће стоструко награђен и добиће живот вечни.¹

Беседа Урбанова продре у свачије срце, и изгледаше да су сви слушаоци обузети неким пламом, који с неба силажаше. Скупштина верних, занесена одушевљењем какво никада људски говор није произвео, узвикну једногласно: „Тако бог хоће“. Тај се узвик разлегаше на далеко по околини и по Клермону. Кад наста тишина, папа настави: „Видите ли како се испуњавају речи Христове? Спаситељ је казао, да када се год верни скупе у име његово, да је он међу њима. Јест, спаситељ света је сада међу вама, и он је тај који вам је удахнуо тај усклик који сада чух. Нека речи „тако бог хоће“ буду у будуће ваш ратни узвик, који ће увек казивати да је господ над војскама међу вама“. Свршујући беседу, Урбан показа свету крст, знак њиховог искупљења. Сам Христос који излази из гробнице своје показао је знак крста, око кога ће скупити расуту децу Израилеву и ујединити их. Носите тај знак на вашим раменима, на вашим заставама и на вашем оружју. Тај ће знак бити награда вашим победама или палма мученичка, тај ће вас знак непрекидно опомињати, да је Христос умро за вас и да ви треба да умрете за њега².

У notiци под „1“ Мишо наводи ово: „Баронијус под годином 1095. преписао је три говора Урбанова о крсташким ратовима. Те се беседе врло мало разликују једна од друге, и вероватно је, да их је папа на различним саборима, који се држаху на више места због крсташких ратова, говорио наизменце. Не зна се баш поуздано, на ком је језику папа држао те беседе. Сви историци, који те беседе цитираху, доносе његове беседе на латинском језику, но то не доказује да их је папа латински и говорио. И с најмање појма о средњем веку може се знати, да у X и XI веку језик латински, ма да беше употребљиван у свима јавним пословима, опет за то никада не беше и говорни језик народни. Прости и необразовани стадежи, сви осим свештенства, говораху језиком, који се у свакој провинцији разликоваше. Једино тај језик народ разумеваше, и ко би хтео да говором покрене народ, мораше говорити његовим језиком. С тога се може с основом претпостављати, да је Урбан говорио романским дијалектом, којим се говораше у Оверњу, и да се Урбан тим дијалектом, као Француз, могао лако служити.

Кад Урбан сврши свој говор, само се чујаше: „Тако бог хоће, тако бог хоће.“ Кардинал Глиго-

рије, који је после постао папа, изговори гласно молитву опште исповести. Сви клекнуше и, ударајући се у груди, примише опроштај грехова.

Тада се приступи примању крста из руку папних. Први га прими Адемар де Монтеј, епископ пијиски, а за њим више епископа. Тада приступише узимању крста многи ритери и барони; они се заклеше да ће осветити Христа и да ће сви, забравивши своје међусобне размирице, полетети у бој против неверника. Остали народ такође отимаше се, ко ће пре добити крст. Многи у превеликој ревности својој урезиваху себи на чело вредим гвожђем знак крста. Крст су пришивали на рамена, на огртач, а најчешће метали су га на штит и шлем. По повратку са свете војне крст са рамена премештаху на леђа, знак да су свој завет испунили. Од кад примише крст, та се нова војска прозва „крсташка војска“.

Крсташки почеше молити и наговарати Урбана II да се он стави на чело походу, али како папа беше заузет и пословима на западу, то одрече да буде вођа, већ за свога легата постави Адемара, епископа пијиског.

Свима крсташима папа обећа потпуно опрштење грехова, њихово имање и фамилије узе црква у своју заштиту. Сабор огласи да сваки, који би учинио какво насиље крсташу, биће анатемисан; а да одлуке саборске буду у снази, сабор препоручи крсташима да их они чувају и старају се о извршењу њиховом. На сабору буде углављено и време поласка, а да се не би ко покајао што је узео крст на се, припрети се одлучењем од цркве свакога оног, који би завет свој погазио.

Глас о Клермонском сабору рашири се на све стране. Сам папа обиђе више провинција, проповедајући свуда крсташку војну. На све стране свештеници имаху да благосиљају нове и нове крсташе. Цео свет хтеде да спасе душу своју! Тих молитава беше више и читаху се када се благосиљаше крст и оружје које нови крсташ примаше клечећи из руку свештеникових¹; предајући му крст, свештеник говораше ове речи хаџији: „Прими овај знак у име оца и сина и св. духа, као спомен на крст, на коме је Христос разанет и умро за икупљење твога тела и душе твоје. Нека те сачува и учини да по извршењу завета овога дођеш срећно кући својој! Христос је истини бог наш! Амин!“

На сабору у Клермону беше углављено да се пође о Великој Госпођи 1096. године. Целе зиме и пролећа не рађаху ништа друго него се спремаху

¹ Michaud I., 52.

² Michaud I., 53—54.

¹ Те су молитве покупљене 1596. под Климентијем VIII. О тим молитвама види Michaud I., 511. и I., 62—63.

за далеки пут; спремаху се за борбу с мухамеданцима, од којих им ваљаше отети света места. Одушевљење беше обузело све, тако да и они који не узеше у први мах крст и који се смејаху онима који то учинише, пожуреше се да ступањем у редове крсташа поправе погрешку своју. Сваки, с највећом журбом, продаваше оно што имађаше, да спреми нужне потребе, и већ поче нестajати купаца. У варошима се ништа друго не рађаше већ се сиремаше оружје и остало што је потребно за војску, сваки се жураше да не изостане од тог великог похода, у коме се може насигурно стећи милост божја.

При крају овога одељка мислим да неће бити излишно, ако потражимо узрок успеху Петровом у предузећу, које папе не могоше извести, а које Петар, прост један калуђер изведе.

Напред сам споменуо, да су и други људи покушавали да крену западно хришћанство на ослобођење истока, видели смо да је о томе мислио папа Силвестар II, да је проповедао Гргур VII а предузимао Виктор III, а ниједан од њих не изведе своју мисао, — дође један прост пустињик и он умеде и успе да толики свет узме оружје да се бори с мухамеданцима.

Од свију папа најбоље је схватио значај крсташких ратова папа Гргур VII. Његова начела руководила су доцније папе, када они крсташке ратове узеше у своје руке. Ну поред свега тога народ је остао непомичан на позиве папске. Узрок томе поглавито лежи у овоме: и Силвестар II и Гргур VII беху заузети веома важним пословима, реформом свештенства, чиј се морал тога доба веома косаше с начелима Христове науке. У тој реформи папе напдажаху на тешкоће, којима се још придружи и сукоб с царем немачким. Осим тога начин којим папе мишљаху да изведу крсташку војну не беше згодан. Гргур VII нпр. писаше и наређиваше епископима да позивају народе у свети рат, али како је могао народ поћи у тако далеку војну на речи епископа, који је можда још јуче у борби с каквим вазалом сатрпо летину људи које позиваше да се боре против неверника? Народ истина беше глуп, али начин живота епископа и абата беше тако противан начелима љубави и Христове науке, да и најограниченији човек то види. Опасно је проповедати воду а пити вино! Опасно је по саму идеју, која хоће да се изведе, не доводити у склад живот свој са делима својим. То је било опасно онда, остало је опасно и данас. Тешко представницима једнога друштва, кад народ изгуби веру у њих. Тешко и самом томе друштву. Пребаћиће ми се да с горњих неколико речи тражим

да људи буду хипокрите — лицемери. — Не! Савлађивање и ситних и крупних страсти није хипокризија. Јер баш несугласност приватног живота с јавним радом даје тиранима вазда најжешће и најсигурније оружје против бораца за бољитак и напредак друштвени. Треба се сетити историје папа из X и XI века па видети, зашто они нису могли успети да крену народе на исток.

Петар Амјенски је успео! Али погледајте га! Долази међу свет не на бесном коњу, окружен оружаном пратњом, његов долазак не оглашује јака звона са торњева црквених, већ долази на оронулој мазги, сав знојав, прашињав, као да је онај час из Јерусалима дошао; одевен у кострет, с крстом у руци, молитвом на уснама, његово је лице сунцем опаљено, бледо, опало, очи му се сијају оном ватром, коју само убеђење у ствар, коју проповеда, даје, долази изненада међу гомилу људи и казује одмах о жалосном стању цркве Христове, казује све то са оном тугом, коју човек осећа када је сам избегао од опасности, у којој су му његови најмилији остали. Његово казивање прекида јецање, на његовом лицу, као на лицу свештеника Лаокона, изражен је бол, који осећа и као свештеник и као хришћанин. Па када је казао све муке, све патње, сва понижавања која трпи црква Христова, позива народ не да иде, већ да га води у борбу за ослобођење Христовог гроба. Кад је све свршио, Петар нема кад да се више задржава, не свраћа у богате, пуне вина и хладовине, трапезарије богатих абатија, да га часте обилним ручком, не, он нема кад да се бави, он се жури да и другој браћи каже исте приче, исте патње, жури се да и њих позове да учествују у том „јединосасавајућем“ предузећу: он се жури, јер је гроб Христов једнако у рукама неверника. Као што је нечујно дошао, тако је у највећој хитњи и отишао, оставивши слушаоце да се моле богу за милост да дочекају и пођу у крсташку војну.

Беседа је Петрова проста, без многих цитата, јер му их највише даваше искуство његове горке муке које је трпео. Ну ма да беше његова беседа проста, опет беше импресивна; у њој не говори разум срцу, већ срце срцу. Он говори људима њиховим речима и њиховим језиком.

Ту је тајна успеху Петровом. Његове беседе падаху као мелем на срца бедна и гресима сламијена. У следовању позиву Петровом сви налажаху олакшицу души својој и узнемиреној свести својој — сви се стадежи упутише на исток.

Ја не смем да се потанко упуштам да аналишем до ситница: шта је побуђивало, осим рели-

дизног осећања, поједине сталеже да се упуते на далеки исток; али како ми се чини, да би обилазак одговара на то питање оставио приличну празнину, то ћу покушати да у најглавнијим цртама обележим те мотиве.

Да почнемо прво с папама. Крсташки су ратови триумф религије, рекао је неко, мислим Шер, и папа, као поглавар западног хришћанства, узео извођење и руковођење тих ратова у своје руке. У њима папство виђаше zgodно средство да прошири своју духовну моћ. Освојењем Јерусалима мишљаху да ће се узвисити и над патријархом цариградским и над црквом јерменском, те да ће папа постати духовни господар целог света, а за тим да ће моћи лакше потчинити и световну власт под власт папску, те ће се тако образовати нека форма теократске републике, којој ће папа бити поглавар. Осим тога папе су увиделе и практичну корист коју им крсташки ратови моглоше довести. Та практична корист беше у томе, што крсташки ратови беху zgodно оружје у рукама цркве против непослушних владалаца, чији поданици беху скроз и скроз прожети религиозним духом и вазда готови да слушају папу. Дакле и моралне и материјалне користи надахну се папство да ће извући из крсташких ратова. С тога их оно оберучке прихвати и подржаваше их најживље.

Јевропски владаоци истина због домаћих послова не учествоваху у првом крсташком походу, али, или не могаху, или не хтедохе да бране одлазак на крсташку војну, коју после и сами предузеше да воде. Свакојако владаоци одмах, чим први крсташки одоше, осетилише се слободнији, јер одоше многи немирни вазали, који све више и више смањиваху власт краљева. Доцније су и сами морали ићи, али су пазили да се тамо не задрже дуго. Махом су ишли, изузев Луја IX, по наваљивању папском.

Велики и мали вазали иђаху у крсташку војну још и с тога што, пошто мир божји би у Клермону оглашен, остадохе у неку руку беспослени, а поред тога њихова дужност беше да се боре за веру. Многи међу њима ступише у редове крсташа у нади, да ће моћи освојити нове земље и основати тамо своје државе, које овамо или не имађаху или их беху погубили. Црква им нуђаше, да се на њима најмилдији начин опросте грехова, па и то повуче многе племиће у крсташку војну.¹

Свештеници, који највише говораху о бедном стању истока, сматраху да им је дужност да ступе у редове крсташа, а многи епископи, који беху у

исто доба и световни господари великих феуда, сматраху да и са тога разлога, као племићи, дужни су да се боре за ослобођење св. места.

Многи су опет пошли у крсташку војну да се ослободе порезе и дугова, јер по одлуци клермонског сабора нико не могаше ни са каквих разлога бити задржан од похода. „На само име крсташ, сам закон губљаше силу над њим, тиранија не могаше шчепати своју жртву, па и сами кривци, који беху ступили у редове крсташа, беху сигурни од казне“¹.

У то доба црква за разне грехе налагаше различне казне, па како се многи стиђаху да своје грехе исповеде, а крсташки рат беше средство да се човек грехова опрости, то многи ступише под заставу Христову.

Нижи сталежи пак, налазећи се у ужасном социјалном положају, тражаху излаза ма где, црква им показа спас од свију беда, народ поверова и без премисљања узео крст и упути се на исток.

Но ипак не треба сметати с ума, да је кроз све те различне мотиве провејавао религиозни дах и да, док он беше главан, дотле крсташки успеваху, а чим други, споредни, почеше преоблађивати, малакса се у борби за цркву Христову.

Напоследку да додам, да се грчки цар надахну да ће моћи помоћу западних народа одбити опасне суседе и повратити изгубљене провинције.

Како су пак крсташки ратови утицали на друштво, то ћемо видети даље.

II ДЕО

Последице крсташких ратова.

Крсташки ратови свршише се! Идеја о тим ратовима као и свако старо и похабано оружје дође у музеј историје. Она беше толико већ злоупотребљена и без стварнога успеха употребљавана, да је већ постала неупотребљива. Глава хришћанства западног мораде најзад узвикнути: „Вера је умрла“! Морао је тако узвикнути онда, када хришћанима пређаше највећа опасност. Но није доста само констатовати свршетак крсташких ратова, већ се модерни историк мора задржати на тој појави мало дуже, мора потражити последице тој појави. Регистровати догађаје значи писати причу, која задовољава наше љубопитство; оценити догађаје и последице њихове значи задовољити разум и помоћи напредак друштвени. Описивати битке уме сваки коресподент новинарски, а оцењивати последице тих битака може само хладни испитивач

¹ Michaud I., 58.

¹ Michaud I., 57.

друштвеног развића. У старим историјама, после закљученог мира, историограф одмара се на лаворикама, описујући после битака закључени мир и гозбе које за тим настадоше. Али данашњем историку тек се онда отвара посао, када дипломате измењају уговоре о миру и када мир буде ратификован. За модерног историка тада настаје тешкоћа, када се сви, који су у догађајима учествовали, одмарају. Њему се тек онда отвара поље рада, и то поље веома каменито.

Онај који испитује последице појава историјских, треба да пронађе оно што је настало у животу народа после деловања извесних догађаја у друштву, треба да пронађе оне нове покрете у друштвеном животу, који су услед деловања тих догађаја настали.

Последице су пак у главном двојачке природе: једне су такве којих не би било да се извештан догађај није десио; а друге су опет такве које би наступиле, баш да се тај догађај и није догодио. Даље, једне последице настају одмах чим се догађај сврши, друге опет тек у току даљег развића. Из тога, што многе последице не настају одмах, него доцније у току развића, ствара се могућност, да народи често буду обмањивани, и отуда потомци плаћају често за погрешке својих предака. Дакле последице могу бити двојачке: *непосредне* и *посредне*. Непосредне су последице оне, које су условљене извесним догађајем, без кога се оне не би појавиле, а посредне су оне, које би могле бити изазване и другим којим догађајем. Нека ми се допусти да објасним примером. Трговина средњег века развила би се између јевропских и азиских приморских народа и да није било крсташких ратова, развила би се раније или доцније; али крсташки ратови убрзаше њено развиће и везаше ту трговину за извесне приморске вароши. Ту су дакле крсташки ратови деловали посредно на брже развиће трговине, а непосредно на Млетке, Ђенову, Марсељ и друге вароши, у чијим рукама беше трговина онога доба.

С тога је врло тешко истраживати последице историјских појава. Тешко је пронаћи последице и догађају, који се за кратко време извршио, нпр. одредити последице пада Цариграда, а камо ли одредити последице крсташких ратова, који трајаху двеста година, и у којима учествоваху мање више сви западни народи.

При одређивању последица крсташких ратова наилази се на различне тешкоће, јер баш од истог догађаја нису последице свуда једнаке. Нису једнаке ни по различне сталеже средњевековног

друштва. Друга је главна тешкоћа у овоме: тешко је, готово немогућно, из оног хаоса од догађаја који се вршише у XII и XIII веку, који такође имађаху своје последице, одвојати оне које припадају крсташким ратовима.

Са тим тешкоћама има да се бори онај, коме су приступачни сви извори, који су му нужни за испитивање последица крсташких ратова.

Множина последица, које готово у исто време услед крсташких ратова наступиле, такође отежава испитивање и проналажење њихово. Као што крсташки ратови обухватиле цело друштво и све сталеже, тако и настадоше последице по целокупно друштво, које је учествовало у тим догађајима. Ту испитач мора у оној звези мачева, која се чујаше у XII и XIII веку, да издвоји звуку мачеву крсташких бораца и да њу има у виду; даље мора у оној мешавини идеја да пронађе оне које поникле услед крсташких ратова, једном речи, ваља да пронађе оне друштвене појаве у духовном, социјалном и политичком животу, које су одгајене и подигнуте услед крсташких ратова.

Све те тешкоће, које има сваки да савлађује који се испитивањем последица друштвених појава бави, за наше су прилике уостручене. Ово што рекох нећу доказивати, јер је то нашим књижевницима познато боље него мени, само ћу додати ово: да сам радећи овај задатак потпуно појмио тешкоће, у коме се Робинзон на свом острву налажаше ..

Овом приликом не смем се никако усудити да предузимам ту, тако рећи, хемиску анализу догађаја XII, XIII и XIV века, те да међу њима пронађем оне који су последица крсташких ратова. Тако би требало чинити, и резултат таквог начина испитивања био би одговор на постављено питање. Али, као што рекох, тим путем за сада не смем поћи, једно с тога, што за то треба много више извора него што их ја имам; а друго и с тога, што за само излагање треба много више и времена и простора него што га ја имам.

За сада пак покушаћу да обележим само најглавније, најмаркантније последице овога, у последицама тако богатог, догађаја. Тако прегледаћу, какве беху последице политичке, социјалне и културне; за тим, какве беху последице по поједине сталеже јевропског друштва, и напоследку, јесу ли од каквих последица били крсташки ратови по ондашњу српску државу

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ РАЗВИЈАЊА СРПСКИХ ЈУНАЧКИХ ПЕСАМА

Написао

Др. АСМУС СЕРЕНЗЕН

ПРЕВЕО

ЈОВАН РАДОНИЋ

УВОД И ПРВИ ДЕО: ЈУЖНО-ДАЛМАТИНСКЕ ПЕСМЕ ДУГА РАЗМЕРА ПО ВРЕМЕНУ И МЕСТУ ПОСТАНКА СВОГА.

УВОД.

I. Досадање збирке српских јуначких песама записиване су више од 300 година, од половине XVI, па до друге половине XIX века. Врло је мали број песама из прве половине ове периоде. Око половине XVI века имамо забележене само две народне песме, сто година доцније забележена је само једна песма. Поприличан број песама, од прилике 40—50, забележен је у почетку XVIII века. Нешто већи број песама забележен је у првој половини, а остали део (10 песама) забележен је у другој половини XVIII века. Највећи део песама записан је у XIX веку.

Народне песме можемо поделити у три слоја, по времену када су забележене, и по облику њихову. У најстаријем су слоју песме до почетка прошлога века, и оне су дуга размера т.ј. у петнаестерцу и 16-терцу. Средњи слој је из половине XVIII века, а најмлађи слој из овога века. Песме у оба последња слоја спеване су у десетерцу.

Сем тога има још мали број полуепских песама у којима није гореспоменути метрум, него је дванаестерац. Те песме певао је један део хрватскога народа, који је у XVI и XVII веку од осталог народа оцепљен био.

По садржини и облику своје најзнатније су песме овога века, са којима је с пуним правом име Вука Караџића тесно скопчано. Као типичне могу се узети песме у другој и трећој књизи Вукове збирке које су скупљене у двадесетим и тридесетим годинама овога века. Вукова збирка упознала је светску литературу са српским народним песмама.

Од 190 песама, које су у овој збирци, назива Вук већу половину старијом (101 песма), мању пак млађом (89 песама). Старије су песме у другој, а млађе у трећој књизи. У последњим двома књигама су јуначке песме нашега века, на које се овом приликом нећемо обазирати. Ова подела са свим одговара, јер јунаци и догађаји, о којима се говори у другој свесци, живе и збивају се пре 1500. године, а они пак у трећој свесци у времену од XVI—XVIII века. Ова пак подела полази сада

или са свесне или несвесне претпоставке, да су ове песме у овом облику старије; међу тим није се јасније одредио појам старости т.ј. када су могле постати ове песме у ономе облику, у каквом су сада.

Од како је Вук 1814. г. издао Малу српску песнарицу, почеше се јављати критичке и естетичке расправе о срп. нар. песмама. У овим расправама наилазимо по правилу на критерија стара и добро очувана, али с друге стране опет на критерија нова и рђаво сачувана. Ова критерија су мерило за каквоћу испеване или записане песме, још од веће су важности она, за ове или оне варијанте једне исте песме. Сва критерија базирају на мање више свесној основној представи, да су песме врло старе. Није ни потребно дубље расправљати како се та представа тесно спојила са романтичким обожавањем, које се јавља у почетку овога века спрам свега што је старо, и ако не смемо рећи, да је ова представа постала само у време ове нејасне романтике. Чини се, да и млађи истраживачи као: Јагић, Павић, Новаковић, Маретић и др. не могу мање више да се опросте ове представе, па и онде, где су огледали, да што ближе старост одреде.

Ово питање не сме се бркати са питањем о старости српске јуначке песме у опће. По нас је дакле с тога са свим преlevantно, да ли ће се моћи доказати или не према којем грчком писцу из XIV, да су српске народне песме постојале и пре турскога доласка. Свакако се ништа не може рећи за садржину и облик тих песама. За XV век немамо никакве сведочење да су се песме певале, а за XVI век не само да имамо најстарије песме — које су до душе мала обима и не баш особите садржине — него још за то и ондашњи извештаји говоре. По Курипешићу знамо, да се већ у првој половини тога века у неким српско-хрватским крајевима (Босна и Хрватска) певају извесни јунаци, а он им и имена спомиње. Тако спомиње некога Малкошића, који је тим загонетнији, што је Курипешићу особито упао у очи („von Malkoschitz thut man viel in Kroatien und Bosnien von seinen redlichen Thaten singen“), а у историји и нар. песмама не спомиње се нигде. Друго име може се доста поуздано идентификовати. Треће име Милош Кобиловић стоји у центруму народне историјске свести и јуначке песме у Срба. Знамо дакле, да се његово јуначко дело и јуначка смрт певала исто тако 150 година после битке на Косову, као и 300 г. доцније. Узевши ово на ум оправдано је, ако закључимо, да су такве песме кружиле и у XV веку. Са свим је без доказа тврдња, да су у XV веку кружиле усмене приче

о боју косовском, па да су се оне тек у XVI веку у песме претвориле.

Узме ли се дакле, да су у XV веку биле јуначке песме, даље да песме у другој свесци Вукове збирке допиру до XV века па ња и даље, зар се може онда тврдити, да су ове песме по својој облику и садржини једнаке с онима у XV и XVI веку?

Одређеније гласи питање овако:

1. Да ли су све песме, или бар знатан део, без икаквих битних промена старе 300 година?

2. Ако већ није тако, може ли се узети, да су бар неке песме у целини мање више имале исти облик око 1500 г. као што су имале око 1800 г. када су записане?

3. Не осврћући се на облик, може ли се узети да оне песме мање више имају бар једнаку садржину с овима од 1800 год.?

4. Да ли је облик епских песама око 1500, не гледајући на садржину, био једнак с обликом у песмама око 1800 год.?

Позабавимо се најпре последњим питањем. Јувачке српске народне песме онаке, какве су у Вуковој и у свима доцнијим збиркама, показују одређен, јасно исказан карактер. То показује не само метрум, десетерац, него и особити начин изражавања, силна epitheta ornantia, и сва појетска вештачка средства, која су се овде развила до тако сталнога типичнога облика, као што га видимо у Омира. Па и садржином показују народне песме јединство схватања и представљања, и ако има овде разлике међу песмама историјским, као у четвртој и петој књизи Вукове збирке, и међу песмама легендарне и романтичке природе, исто тако међу мухамеданским песмама, које су у Хермановој збирци, и међу песмама које показују хришћански колорит. Пада јако у очи свакако мала разлика у схватању и представљању оних песама, чији су јунаци из XVII века, и код оних песама, у којима историјске успомене допиру до XIV века, као у песмама о Краљевићу Марку.

При истраживању колико је нека песма стара, пећемо се искључиво бавити садржином њеном, него и њеним обликом у ширем смислу речи. При том нам се одмах намеће питање, да ли је српска народна песма од увек имала тај одређени облик и метрум, данашњи спољашњи и унутрашњи облик језика, данашњи начин схватања и представљања, или ако то не, а оно да ли је бар око 1500 год потпуно или већим делом била оводико развијена, као 300 г. доцније?

На она три питања не бисмо могли добити никаква поуздана одговора, када бисмо код већине

песама упоредили садржину са њиховим историјским подлогама, јер је врло мало песама, које би у себи имале доста историјске истине. Само у песмама о боју косовском можемо из развијања историјске традиције тражити и изводити закључке о развијању садржине епске појезије, јер те песме везује један историјски догађај, и оне су највише од свију сачувале историјски карактер. Већина осталих песама понајвише је нејасна. За јунаке који се у песмама певају или историја не зна, или ако их и зна, то не прича њихова дела онако, како их песме у романтичном оделу износе. По правилу историјски догађај не само да је обвијен романтичношћу и чаролијом, него је често историјски елеменат са свим или скоро елиминован, и што год читамо или чујемо, то је прича и измишљотина. На основу онога, што се око 1800 г. певало о Краљевићу Марку, браћи Јакшићима и Змај-депсоти Вуку, не смемо никако изводити, шта се о њима око 1500 г. певало. Исто тако не можемо у напред знати како се онда певало т. ј. какав је начин представљања био у јуначкој песми у XV и XVI веку. —

Маретић нема ни најмање право када тврди (Rad 97, стр. 76—78), да се она пажња, коју народна песма онако показује при описивању сјајна одела, оружја, домаћих прилика, може растумачити одношајима XV века, те би према томе цео начин приказивања пао већином у XV век. Прво је његова премиса рђава, јер је сликање и описивање чисто продукат певачеве фантазије и, колико се доказало, пада у најмлађу фазу развијања (упор. Бог. 98.99. од 1750. са Вук. III. 49 од 1800), а друго, његов закључак не може стојати, јер полази са једнога пункта на целину. Исто тако не можемо у напред знати о спољашњем склопу језика, о метруму и др.

Код метрума морамо бити већ и с тога јако опрезни, што десетерац имају не само млађе јуначке песме, него он већином превлађује и у женским песмама, а код песама угарских Хрвата ретко ћемо наићи на десетерац, јер је у њима већином дванаестерац, понајвише и у лирским песмама, а у песмама епске или полуепске садржине свагда је редован. Како се пак у новим песмама још од почетка прошлога века почео слик јављати, можемо закључити, да песме без слика у Курелчевој збирци падају бар у XVII век, што сведочи и тон и садржина тих песама. Како пак оне песме, које сам полуепским назвао, носе у себи јасне трагове некадашње богатије епске садржине, то се може узети, да је некада у јужној Хрватској морала цветати епска појезија пре него што се

њени становници иселише на запад, те се онда на основу тога може с правом тврдити, да је место десетерца био дванаестерац. О мршавим остацима те епске грађе говорићемо доцније. Та остаци дају нам података о неком материјалу и мотивима, који су били у Хрватској у XVI веку познати.

Од много већега значења су стари записи епских песама, и то са разних крајева јужне Далмације. Већ и песме краткога размера, забележене у половини прошлога века, када се упореде са песамама у Вуковој збирци, показују много што шта интереснога; — но још су већма занимљиве остале песме, и ако их нема у изобиљу, како по облику тако и по садржини.

Све и да немамо Вукове збирке и других доцнијих, све и да се епска појесија код Срба угасила била већ у XVIII веку, то би записи тих старих песама, када би се сада пронашли, дали најбољи доказ, да је српски народ имао епске појесије. Остаци ти привукли би нас к себи, да их са највећом вољом испитујемо. Колико нас тек мора занимати постање и развијање њено, када је народна појесија у своме развијању дошла до класичне савршености, као што је у епосу код Грка. Инда и Немаца, те постала благо опште европске литературе, и када је питање о постању и развијању њену постало научним питањем. Али пре него што упознамо оне песме, доста је да знамо, да оне постоје, па да нам већ то даје наде, да ће у њима бити онога, што ће нам помоћи да се примакнемо решењу горњег питања. Али ако при бољем истраживању нађемо, да оне обрађују делом исте делом друге теме, него песме доцније забележене, ако опазимо, да се облик и начин излагања јако разликује од већ познатог, али при том ипак нечега познатог имају, онда наше очекивање постаје бар субјективна истина.

И ако је већ 20 година прошло, од како је Миклошић први те песме објавио (1870 издао је Миклошић 30 песама), и ако је цео материјал познат од 1878 (Вогишићева збирка 1878, и допуна од Новаковића у III свесци Архива за слов. фил. од исте год.), и ако је за то време много што шта критички испитано на пољу народнога песništва; то ми се ипак чини, да ове збирке нису особите пажње удостојене, те нису потпуно испрпене као што би требало, нити им се упознала права њихова вредност. Два су узрока, који су сметали, да се то изведе:

Прво, што се читању тих песама приступало с оним естетичким мерилом, које се стекло читањем песама у Вуковој збирци, те се нашло, да те песме не вреде много. Тако исто одмах се пошло

критичком испитивању ових песама са већ напред замшљеним појмом о народним песамама. Ову представу и појам такођер су црпили из млађе Вукове збирке, те се према томе ове песме, ако не одбациле, а оно се бар у неколико порицало, да су оне народни продукат. Друго је, што се опазило, да су ове песме забележене у приморју, и да је њихова егзистенција ограничена била на приморје, те се према томе држало, да су ове песме својина само српско-хрватскога говора на западу, а не да су опће српска својина. С тога се и није овим песама доста пажње поклањало, јер се мислило, да те песме немају народнога духа, да нису опште српске, те се с тога и не могу озбиљно у обзир узети при испитивању српске јуначке песме. Чини се да и Новаковић и Маретић подазе са тога становишта. Први испитује песме о Змај-деспоту Вуку и браћи Јакшићима, други пак опширно говори о косовским песамама, али ни један не спомиње ни једном речју, да је при том послу по најпре потребно историјско-критично питање поставити, па га решити.

Други пак, који ствар озбиљније схватају, пре него што почну решавати, отештавају саму ствар тиме, што је доводе у везу са другим којим питањем. Главна задаћа расправе је, да се прво метрична страна испита, но при испитивању метрума хоће се све да исцрпи, као: како стоји кратак и дуги размер један према другоме, да ли је и један и други у исто време постојао, да ли се један из другог развио, или да ли су се оба размера развила из заједничке основе, која је са свим другојачија, него оба размера. Сва су та питања оправдана, али се на њих не може одговорити, пре него што друга прешнија питања решимо. И сувише је много решавати у један мах постанак дугог и краткога размера, па уједно одмах и њихов одношај један према другоме. Ову погрешку опажамо у духовитој и темељно написаној расправи Јагићевој у IV Архиву, но она је у осталом најбоља, колико се до сада о нашем питању писало.

Јасно је дакле, да пре свега морамо растумачити песме дугога размера, њихов положај и особине јасно изложити, за тим по могућности испитати како су постале, и одредити време када су постале; тако исто изнети јасну слику њихова развијања. Тек када ове ствари решимо, моћи ћемо приступити решавању других питања.

У првом делу ове расправе забавићемо се горе постављеном задаћом, а даљим питањима, која нам дођу у току расправе забавићемо се у наставку ове расправе.

II. Разгледајмо прво, шта се до сада писало и говорило о овом предмету.

Један део ових песама издао је Миклошић (Denkschriften der kaiserl. Akademie der Wissenschaften 19. Band 1870.). У овој збирци има од Миклошића кратак увод, у коме тврди, да су песме забележене у XVI и XVII веку спеване на хрватскоме језику, да је дуги размер у овим песмама специфично хрватски метрум, те су према томе ове песме остаци хрватске епопеје. Миклошићев је закључак свакако погрешан, јер се на основу три песме које показују особине језика хрватскога, и које су забележене на хрватском земљишту не може никако казати за толико пута већи број песама, у којима је језик српски, да су оне хрватскога порекла и, као што Миклошић хоће, да су онда посрбљене, када су забележене биле. Тврдња та могла би важити само за оне три песме, и ако је још питање, да ли су у овима особине хрватскога језика. Много би било оправданије већ у напред узети ове песме за српске, а тако исто и метрум, на основу језика, који је у њима.

У својој расправи „Gradja za slovinsku narodnu pueziju“ (Rad св. 37. 1876.) скупио је Јагић у седмоме одељку све историјске податке о српској јуначкој песми од XIV па до краја XVIII века, те се ту дотакао многих питања у овоме погледу.

Павић у својој расправи „Narodne pjesme o boju na Kosovu godine 1389“ (1877) на стр. 5 и 6 тврди, да је дуги размер старији од краћега, да се млађи развио из старијега, те су с тога оба размера сваки у своје време колико српски толико и хрватски. Али он никако не извлачи потпуне конзеквенције из овога резултата. Његово истраживање о песмама косовским — овима ћемо се доцније позабавити — бави се само том задањом, а не разбира за оне три песме, које у старој збирци говоре о овоме предмету, с тога и није дошао до права закључка.¹⁾

Новаковић у својој рецензији на Павића (Арх. III. 1878/79) тврди без икаквих јаких доказа, да песме о косовској битци у старој збирци нису чисто народни продукти, шта више криви записиваче да су они песме фалзификовали. О осталим песмама пак не говори ништа.

Од много је већега значења Божишићев*марљиво написани увод на почетку његове збирке. И ако су његове опаске и напомене врло добре, осо-

¹⁾ Павићеву расправу „Dvije stare hrvatske pjesme“ у 47 свесци Рада а на стр. 93 и даље превидео сам при писању ове расправе.

бито што се тиче формалне стране песама, то ипак није изнео позитивних резултата, које бисмо могли примити. Његово естетичко мерило сувише је строго и субјективно. Њему су ове песме мале песничке вредности, све су оне без икакве снаге и једрине, а више су увеле (увелост и нека млиставост). По њему су ти појави знаци опадања ове појесије. У саму ствар не упушта се даље, те и не покушава, да критично-историјски расветли садржину тих песама.

Напред смо већ споменули важну расправу Јагића „О југословенској народној епопеји пре неколико векова“ (Архив IV. 1880). Не ћемо дубље улазити у садржину ове духовите расправе, јер ћемо се доцније чешће на њу позивати, а о појединим местима и расправљати. Најглавније је, да се и Јагић не упушта да објасни или да расправља о самој језгри питања. Његова напомена на стр. 217, да се та појесија може бити задржала у племићким породицама, које се из унутрашњости преселише у приморје, крије до душе у себи мисао, да је та појесија постала у унутрашњости. Како пак опрезни писац нигде ово директно не тврди, то наравно да још мање истражује, када се појесија развила и на коме месту. Знамо, да Јагић и данас не сме да крочи напред у томе питању. И ако ова расправа не даје јасна резултата, нити огледа да га даде, то ипак има ту еминентну вредност, што читаоца гони на размишљање, да и он покуша, не би ли могуће било доћи до праве истине, до чиста и јасна резултата. Наравно да се ово само онда може постићи, када се све појединости детаљно проуче.

Новаковић је у својој расправи „Последњи Бранковићи у историји и народном певању“ (1886.) имао највише прилике за детаљно проучавање, јер се у трећем делу ове расправе опширно говори о песмама о Змај-деспоту Вуку и браћи Јакшићима, а ове су песме најзгодније, да у појединостима покажу развијање епске појесије. Први је део ове расправе врло добар, јер је у њој историјски материјал врло добро расветљен. Она места пак, где се говори о песмама о Змај-деспоту Вуку, имају у толико вредности, што је ту материјал скупљен, али то није методично-научничко истраживање. И ако Новаковић има врло лепих комбинација о песмама о браћи Јакшићима, то ипак опажамо овде код њега неко непоуздање и нејасноћу. Свакако је ова расправа много допринела, да се решавање овога питања олакша, сама пак не покушава, да ово питање разјасни.

Ово исто важи и за Мартићеву расправу „Kosovski dogadjaji i junaci u narodnoj epici“ (Rad св.

97. 1889), само што овде предмет сам по себи није згодан, да би се могло дубље забавити напред постављеним питањем. Много важнија је темељна историјска расправа о боју косовском Ф. Рачког у тој истој свесци Рада, у коме је и расправа Маретићева. У овој расправи изнео нам је Рачки јасну слику о развијању историјске традиције о боју косовском до XVI века. Штета је само, што у тој расправи није пратио ово развијање још кроз два века. Много би била захвалнија задаћа, да је Маретић прихватио онде где је Рачки стао, т. ј. да је изнео развијање традиције од Мавра Орбинија, па донде, док нису Вук и Петрановић забележили песме о боју на Косову, те би Маретић по свој прилици дошао до другог резултата, него оног, који читамо на стр. 134: у Bogišićевој је pjesmi ta cjelina (у Петрановићевој песми) znatno skraćena.

III. Пре него што пређемо појединостима, изнећемо ради лакшега равнања неке опште напомене:

Главна особина јуначке песме и епоса — који је развијенији облик јуначке песме — је та, да мора имати историјске основе. Оне назоре, који епској појесији одричу историјску основу а више јој — каткад искључиво — митску придају (ове назоре износи Нодило у својим чланцима о религији Срба и Хрвата), морамо као ненаучне одбити. Па нека су митски елементи — који се у осталом губе поред романтичкога материјала не митскога карактера — продрли у српску јуначку песму, шта више нека са свим потамне историјску основу, то опет стоји да има те историјске основе. Сваки онај дакле, који испитује постање, развијање и биће епске појесије, мора где год је могуће ову историјску основу потражити, и са ње даље подазити. Српске јуначке песме дају нам за тај поглед много више прилике, него грчки и индијски епос.

Један део песама, које су у XIX веку забележене, певају догађаје, који су се скоро десили, дакле су на скоро после догађаја постале, те су одмах и забележене. Исто важи за још један мали део песама, које су око 1700. г. забележене. Како оне прве тако и ове песме су више историјске песме, које певају истините догађаје у оном истом облику и са истим песничким средствима, којима се служи и јуначка песма, али нису епске, а то с тога, што немају даљег развијања, оне су и сувише истините да би могле бити праве песме. Елемент у коме се епска појесија може развити јесте усмено предање. Садржина тог усменог предања није историја него прича. С тога је потребно

да мало боље испитамо усмено предање и развијање приче.

Ако историјски догађај раставља више времена, па каткад и више векова, од времена када су песме забележене, то онда можемо доћи до ових закључака:

Ако је нека песма спевана одмах после догађаја, то се може она преносити с уста на уста доста времена без икакве битне промене, и најпосле у томе облику забележена бити. Свакако, да ће бити и језичних промена према развијању језика, јер само у песмама религиозног и обреднога карактера, које нису записане, можемо замислити сталност старих језичних облика. Наравно да ће у песми бити и метричних промена, само не сувише великих. У целини узевши така стара песма морала би се познати по старини језика, по представљању и излагању. Сем тога мора имати извесног историјскога карактера. Вукове песме морале би све те особине имати према ономе, колико се узима да су старе. Но песма не мора постати непосредно после догађаја, него може неко извесно време протећи док песма не постане, дакле песма може бити спевана између догађаја и времена када је забележена. Песма може да постане непосредно, пре него што ће бити забележена. Она може без битне промене прелазити са уста на уста, и ако није постала непосредно после догађаја. Н. пр. нека песма пева догађај крајем XIV века а забележена је око 1800. г. Та песма може бити спевана око 1400., па у XV, XVI, XVII и XVIII веку, шта више могла је постати крајем прошлога века. Из свију ових примера — изузевши први — видимо, да песма која ће постати мора базирати на усменом предању, које може бити прозајична традиција историјског обележја, шта више могу бити и писмени споменици, као: анали, хронике, легенде и т. д. Усмено предање је обично која старија песма или читав низ песама, где једна за другом долазе, где млађа песма поставши из старије потискује ову и тежи да заузме њено место. Из такве старе песме може се више нових развити, шта више основни облик те старе песме може остати и поред ових нових промена. Тако постају варијанти, који једну исту песму више или мање разнолико певају. Ако је ово цепање скорога постанка, то ће варијанти бити доста слични, те ће се некоја места подударати од речи до речи. Ако је цепање основног облика старо, то ће се и варијанти јако разликовати; један варијанат биће врло сличан основном облику, други ће га и сувише модификовати. С једне стране ће један варијанат много што шта старог сачувати, с друге

стране ће опет много што шта променити, други варијанат пак изложиће нам предмет у обратном одношају. У забаченим и тешко приступачним крајевима много ће се старогача сачувати, док се у другим крајевима та старина заборавља, или се битно тако промени, да је не можеш пронаћи. Ако немамо забележене старе песме, то ће нам варијанти много помоћи, да пронађемо релативни основни облик те песме. Имамо ли пак при руци варијанте и стару песму, одакле се они развили, то нам је онда лако испитивати (тако је у песми о Краљевићу Марку и Мини од Костура; овде имамо читава три слоја песама, а у оба млађа слоја има два или три варијанта, који се допуњују). Ако пак немамо нити варијаната нити старе песме, онда обично не можемо изнети како се нека песма развила. Пред нама је тада усамљена карика из некога дугога ланца. Али ако имамо и варијанте и стару песму забележену, то увек морамо имати и на уму, да су то мање више одломци некога материјала од песама, који се у току времена развијао, мењао и губио. Фактори, који ове промене изазивају делимиче су опће-историјски и литерарно-историјски, делимиче пак психолошки.

а. Опћесторијски фактори.

Нови историјски догађаји и промене су од врло великог интереса, те су с тога свагда и изнесени у песми. Таки су догађаји у XV веку угарско-турски ратови, а у почетку овога века борба за ослобођење. Са свим је појмљиво, да су дела Хуњадскога и Силађија потиснули радњу кнеза Лазара и Вукашина. Исто тако је појава Змај-деспота Вука потиснула Милоша Кобиловића. Да није Вук у почетку овога века тако марљиво старије песме скупљао, да није природно развијање народних песама прекинуто тиме, што су оне постале опће литерарно добро српскога народа, ко зна, можда би у XIX веку нова струја поплавила старе песме, те би Милош Кобиловић био замењен Милошем Обреновићем, а на место Краљевића Марка ступио би може бити Кара-Ђорђе. Овај случај видимо у оној периоди, где су Сибињанин Јанко и Михајло Свидојевић скоро са свим заборављени, а место њих јављају се Сењанин Иво и Јанко из Котора. Зар не пада у очи, да Вук, који је толико марљив био у скупљању народних песама, није наишао ни на једну песму, у којој би се певало јуначко дело Милоша Кобиловића?

Једна од важнијих особина народне појесије је та, да старије јунаке и догађаје доводи у сvezу са млађима, шта више стапа их у једну целину са њима. Како пак народни дух нема смисла за

историјску перспективу, и како пак народ не прави разлике у давној прошлости, него све укупно узима; то се онда у причи или песми стапају догађаји, који немају историјске везе и које велики број година раставља. Негација историјскога схватања је врло важан позитиван фактор за постање епске појесије, јер смо већ напред рекли, да је елемент епске појесије прича, а не историја. Наравно, да мора протећи неко извесно време, док се јасна историјска успомена не слије у причу са неком романтичком сенком. Ми видимо, да се у народној песми око 1800. г. сливају догађаји само до 1500. г. Тако је н. пр. Краљевић Марко († 1394.) савременик Змај-деспота Вука († 1486.) (Овде упор. Атиду и Дитриха од Берна, које деле читава два људска века). Око 1700. г. није могло бити овако сливање догађаја, јер је историјска успомена још доста била жива. У току овога века наилазимо на песме, где се јунаци из XVII века доводе у везу са јунацима из XIV века. Тако н. пр. Сењанин Иво са Краљевићем Марком (упор. у Филиповићевој збирци песму под бр. 12). Оно до душе има неких догађаја где не опажамо ове хронолошке конфузије. Такав је догађај бој на Косову. Код Вука се само у једној косовској песми пева, како се Вукашин и Херцег Стјепан боре на Косову пољу. Ову хронолошку тачност можемо растумачити самим догађајем, јер индивидуална фантазија певачева није могла тако обрађивати ову тужну тему, као други материјал: овде се позитивна историјска успомена дубоко упила у сећање народно, те није допуштала сувишно удаљавање од истине.

Од веома велике важности су историјски догађаји, који средиште историјскога народног живота премештају са једнога краја државе у други, шта више премештају га који пут изван пређашњих граница народних и државних. Таки догађаји принудили су и српски народ да оставља своја стара седишта, те нашавши нова, дошао је у додир са туђом државном организацијом и са страним кругом културних идеја. Природно је, да је ово премештање народнога живота повукло за собом и народне умотворине: приче и песме. Том сеобом пак изменише се доста народне умотворине. Мењање средишта историјскога народног живота у Срба пада од 1370. до 1526., т. ј. од битке на Марици па до битке на мухачком пољу. За то време креће се средиште народног и политичкога живота од југа к северу, из Македоније и Старе Србије у Славонију, а у XVI и XVII веку прелази на запад, да се у XVIII и XIX веку опет на Мораву врене. Наше истраживање огледаће да покаже, да ли је и у колико је развијање народне епске по-

јесије ишло за историјским развијањем. Промењени културни одношаји захтевали су да се они мотиви промене, који су се зачели у старим културним приликама. Сувише велике културне промене, особито када су у правцу напретка, јако штете народној појесији, шта више прете, да ће је са свим сахранити.

Стабилни културни одношаји српских земаља под Турском, а тако исто и у граничним покрајинама суседних земаља, дали су српској епској појесији и времена и простора, да се може полако и правилно развијати, док је међу тим епска појесија у то доба на западу давно изумрла, не достигавши обично толики степен, колики српска народна песма. У другом делу ове расправе видећемо, колике су знатне промене изазвали у српској јуначкој песми промењени животни одношаји, који наступилише дефинитивном пропашћу старе српске државе и пропашћу плежевских и племићких породица (упор. немачку појесију од XIII до XV века, даље римску литературу пре и после Августа и француску лит. од XVIII и XIX века).

б. Литерарно-историјски фактори.

Овај назив смо с тога узели, што бољега не знамо. Но како се овде може само говорити о усменој и традиционалној литератури, то схваћамо овај назив само у томе смислу. У ту усмену литературу долазе митске представе, које у народу живе. Ове митске представе долазе у додир с историјским материјалом, те се мешају и стапају. Стапање ово биће јаче или слабије према обиму, богатству и снази тих митских представа. У српској јуначкој песми опажамо митски елеменат у облику неких празноверних представа, које имају још и сада и други европски народи. Поједине празноверне представе одржале су се у народу и у најновије доба. Грчки епос, а још више индијски, пун је тих празноверица. Само онај, који хоће све да тумачи, тај може у српској народној појесији историјске особе или створове фантазије хтети да нађе у миту.

У традиционалну литературу долазе даље различни мотиви из појединих приповедака, који са стране продреше у епску појесију. Такви су: разни мотиви из народне и вештачке појесије других народа, даље легенде, приче и др. Ови елементи почели су се тек у најновије време боље проучавати. До скоро се много што шта држало за митски елеменат, а сада се зна, да је то мотив из неке приповетке, који је са стране овамо до-

несен. Сем ових литерарних фактора имамо још таквих који доприносе, да се облик у песме мења. Такви су: преношење мотива, контаминација, амплификација; даље је случај, када се једна песма цепа, па се поједини мотиви ваде, да се обраде као нека целина. За сада се нећемо дуже бавити овим факторима, јер ћемо доцније при потанком испитивању са њима доста посла имати. Од великога је значења и индивидуална песничка стваралачка моћ народнога певача. До сада се врло мало пажње поклањало овоме појаву. Народни песник не разликује се битно у појетском стварању од литерарнога песника, но само у споредним стварима. Радња народнога певача обично се мало цени, њему се не даје стваралачка моћ, него у њему гледамо онога, који песму прима, пева је, те је тако сачува од заборава. Да се ови рђави назори одрже, много је допринело то, што се не зна име народнога песника, његова личност губи се са свим у народној песми, шта више певач и не воли да да призна, да је која песма његова, него је обично износи као стару, а он је пева, како је чуо. (Упор. код Јагића у Арх. IV на стр. 236, где говори о Јовану из Гацке). И сувише се лако суди, када се вели за једно дело, да га је народни дух и не знајући створио — то већ може важити за причу, пословицу или кратку лирску песму — јер дело је у сваком случају потекло од стваралачкога духа, чија је индивидуална стваралачка моћ тесно скопчана са типичним обликом народне појесије, како по облику тако и по садржини. Па и посред тих граница, којим га је народна појесија ограничила, нашао је песнички дух опет простора, да сам ствара. Свака песма дакле у неком извесном облику мора имати и свога творца. Ако су у песми већ уобичајени појетски облици и сталне фразе, ако је варирање познатих ствари, ако је песма тривијална и без укуса, творац јој је онда обичан певач, а не стваралачки дух. Имамо ли у песми нечега новог и појетски лепог, ако су мотиви нови или стари згодно спојени, ако песма има лепих слика и израза, самосталних мисли и особени начин приказивања, онда имамо пред собом песника. Није главна погодба за појетско стварање пронаћи градиво, као што то овде обично бива.

Требало би испитати, те би се може бити дошло до резултата, да је Вукова збирка с тога тако сјајна, што су у њој покупљене песме даровитих стваралачких духова.

(Наставиће се).

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

КЊИЖЕВНЕ ОБЗНАНЕ

„Ласта“, дечји лист. 1., 2., 3., 4. и 5. број. Година I.—1894. Излази једанпут месечно на целом штампаном табаку велике 8°. Цена је за Србију 4 динара за целу, а 2 дин. за пола године; за земље ван Србије 6 динара годишње, или 3 форинте у аустро-угарским новцима. Уређује Миленко Марковић, секретар у министарству просвете и црквених послова. Штампана се у државној штампарији Краљевине Србије. —

У претпрошлој свесци „Просветнога Гласника“ обећали смо да ћемо опширније проговорити о дечјем листу „Ласта“, чији наслов напред исписасмо. Али пре него што то учинимо и изложимо садржај поменутих бројева овога листа, нека нам је допуштено да најпре проговоримо неколико речи о дечјим књигама и листовима уопште.

* * *

Ко је год имао прилике да разгледа данашње „учбенике“, који се употребљавају у нашим основним школама и друге дечје књиге, које наша деца читају, — тај ће се обрадовати свакој поље бољој књижици и дечјем листу намењеном за читање ученицима основних школа. Кома је год дакле познато данашње стање наше дечје књижевности уопште, тај ће се обрадовати и појави „Ласте“, том једином дечјем листу, што данас у Србији излази.

У напреднијих и образованијих народа издају се и уређују нарочити дечји листови искључиво деци намењени. Осим тога они периодично издају читав низ књижица поглавито за децу. У нас на жалост није до сада било искључиво дечјих листова, бар не онолико и онако како би то требало да буде. У нас су доиста излазили неки дечји листови, али по нашем мишљењу ниједан од њих није одговарао потпуно намењеном циљу. „Невен“ је по садржини био најбољи дечји лист, али по облику већ то није био; често се пута заборављало да су његови читаоци деца, па су се прелазиле границе њихове моћи појимања и схватања. У ту исту погрешку често пута пада и „Голуб“, који се поред тога и врло рђаво уређује. Кад би било могућности, најбоље би било да се једни листови уређују само за ученике основних школа, а други за ученике нижих разреда гимназија и реалака, према њиховоме кругу знања и моћи

схватања, али, ми одмах отворено изјављујемо, да нити сада има за то могућности, нити ће је скоро имати. „Српче“ опет пролазило је кроз неколико својих фаза час бољих, час лошијих. Кроз најбољу своју фазу пролазило је почетком 1885.—1886. шк. године, па је после поступно опет почело да опада. Можда ће, поред осталог, највећи узрок томе бити тај, што је овај лист имао приличан број деце међу својим сарадницима. Оно истина лепо је и добро је да се деца још из малена вежбају у писменом излагању својих мисли, али незгодно је и немогућно, па и неправдо је да претплатници плаћају лист само ради нечијег вежбања; јер доиста од по неких чланчића, што су штампани у „Српчету“, имали су користи само њихови писци — деца — у толико, што су се сама тиме вежбала; други какав циљ се њима не постиже, јер се „Српчегови“ читаоци из таквих чланака нису имали чему корисноме научити и поучити. Према томе ми бисмо били мишљења, да се млади сарадници уопште поштеде за доцнија времена, а дотле нека више уче и читају, па и нека се вежбају у писменом излагању својих мисли, само што се то не мора одмах штампати. Неоправдано је покренути дечји лист, из кога ће се деца моћи чему корисноме научити и поучити, па после пустити децу да се у њему само вежбају, не дајући никакве науке и поуке, већ често пута накарадне и погрешне појмове о многим стварима.

По нашем мишљењу од свију дечјих листова, што су до сада у Србији излазили, најбоље је и по форми (изузимајући неке неправилности у језику) и по садржини уређиван лист „Мала Србадија“, која је искључиво уређивана за ученике основних школа. Можда је та искључивост и учинила, те је и овај лист пре времена морао престати, због недовољног броја претплатника, па и ако је лепо уређиван и уз то иза себе имао цело „Учитељско Удружење“, које је помагало његов опстанак и напредак. И „Родољуб“ је лепо уређиван, али само за време докле га је уређивао Мих. Јовић, учитељ; доцније је почео да опада и по облику и по садржини, док није сасвим престао. Понајгори дечји лист у нас било је „Ђаче“, и за чудо је да је овај лист у онаквом облику и са онаквом садржином могао и онолико да опстане колико је излазило. А „Ласта“?... „Ласта“ је још почетница; она ће тек имати да покаже доцније у колико ће одговорити својој циљу. Нека само има на уму ис-

умство своје старије браће, па нек се тиме користи и онда ће најбоље своје читаоце задовољити. У осталом о садржају досадашњих бројева овога листа биће говора у потоњим врстама.

Толико о дечјим листовима уопште.

* * *

Шта да кажемо о дечјим књигама у нас?... Као што смо напред напоменули, треба само завирити у раније дечје „уџбенике“ и „читанке“, па ће се одмах увидети у каквом се јадном и жалосном стању налазила наша дечја књижевност. Тако рећи до јуче ми нисмо имали ни једне честите читанке за основну школу! Тек пре 2—3 године ми смо добили две добро израђене читанке за основне школе, које нису потпуно савршене, али су, слободно смео рећи, сто на сто боље од својих претходница, у којима су киптеле сваковрсне погрешке и глупости. У последње време почели су да се јављају и бољи уџбеници за нашу основну школу и боље књижице за децу, а данас је већ расписан и стечај за нови буквар и читанке за наше основне школе.

После новог програма за основне школе беху почеле да ничу као печурке разне књиге за децу, а нарочито уџбеници за ученике основних школа. Штета је само што је доста велики број тих уџбеника био пун погрешака, како дотичног предмета тако и методских и педагошких уопште. А нека су се господа писци толико били заборавили, па ако хоћете у неколико и понизили, да су такве књиге и уџбенике писали у циљу шпекулације! Отуда се ваљда и могло доћи на мисао да се пишу *уџбеници и за I разред основне школе*, и то чак и из *најапстрактнијих предмета*. По нашем скромном мњењу, уџбеници су у I и II. разреду основне школе уопште апсолутно непотребни; они чак у тим разредима могу бити и од штете. Па и у III. и IV. разреду основне школе, код спремних и вредних наставника, а поред добро уређених и израђених читанака, може се успешно радити и без уџбеника. Ми смо имали прилике да видимо одличан успех у IV. разреду основне школе, у коме је рађено без и једног уџбеника. У осталом код спремних наставника могли би бити од користи и добри уџбеници у рукама ученичким, кад би наставник независно од тих уџбеника држао редовна предавања из дотичних предмета, а ученицима каткад само напоменуо, да о ономе што им је предавано има понешто и у њиховим књигама. Али се никако не сме допустити да се наставник ослони на саме уџбенике, па само из њих да „задаје“ и понешто „протумачи и објасни“, а да не држи редовна предавања. Место уџбеника нарочито удешених могао

би се, поред добрих и ваљаних читанака, у којима би биле концентроване све главније и теже ствари из свих наставних предмета, израдити читав низ „књига за децу“, у којима би поступно био разрађен цео програм за основну школу. А пошто би се у овом низу књига исцрпао цео програм, онда би се у њима могле и друге ствари из науке и друштва обрадити и улесити за децу. Таква дечја лектира, поред ваљаних читанака, много би припомогла да се постигне бољи успех у настави, а при том избегао би се механизам, који се унеколико неминовно уз уџбенике уноси у школу, нарочито код мање спремних и недовољно вредних наставника.

„Загоркиња“ је могла бити једна од бољих књига, која би могла ући у ред књига за децу, али је незгодна у том што је удешавана и за децу и за народ, а то обоје не може да буде, па ма да је намењена сваком патриоти!

„Цвеће“, од Мих. Јовића, најлепша је и најудешенија књига, што је до сада израђена за мању децу.

* * *

После изложеног о дечјим листовима уопште, о дечјим књигама и уџбеницима, да испишемо цео садржај поменутих бројева „Ласте“.

1., „Ласте“, песма са сликом, на стр. 1.—2.; — 2., Бог је милостив, приповетка с религијском тенденцијом, на стр. 2.—4.; — 3., Живео нам Краљ!..., песма са сликом Његовог Величанства Краља Александра I., на стр. 4.—5.; — 4., Ево Ласте!, песма о листу „Ласте“, на стр. 5.; — 5., Отрес, народна прича, на стр. 6.—7.; — 6., Пролеће је!..., песма на стр. 7.; — 7., Краљ Драгутин, прича 1.—3. на стр. 7.—10.; — 8., Једна босанска женска пјесма, на стр. 10.; — 9., За сваки посао треба науке, приповетка с руског, на стр. 11.—13.; — 10., Вредни Јова, песма са сликом, на стр. 14.; — 11., Вредна Нада, песма са сликом, на стр. 15.; — 12., Твор и лисица, басна на стр. 16.—17.; — 13., Најбољи лек, песма са сликом, на стр. 17.; — 14., Пролеће и здравље, прештампаано из „Домаћине“, на стр. 18.—19. и 37.—38.; — 15., Зашто угљен боље гори кад се водом полева, на стр. 19.—20.; — 16., Мудре речи на стр. 20.—21. и 53.; — 17., Лек за испуцане руке на стр. 21.; — 18., Златне руке, на стр. 21.—23., 48.—50. и 74.—76.; — 19., Добра старица, на стр. 23.; — 20., Неколико народних загонетака из Босне, 21., Уметничке загонетке I.—II. и 22., Неколико поучних питања из разних предмета за ученике и ученице основних школа, све на страни 24.; — 23., Рачунски задаци за ученике и ученице, на стр. 24.—25.; — 24., Питања за одраслије и 25.,

За допуњавање на стр. 25.; — 26., Радознали Мика (у тринаест слика) песмице 1.—13. на стр. 26.—28. и 53.—56.; — 27., Ребуси на стр. 28.; — 28., Аритмогриф на стр. 29.; — 29., Примерни ђаци по учењу и владању (наставиће се) на стр. 29.—30.; — 30., Добротвори на стр. 30., 60.—61. и 80.; — 31., † Савка Солдатовићева, ученица II. разреда осн. школе, некролог на стр. 31.; — 32., Читаоцима „Ласте“ на стр. 31.—32. и 63.—64.; — 33., Захвалност на стр. 32.; — 34., Насловној слици, песма на стр. 33.—34.; — 35., Љубите отаџбину своју на стр. 35.—36.; — 36., Полетарче, песма са сликом, на стр. 36.—37.; — 37., Мај, песма на стр. 38.—39.; — 38., Кукавица (тица) са сликом на стр. 39.—42.; — 39., Расвитак, песма на стр. 42.; — 40., Кромпири на стр. 42.—44.; — 41., Народне песме из Босне I.—II., на стр. 44.—45.; — 42., Груда земље на стр. 46.—47.; — 43., Апсеник, песма на стр. 47.—48.; — 44., Благо оном..., песма на стр. 50.; — 45., Наши мали пријатељи и непријатељи, по руском, на стр. 50.—51.; — 46., Допуните што треба, песма за допуњавање, на стр. 51.; — 47., Проналазак сатова, с немачког, на стр. 51.—52.; — 48., Врло скупа срна на стр. 56.—57.; — 49., Два Енглеза и цариградски Јеврејин на стр. 57.; — 50., Прамалеће..., песма на стр. 58.;—51., Белешке (разне) 1.—9. на стр. 59.—60.; — 52., Погађалице: I. Загонетке, II. Рачунски задаци и III. Коњички скок на стр. 61. и народне загонетке уметничке загонетке и коњички скок на стр. 79.; — 53., Решења (I. Народне загонетке из Босне, II. Уметничке загонетке, III. Питања за одраслије и IV. Аритмогриф) на стр. 62. и (I. Загонетке, II. Рачунски задаци и III. Коњички скок) на стр. 80.; — 54., Решили су, на стр. 62.; — 55., Одговори уредништва на стр. 63.; — 56., Видов-дан, песма на стр. 65.—66.; — 57., Ђурађ Смедеревац на стр. 66.—68.; — 58., Душанова женидба (наставиће се), народна песма са сликама, на стр. 68.—71.; — 59., Призрен, са сликом, на стр. 71.—72.; — 60., Славују, песма на стр. 73.; — 61., Дуга на стр. 73.—74.; — 62., Суђење неба и земље, на стр. 76.; — 63., Рода, са сликом, на стр. 77.—78.; — и 64., Домаћа живад, песма на стр. 79.

* * *

Ето, то вам је цео садржај поменутих пет бројева „Ласте“. Ми смо навлаш хтели да га саопштите, у целини, и то оним редом, којим је и штампан, да би се видела разноврсност његова. Као што се види, има доста поучних и забавних ствари из природе, и друштвеног и дечјег живота. Из самог садржаја се види, да овај лист није на-

рочито удешаван само за децу извесног доба. У њему има ствари, које могу да послуже као корисна поука и забава како ученицима и ученицама основних, тако и ђацима наших средњих школа. Осим тога у њему има доста ствари, нарочито краћих прича и песмица, које се могу корисно употребити за забаву и поуку деце, која још не иду у школу, дакле и за децу пре школског доба. Ми смо имали прилике да посматрамо дете од само три године, са колико пажње и интереса слуша и пази кад му се прича све оно што је радио „Радознали Мика“; па не само што вас пажљиво слуша и посматра, него је у стању да вам и оно само све то исприча, пратећи поједине моменте својом мимиком и изводећи поуку: „како не треба оца варати“. Осим тога имали смо прилике да чујемо друго једно дете између 3 и 4 године, које зна на памет целу песму „Апсеник“ на стр. 47.—48.

По нашем мњењу дечји листови требало би да буду удешени према дечјем узрасту и њиховој моћи појимања и схватања, као што тога има у других образованијих и напреднијих народа, али, као што смо напред поменули, тога код нас још задуго не може бити. Због тога се у нас мора један исти дечји лист удешавати и за децу млађу од деце школског доба, којима ће родитељи показивати приче, песмице, загонетке, слике и т. д., и за ученике и ученице основних и за ђаке нижих разр. средњих школа. Изгледа да је „Ласта“ о том водила рачун и да је у том погледу изабрала најбољи правац од свију досадањих наших дечјих листова. У осталом то је једини пут, па ипак не потпуно сигуран, да се у нас одржи ма и један једини дечји лист.

Први број „Ласте“ изашао је без нарочите насловне слике, а остали бројеви излазе с дивном насловном сликом. На десној страни насловне слике насликана је ластва, с натписом; испод насликане ласте нацртано је словима: лист за српчад. На левој страни насликан је српски гуслар између два дрвета, од којих једно носи натпис „Видов-дан 1389.“, а друго „Цвети 1815.“; ниже од гуслара насликан је двоглави бели орао са српским грбом, испод кога је исписано: „Само слога Србина спасава“; с једне и друге стране насловне слике спуштају се траке, на којима су исписана имена свију српских земаља сем Истре, која је ваљда случајно или погрешком цртача изостала. Ниже од свега тога на левој страни насликано је ђаче у српској сељачкој ношњи, које у левој руци држи насликан лист „Ласту“, а десном руком показује насликану типу ласту.

www.unilib.rs Песме, приче и поуке су одабране, с разноврсном садржином и мотивима, удешене за читаоце „Ласте“. Радови су већином ориџинални, а има нешто мало превода и прерађених ствари. Међу најбоље песме долазе: „Насловној слици“, „Вредна Нада“, „Полетарче“ и т. д. По исписаном наслову песме: „Ево ласте!“ изгледа да је то песма тициласти, а не листу. Међу најбоље приче могу се уврстити: „Златне руке“, „За сваки посао треба науке“, „Добра старица“, „Бог је милостив“ и т. д. Рубрика „Примерни ђаци по учењу и владању“, поред добрих, има и рђавих страна. Осим тога то је ствар доста релативна. Ми смо имали прилике да видимо једну ученицу, која је, док је била у једној школи, била увршћена у најбоље ученице што је и у „Ласте“ штампано, а кад је мало доцније преведена у другу школу, настало је питање дали ће прећи у старији разред? Толико је изгледала слаба према најбољим својим новим другарицама! У „Ласте“ има и тежих ствари и израза негодно употребљених, али ми то не помињемо нарочито зато, што „Ласту“ треба да читају и одраслија деца, ученици нижих разреда средњих школа.

Оно што „Ласту“ чини најмилијом деци и што највише привлачи њихову пажњу, јесу њене слике. Оне су доиста и лепе и разноврсне. У том погледу „Ласта“ је далеко одмакла од свију дечјих листова што су до сада у Србији излазили. Међу најлепше слике долазе: Вредна Нада, Вредни Јова, Полетарче, Призрен, слике уз песму „Душанова женидба“ и т. д. Најгоре је пак испала слика краљ Драгутин и сенка Урошева на страни 9. У осталом са сваким бројем и лепше слике излазе.

Вредно је још напоменути да поред слика, „Ласту“ чине лепшом и примамљивијом врло лепе, одабране и разноврсне вињете, којима су раздвојени поједини чланци, песме и т. д.

Нарочита је пажња обрађана на техничку израду овога листа. Хартија је фина; слова су нова, лепа и одабрана. Штампарских погрешака, може се рећи с потпуним правом, и нема, што је веома потребно, а при том врло велика реткост код дечјих листова и књига уопште. Језик је леп и правилан, а стил лак и удешен за читаоце „Ласте“. Цена је листу умерена.

На послетку овом приликом да поменемо да су „Ласту“ до сада опширније приказали ови српски листови: „Учитељ“, свеска за април ове год., на стр. 686.—688., „Голуб“, „Будућност“ и „Ред“.

После свега онога што смо напред о „Ласте“ и поводом ње изложили, ми овај једини дечји лист, што данас излази у Србији, најтоплије препоручу-

јемо свима српским родитељима, да га набаве за своју децу, која ће у њему увек наћи довољно истинске поуке и корисне забаве.

На Преображење 1894.

Јов. Д. Јовановић.

НОВЕ КЊИГЕ И ЛИСТОВИ

Скупљени Граматички и Полемички Списи

Вука Стеф. Караџића. Књига Прва. (Државно издање) Београд. Штампарија Краљевине Србије, 1894. — О српском језику и правопису, I. — Већа 8°, страна XVI и 224. Цена 3 динара.

У овој књизи, коју је уредио П. П. Борђевић, председник „Одбора за издавање Вукових дела“, прештампани су Вукови граматички и полемички радови из првога периода, т. ј. из времена од г. 1814. до г. 1818., а поменце: 1. Писменица Србскога језика (од г. 1814.), 2. Рецензија Видаковићева „Усамљеног Јуноше“ (из г. 1815.), 3. Прва објава о Српском Речнику (од г. 1816.), 4. Одговор на Мркаљево „Палинодију или Обрану дебелог јера“, 5. Рецензија I. и II. књиге Видаковићева романа „Љубомир у Елсијуму“, 6. Мали одвраћак Видаковићу, 7. Одговор Мих. Фил. Грујовићу (све из г. 1817.), 8. Напомене чланку о двогубом *n* у глаголским приведима (од госп. — *ц* —), 9. Друга објава о Српском Речнику, и 10. Одговор господину — *ц* — на његово мњење о српској граматици (све из г. 1818.). — Иза чланка под 2. штампан је и Видаковићев одговор (из „Новина Српских“ за 1815. г.), а испред чланака под 4., 5., 6., 7., 8. и 10. прештампане су, ради бољег разумевања, расправе или одговори Вукових противника, чијим је поводом Вук и писао те своје чланке. Још је на крају књиге, у „Додатку“, штампано и „Сало дебелог јера“ од Саве Мркаља (од г. 1810.) и још 5 ситнијих прилога, потребних за разумевање у ово доба започете борбе за нови српски правопис.

Из уредничкова предговора овој књизи дознаје се да је Вуков Одбор издавање свих Вукових списа распоредио на ових шест одељака: 1. Српске народне песме (женске и јуначке), 2. Српске народне приповетке, пословице и загонетке, 3. Етнографски и историјски списи, 4. Граматички и полемички списи, 5. Српски Рјечник, 6. Вукова преписка и друге ситније ствари. — Сем предње I књиге граматичких списа до сад су наштампане I, II и III књига народних песама, а штампају се, како сазнајемо, и II књига „Грам. и Полем. Списа“ и „Српски Рјечник“.

Још нека о Сими Милутиновићу. Поводом расправе д-ра Стевана Павловића написао Борђе С. Борђевић. У Новоме Саду. Српска штапарија д-ра Светозара Милетића. 1894. — 8°, стр. 82. Цена ?

Књижница је ова оштампана из „Стражилова“, у ком је писац и иначе био вредан сарадник. Овде је он имао намеру: прво, да прикупљеним новим подацима допуни и гдешто исправи свој ранији рад о песнику Милутиновићу [Сима Милутиновић Сарајлија (1791.—1847.)], прилог новој историји српске књижевности; написао Борђе С. Борђевић, професор; Београд.

држ. штамп. 1893.]; и друго, да покаже књижевну вредност расправе „Сима Милутиновић Сарајлија и т. д.“ од д-ра *Стевана Павловића*, која је прошасте (1893.) године изишла у „Летопису Матице Српске“. И овом је приликом млади писац посведочио своју већ познату марљивост и савесност, и његова расправа заиста осветљује неке тачке из живота и рада Милутиновићева, а другом половином разложно изриче неповољан суд о Павловићевој радњи.

Голуб. *Календар за 1894.* (проста година). Допустило Високославно Царско Отоманско Министарство Просвете у Цариграду № 5/483 од 24 Реби-јул-евела 1311 и 22 Ејдула 1309 — 1893. Штампано у штампарији *Синова А. Зелића* у Цариграду. — На 12^о, стр. 114 и 3 листа. Цена 1 грош.

„Голубу“ је ово *цета година*, у којој као и раније, покрај самога календара, има и други (забавни и поучни) део, чији је садржај: 3 женске народне песмице и 1 уметничка, неколико гаталица, Лазаревићева приповетка „На бунару“, прича о „Две бабе и 12 месеца“, јапанска басна „Славољубиви мишеви“, „Помор звериња“, „Корисне белешке“, „Правила за насад живине“, „Поука о колери и како се за време колере ваља управљати“, „Упуство за вршење дезинфекције код колере“ и „Таблица за претварање драмава у грамове и ова у килограме“.

А. Женевереја. Наход. Приповетка за омладину. С француског посрбио *Рајко*. У Новом Саду, издање и штампа А. Пајевића. 1894. — Мала 8^о, стр. 157. Цена 50 новчића.

Ову корисну и врло занимљиву, поучну приповетку из живота француске сирочади превео је лепим и чистим српским језиком познати у нас одлични преводилац (с пољскога и с француског језика) *Рајко*, под којим се псевдонимом крије име једнога српског православног свештеника из Аустро-Угарске. Књижица је препоруке достојна, и за читање и омладини и одраслима врло угодна.

Књижевни радови *Никифора Дучића*, архимандрита. Књига 9. **Историја српске православне цркве** од првијех десетина VII в. до наших дана. Београд, државна штампарија Краљевине Србије, 1894. — Мала 8^о, стр. XI и 371. Цијена 2½ дин. у Србији; изван: 3 франка (круне).

Ова прва целокупна историја српске православне цркве има четири периода: 1. од првога покрштавања па до Светога Саве, 2. до постања српске патријаршије, 3. до укидања пећске патријаршије, и 4. до наших дана (овде је изложено и садашње стање српске православне цркве у Србији, Црној Гори, Аустро-Угарској, Босни и Херцеговини, Старој Србији, Македонији и Арбаџији). У „Додатку“ су: српски сведи, крено име, српски манастири, о српскослов. књижевности и о старим српским штампаријама за црквене књиге. — Собом се казује колико нам је потребна овака књига, и то како за школу и свештенство, тако и за свакога другог поле образованијег читаоца; а стручној критици биће дужност, да изближе покаже вредност овога најновијег рада пишчева.

Разлике домаћих хроничара о години које су спаљене мошти Св. Саве. Од *Н. Дучића*, архи-

мандрита. Београд, „Смиљево“, штампарија Пере Тодоровића. 1894. — На 8^о, стр. 11. Цена?

Ова је расправа написана поводом нечијега чланка у црквеном листу „Миру“, којим се хтела поколебати вера новијим истраживањем већ доказаној истини: да су мошти Светога Саве спаљене 27. априла 1594. године. И господин је Дучић непобитно потврдио ову истину.

Горски хајдучи. Историјска расправа *Миленка М. Вукићевића*. Одштампано из „Јавора“. Земун, штампарија Јове Карамата, 1893. — Мања 8^о, стр. 72. Цена?

И ако на књижици пише година 1893., она је пуштена у свет тек у половини ове године, јер се дотле била задржала последња свеска престалога „Јавора“ за г. 1893., у којој је ова расправа довршена. — С хвалом треба истаћи вредноћу младога писца, којом се одликује овај први оглед у нашој историографији: да нам на основу непотпуних и овде онде растуруених података пружи у целини слику овога најзанимљивијег одсека у историји српскога народа — слику онога величанственог народног отпора туђинској најезди, из кога се на послетку родила и слобода данашњим двома самосталним државама српским.

Српска Краљевска Академија. Глас XLIII. Велешке о архиепископу Никодиму. Од *Свет. Н. Вуловића*. У Београду, штампано у краљ. српској државној штампарији, 1894. — Већа 8^о, стр. 15. Цена 50 пара.

У овом значајном прилошку историји наше старе књижевности говори писац: 1.) о животу и раду архиепископа Никодима, тога првога нашег писца XIV. века, 2.) о самом аутографу Никодимову (превод типика), 3.) о неким датумима, у вези с предљом тачком, 4.) о нашим старим споменицима, у којима се помиње Никодим, и 5.) о туђим додацима у Никодимову типичу.

О књижевности. Уводно предавање из историје светске књижевности *Богдана Поповића*, професора Велике Школе, држано на дан 12. фебруара 1894. год. у дворани Велике Школе. Оштампано из IV свеске „Дела“. Београд, парна радикална штампарија, 1894. — Велика 8^о, страна 26. Цена 50 пара.

У овом, и по садржају и по начину излагања одличном, свом приступном предавању млади се професор потрудио, да што боље означи задатак своје науке или, боље рећи, предмета, о којима ће поучавати своје слушаоце. Тога ради је овде изнео „неколико претходних идеја о књижевности“, разумевајући ову реч у оном ужем значењу, по ком се она зове и „лепа књижевност“, и чије је — како вели — повајглавније својство: „развијање васколике и многостране, моралне и естетичке симпатије у људским душама“.

Радован Кошуткић. Узроци препорођају књижевне критике. Студија из француске књижевности. Београд, издање пишчево, 1894. Државна штампарија Краљевине Србије. — Велика 8^о, стр. VIII и 83 (ситнога збијеног слога). Цена 1,50 дин. или 70 новчића.

Овај преглед развитка француске књижевне критике, израђен поглавито по списима чувенога француског литерарног повесничара *Иа. Тена* (у великој множини писаца и цитата из њихових дела осем Тена често долази и име професора *Е. Крамца*), има ове главне одељке: предговор, глава I: метафизика, наука и критика (4 члана), гл. II: философија, уметност и критика (15 члана), гл. III: последице старих критичких појмова (8 члана), гл. IV: старо друштво и стара критика (6 члан.), гл. V: ново поље (6 члана) и завршетак, у ком је писац изнео: «закон о развијању старе критике» и «хипотезу о еволуцији књижевне критике уопште».

Преглед географске литературе о Балканском полуострву за 1892. и 1893. годину. Уредио *Др. Ј. Цвијић*, професор Велике Школе («Дело» свеска 2., 3. и 4. за 1894. год.). Београд, парна радикална штампарија, 1894. — Велика 8°, стр. 82. Цена ?

Овај богати приказ свега што је урађено за последње 2 године у широкој области географског испитивања балк. полуострва обухватио је 103 публикације (на српском и на другим европским језицима), распоређене у ове 4 групе: 1. географске карте, 2. антропогеографија и историјска географија, 3. путописи и 4. физичка географија (заједно с геолошким расправама и неким метеоролошким посматрањима). У овом ваљаном послу уредник је имао и помоћника, којих је он приличан број за врло кратко време (тек је година дана, од како је дошао на катедру географије у Вел. Школи) умео прикупити око себе. Опширније су приказани ови радови: *Маретићева* «Имена река и потока», *Вајгандови* «Olympo-Walachien», *Далмација* из дела «Oester.-ung. Monarchie in Wort u. Bild», *Јуречково* «Fürstenthum Bulgarien», *Велимировића* «На Комовима», *Алексијева* «Мачва», *Франићева* «Орометрија Личко-Гацкога височја», *Л. Ванкова* «Шипчански Балкан», *Бечке Академије* «Извештаји комисије за испитивање источног дела Средоземног Мора», *Т. Фишера* «Die südosteuropäische (Balkan-)Halbinsel», *Ф. Баллифа* «Ergebnisse der meteorol. Beobacht. über Temper. etc. in Bosnien u. Herzegovina», *А. Филисона* «Der Peloponnes» и *Х. Хартла* «Landesvermessung in Griechenland» (све приказао уредник *Ј. Цвијић*); — непознатог писца «Novibazar u. Kosovo», *Ј. М. Николајевића* «Северна Стара Србија» и *А. Харачића* «Jusel Lossin, ihr Klima etc.» (приказао *К. Ф. Ковачевић*); — *Ј. Цвијића* «Географска испитивања у области Кучаја у Источној Србији», *Г. Н. Злагарскога* «Геогр.-петрогр. описанье на Срџня-Гора и т. д.» и *А. Ардајона* «Rapport sur le tremblement de terre de Zante» (приказао *Др. Свет. Радовановић*); — *Хр. П. Константинова* «Краишето Бабешъ въ Родопскитѣ планини» и *К. и Х. Шкоричлова* «Сѣвероисточна България въ географ. и археолог. отношение» (приказао *А. Јотиф*); — *Ј. Грунцела* «Salonichi, seine commerc. Vergang. u. Zukunft» (приказ. *Б. П.*); — непозн. писца «Landschaften in Neu-Oesterreich» (приказ. *Ј. Ердељановић*); — *В. Верара* «La Turquie et l'hellénisme contemporain» (приказао *Вој. Симоновић*) и т. д.

Српска Краљевска Академија. Споменик XXIII. — **Рашид-Беја Историја чудноватих догађаја у Београду и Србији.** Књига прва. С турског превео *Д. С. Чохаџић*. У Београду, државна штампарија Краљевине Србије. 1894. — На 4°, стр. IX и 94 и 1 лист. Цена 3 динара.

Превод овога турског списа (штамп. у Цариграду 1874. г.) издала је наша Академија као грађу за нашу новују повесницу (од г. 1813. до г. 1862.); цео спис је удешен као разговор између два брата Турчина: Ан'л-беја и Нак'л-беја, чије је речи писац — *Рашид-беј* — тобоже само слушао и верно ставио на хартију. Испред самога превода има као предговор «О овој књизи и о писцу њену» од *Ст. Новаковића*, коме је Академија поверила да надгледа штампање. А после свршеног разговора штампани су (од стр. 80. до стр. 91.), као «Прилози», три султанска хатишерифа (од септ. 1829., од 3. авг. 1830. и од новембра 1833) у српском преводу и «Устав Књажевства Србије», утврђен хатишерифом од 10. 12. децембра 1838. године. На крају књизи је додат регистар (6 стубаца) и означене 44 турске речи, које у књизи нису преводјене.

Српска Краљевска Академија. Споменик XXIV. — **Србија у години 1834.** Писма грофа *Боа-ле-Конта де Рињи* министру иностраних дела у Паризу о тадашњем стању у Србији. Приложио *Стојан Новаковић*. Београд, штампано у државној штампарији Краљевине Србије, 1894. — На 4°, 2 листа и 64 стр. Цена 2 динара.

У предговору је г. Новаковић рекао коју више о писцу ових извештаја, грофу Боа-ле-Конту и о карактеру овога посла његова. Самих извештаја има 8 (од 1. до 14. јуна 1834. г.), од којих су најопширнији I. (о нашим устанцима 1804. и 1815., и о Портином признању и утврђењу управне независности у Србији 1830. и 1833.) и VIII. (о виђењу с кнезом Милошем у Крагујевцу, о седницама српске Народне Скупштине 1834. и о Кнез-Милошеву нацрту земаљског Устава). У «Додатку» су штампана 3 прилога I писму: њерман упућен паши и кадији београдском, од 3. авг. 1830.; берат о наследству кнеза Милоша, и њерман упућен кнезу Милошу, од нов. 1833., у српском и француском преводу (први и трећи прилог слажу се с 2. и 3. у XXIII Академијину Споменнику). У «Поговору» је изнесен садржај нештампаног службеног *Зборника* нашега министарства иностраних дела (документи о међународним правима Кнежевине Србије од године 1812. до г. 1877.).

Српска Синтакса Написао *К. Миленовић*. (на левој натписној страни: *Српска Граматика* Написао *К. Миленовић*. VI. Синтакса) Ниш. Прва нишка штампарија *Ж. Радовановића*. 1894. — Мала 8°, стр. 154 и 3 листа. Цена 1,20 дин.

Књига је написана, како се вели у предговору (без натписа), поглавито «за оне који су српску синтаксу учили по књизи г. Новаковића», што ће рећи — како се даље помиње — за учитеље основних школа и оне ученике средњих школа, који су већ изучили синтаксу г. Ст. Новаковића. Зашто баш само за њих — писац не каже, нити се то садржајем ове књиге може објаснити. А она има ове одсеке: 1. *Приступа*, у ком се говори о састојцима (главним и споредним) просте реченице; 2. *Део први*, у ком се говори о речима «по врстама њиховим» (уз придеве и о роду и броју), и 3. *Део други*, у ком се говори о облицима, и то: а.) «номиналним» (7 падежа без предлога и падежи с предлогом) и б.) «глаголским» (9 простих глагола, облика). У овој дакле синтакси нема ни помена о врстама реченичним, о питању и одрицању, о реду речи и реченица, о интерпункцији; о конгруенцији говори се нешто у чланцима о роду и броју, о споредним пак или подложним или, како их писац назива, «привезаним» реченицама — у чланцима о прилозима и савезима, а о сложеним глаголским облицима — у чланцима о I. глаг. придеву и о неодр. начину.

ПРОСВЕТНИ КОВЧЕЖИЋ

ПИСМА ИЗ ПЕТРОГРАДА

(Изворни дописи „Пр. Гласнику“)

XV.

Листак из историје руских универзитета. — Александар I. и мистицизам. — Св. Алијанција и основи нове наставе. — Реакција на Западу. — Проји руске реакције Руњич и Магњици. — Хајка на убенике. — Учени комитет. — Знање треба да се оснује на вери. — Руњичева критика јестастеног права — Школске књиге иду у творницу за прављење хартије. — Хајка на универзитете. — Руски ђаци враћени из Германије. — Русији су идеал француски универзитети пре револуције. — Магњици прегледа казањски универзитет. — Шта он нађе у њему. — Баци ништа не знају о закону Божјем — Докази да су професори неморални. — Рђаво владање ученичко. — Магњици предлаже, да се универзитет затвори. — Влада му даје пуну власт, да га преобрази у религиозном духу. — Зашто Магњици отпусти професоре? — Магњици наређује, да се спали књижница казањске гимназије. — Забрана, да се штетне књиге из универзитетске библиотеке не издаду на читање ни професорима, ни слушаоцима. — Нов поредак. — Ученици се деле на три разреда, смештена у три одељена спрата. — Како дан пролази. — Казне. — Затвор са сликом Страшног суда. — Наредба, да се избаци из науке све, што се не слаже са св. књигама. — Надзор над домаћим животом наставничким. — Забрана, да професори не смеју пити вина и ракије. — Руњичева ревизија петроградског универзитета. — Шта је Руњич нашао у предавањима некојих професора? — Кочијашко понашање његово на конференцијама. — Срамни приказ с проф. Гаљичем. — Наредба, да се професори даду под суд за злочине. — Скандал. — Писмо грофа Уварова императору. — Магњици циља на министарску столицу. — Његов ублачки наставни план. — Његове интриге. — Победа православаља. — Министар Шишков. — Пад Магњицкога.

Док универзитети на Западу броје четири и пет векова, најстарији у Русији, московски, има 139 год., а петроградски 75. Већ из тога се види, како је више образовање код Руса врло младо. Руски универзитети су растиње, пренесено по скупе новце из културних јевропских крајева. Невични неговању те драгоцене биљке, Руси доведоше вртаре из постојбине њезине, већином из Немачке, а и сами се туда упутише, да се на месту упознају с културом јој. Иностранци професори, позвани у Русију, и руски младићи, ученици западних универзитета, одржаваху везу међу младим руским свенауциштима и средиштима вишег образовања код просвећених јевропских народа. Отуд је обличје руских универзитета налик на обличје старијих им другога на Западу; отуд у њих заједнички дани славе и напретка, којима на смену долажаху времена назатка и мрачњаштва.

Ишчупаћемо један мрачан лист из историје њихове¹⁾; по огњу, што је некад обухватио казањ-

¹⁾ Види: А. С. Сабачевскиј, *Очерк истории русской цензуры*, Спб. 1892, главу седму и десету.

ско и петроградско свенауциште нека читалац суди о недаћама, које је поднела виша настава у Русији.

* * *

На руском престолу седи глава св. Алијанције, Александар I.; у осталим странама јевропског копна владају мрачњаци, као и он. Светлост ишчезава, ваздух је загушан. Револуција, изметнута у деспотизам, и наполеонски ратови изазваше у нижим друштвеним слојевима ослабелост и равнодушност, у интелегентнима — разочараност и очај, а у владама пробудише паничан страх за опстанак. Успостављају се не само свргнуте династије, већ све, у што се сумњало, што се порицало и исмевало за последњих 50 година. Док клерикали и језујити маштају, како да се Риму поврати господство над народима и краљевима, романтизам остварује у књижевности средовечне идеале, по којима се кроје заставе национализма, са девизама фантастичне прошлости.

Затро се траг скептицизму и слободоумљу, тим одличјима сваког просвећеног човека из виших кругова прошлог столећа; место њих избија крајна им супротност: екзалтација и мистицизам. Свуда се јављају пророци, људи свети и видовити, свуд се оснивају религиозна удружења. У Русији дејствују разни чиниоци назадњаштва. Ту су протестантски проповедници, ту су језуити, које штити на двору, и чије учење шири међу руском аристокрацијом сардински посланик, гроф де-Местр Њихов утицај је огроман — руске госпође презиру православље, руски младићи прелазе у католичанство. Реакцији у рог духају и масони; гоњени у прошлом столећу, као заштитници напретка и слободе, они су сад на влади, јер сад гоне књижевност и науку.

Мистицима на челу стоји Александар I. То није више онај слободоумни владалац, којег беша стид, да се потписује *самодржац* Русији, онај, што уништи тајну канцеларију, ту врсту инквизиције, и, основа министарства, што сневаше о конституцији. Он сам тврди, да га је 1812. година изазвала на нов живот, да га је променила, препородила. Некад одушевљени ученик енциклопедиста вели, да му је васпитање оставило пустоту у души, али да га је пожар Москве озарио, а суд Божји, извршен на бојним пољима, да му је загрејао срце верском топлотом, досад неосећеном. Од тога доба он је по-

стао други човек. Скрхав Наполеона и спасава Јевропу од погибљи, он држи, да је се и сам спасао.

Баронеса Јулија Криднер утврђује га у мистицизму. То је једна од оних усхићених, нервних природа, којима је суђено, да одиграју улогу према приликама. То вам је нека нова Магдалина покајница: бурна јој младост прошла на пиру, пролетела у вихору светских забава; ну усред тога бујнога живота умире пред очима јој блиско, драго јој лице, а то је тако потреса, да се удаљује од света, напушта пређашњи живот, и ступа у Друштво Моравске Браће. Славни мистик Јунг Штилинг посвети је у Карлсруу у загробне тајне: они изазивају духове и говоре с покојнима. Ту се Јулија упознаје са Стурдзом, дворском госпођицом руске царице, и пише јој писма, у којима се диви раду Александра I, проричући му сва могућна блага и спомињући узгред о натприродним откровењима, које би могла саопштити само цару. Та писма пробудише радозналост у Александру, наклоњену и онако свему мистичном, тако да је познанство њихово зависило само од времена. И где, сама, сред дубоке ноћи, баронеса изиде преда њ у Хајдлбергу баш онда, кад цар, добив вест о Наполеонову бегству с Елбе, беше веома узрујан. С огњеним ентузијазмом Јулија поче своју проповед, говорећи му, да је повратак Наполеонов казна Божја зато, што је у Јевропи пало истинско хришћанство, и спомену му, да је она то предвидела. »Криднер, причаше Александар доцније, скиде преда мном завесу с прошлости и изнесе ми пред очи мој живот са свима таштим и охолом заблудама; она ми доказа, да се греси потпуно не искупљују, кад се савест тренутно пробуди, кад се сазнају слабости и кад се човек привремено покаје, и рече ми, да је и сама била велика грешница, али да је пред крстом искупила себи опроштај молитвом и горким сузама.«

Последице тих беседа Криднерове с Александром беху замашне: да се успостави пала вера, баронеса ули императору мисао о св. Алијанцији, савезу, о којем некоји држе, да му је дала чак и име, узевши га из књига пророка Данила.

И св. Савез би закључен у Паризу, 14 септ. 1815. године између Русије, Аустрије и Пруске. Савезници се обвезаше, да ће се у унутрашњој управи и у спољашњим односима руководити начелима св. вере, правде, мира и љубави према ближњем. По речима св. Писма, да све људе треба сматрати за браћу, владари тих трију држава побратилише се, да као посланици провиђења очински управљају, уз

узајамну помоћ и саучешће, трима гранама једне хришћанске породице.

Из начела св. Алијанције истицао је и нов правац у просвети. Да политика, заснована на верским истинама, донесе жељени плод, потребно је, да нису само владари прожети хришћанским духом, већ и народи им. »Чему ће послужити св. Савез, говораше Александар I, ако му принципи не проникну народима у срце? То се искрено и потпуно може извршити само помоћу св. Писма, преведена на језик свакога народа«.

То је био програм нове делатности. Да духовно образовање продре у широке кругове, у Русији стаде дејствовати библиска друштва, налик на енглеска и германска; а да се и интелигенција васпита у религиозном духу, сва школска настава би заснована на верским начелима. Баронеса Криднер, прогнана из других држава због својих ватрених беседа на улицама, дође у Петроград, где се мистици искупише око ње. Министарство народне просвете претвори се у »министарство духовних дела и народне просвете,« да сједини веру са знањем, и да тим начином створи нову обуку. На челу му Александар постави кнеза А. Н. Гаљицина, некадашњег волтеровца, сумњала и верског подсмевала, а сад, под чудним утицајем Јулије Криднерове, мистика првог реда. Пошто је св. Савез тежио, да се све цркве уједине, у Библиско Друштво беху позвани представници свију вероисповести: ту, упоред с митрополитом Михаилом и архимандритом Филаретом, заседаваху разни лутерански и англикански проповедници, па и католички бискуп Сестренцевич. На ту верску мешавину гледаху као на скандал сви, који у истини вероваху: православно свештенство поче роптати, а папа из Рима стаде претити Сестренцевичу, што је у друштву с »јеретјцима.« Ну мистици ликоваху. Налазећи у идеји Библиског Друштва неки нов силазак св. Духа, они вероваху, да ће хришћанство, с том једном књигом у рукама, моћи збацити са себе похабане пелене, да ће умети бити без цркве, сјединив се у духу и истини. »Читање св. Писма, рече кнез Гаљичин на седници Библиског Друштва 27 септ. 1819 год., шири се код нас и међу сељацима. Војници и морнари сами траже те духовне хране. Библија постаје породицама правило у животу и свакидашња поука. Али отачаство наше има пред собом још лепше у изгледу: саобразно с царском вољом, читање св. Писма уводи се сад у све школе, да побожност ухвати корен у духу новог поколења, па да се оснује царство Христово на земљи.«

Мистицизам је зрак, којим дише Русија и Јевропа; Библија им је нада на спас.

* * *

Међутим, живот не беше још са свим угушен, и мрачни облаци реакције натуштаваху се све више на јевропском видокругу. Национални покрет у Немачкој, тугендбунд, вартбуршки скуп, убиство Коцебу-а 1819. год., атентат апотекара Лесинга на председника Ибла, и напади на Јевреје — све то не даваше мира онима, што управљаху судбином Јевропе. Да доскочи злу, Аустрија сазива представнике немачких држава у Карлсбад на тајну конференцију. Душа је скупу Метерних. Конференција обраћа главну пажњу на два битна просветна оруђа, која по њезину мишљењу чине револуцију, на штампу и универзитете, и предлаже: да све владе назначе парочите чиновнике, који ће добро pazити на универзитетска предавања и мотрити, како се професори владају у друштвеном и приватном животу. Владе се узајамно обвезују, да ће одмах отпуштати из службе све наставнике, који штетно утичу на омладину, и да једна држава неће дати место професору, истерану из службе у другој. У универзитетима не сме бити никаквих тајних друштава, и сваки члан њихов губи право на чиновничко звање. Так, искључен из једног свенаучишта, не може бити примљен ни у коју другу немачку школу те врсте. Цензуру треба појачати и издати једнаке цензурне законе за сву Немачку.

Руска влада почиње делати у истом правцу. На позорницу јавног живота искачу двојица славних мрачњака, представника последњих десет година владе Александра I.: Руњич и Магњицки. И ако обојица служе једном богу, први није као други. Руњич је бивши гардиски наредник из другог, тамног периода царевања Катарине II., човек ограничен, незвалица и, као такав, читавог свог века назадњак из убеђења. Магњицки је друкчи. То је хамелеон, који с идеалном доследношћу исповеда ону веру, која је данас у снази, да сутра отворено устане против ње, ако види да ће друга доћи. Свршив московски универзитет, он отпутова у иностранство, посети Беч, и нађе се у Паризу у доба Револуције. Из француске престонице Магњицки се враћа као пристаица крајњих идеја — он носи јакобинску палицу с натписом на сребрну листићу: *droits de l'homme*. У време Комитета јавног спаса то вам је искрен англоман и човек конституције, а после тилзитског мира — велики поклоник Наполеонов, десна рука државника Сперанскога и радник над слободним реформама прве половине владавине Александрове. Кад Сперански паде у немилост, Магњицкога послаше, као опасну личност, у Вологију у заточење, где проведе од 1812 — 16.

год. али не клону духом. Кад му се даде прилика, да опет ступи у службу, није се гнушао никаквих средстава, само да начини каријеру. Он се је клањао и улагивао вишима, пљувао је на своју прошлост, и тако пањкајући, сплеткарећи и потказујући, поста вице-губернатор у Воронџу, начини се мистик, подвуче се под кожу кнезу Галицину, који га постави за члана Главне школске управе и Цензурног комитета. Уза све то додајте врло примамљиву спољашност, висок узраст, плаве, умне очи и заносљиву реч, и пред вас ће изаћи Тартиф, утеловљен идеал тог дволичног, шпионског и фарисејског времена.

Реакција се прво окупи на уџбенике. Држећи, да је Главна школска управа заједно са цензуром слаба да мотри за наставом, кнез Галицин основа Учени комитет, полупедагошку, полуцензурну установу, стављајући јој у задатак, да разгледа школске књиге и да даје свој суд о онима, које се подносе министру у разним приликама. Пре но што одобри какву књигу, Учени комитет треба најстроже да пази, *е да ли је у њој сачувано тесно јединство међу знањем и вером*. Из тога разлога, из књига о наравственој философији и спекулативном законодавству могу се пропустити само оне, у којима ое не дели наравственост од вере; дела пак, која уче некој врлини, а не указују на једини јој извор, заједно с теоријама о јестаственом праву и о првобитном стању, у ком је човек, тобоже, као животиња, да се избаце. Учење о првобитном стању човекову може се излагати само као претпоставка, чију неоснованост треба ученицима добро предочити и којом се ваља служити, као што се географија служи линијама на кугли земљиној, да згодније израчуна времена и растојања. Историски уџбеници треба, колико је могућно, да проповедају о јединству у историји, указујући, како је човечански род постепено познао Бога, и дајући верну синхронистику са св. књигама и црквеним епохама. Из предавања јестаствених наука да се избаце сва ташта домишљања о постанку шара земљина и о превратима његовим. Физика и хемија нека шире корисна знања без сваке мешавине охолог философирања, штетна по истине, које не потпадају под опите. У уџбенике физиологије, патологије и упоредне анатомије да се не поткраде учење, рушилачко по духовно достојанство човеково, унутрашњу му слободу и веру у будући живот.

Разуме се, да Ученом комитету, с таким наредбама, не би ништа по ђуди, те поче све избацити и уништавати. Год. 1820. управник лицеја у Царском Селу, генерал Енглхарт, упути молбу

министра просвете, да може поднети цару један примерак Куњицинова уџбеника *Јестаственог права*, који је баш онда изашао из штампе. Гаљичин посла књигу Ученом комитету, где је академик Фус препоручи, ну кроз неколико дана Руњич изнесе пред Главну школску управу своје мишљење.

»Та сва књига, писаше некадашњи наредник, није ништа друго, до опширан зборник права, приписаних некаквом јестаственом човеку, и тврђења, са свим противних учењу св. откровења. Голим начелима некаквог непогрешног разума одаје се ту признање, као јединој законитој мери, да се провере побуде и радње људске. Ту се тврди, да нема самосталних истина, по којима би се дао одредити појам о добру и злу, о допуштеном и недопуштеном. Ту се говори о неком унутарњем чувству, које је налик на савест. Ту стоји, како се људи, да достигну опште цељи, скупљају само путем договора, јер нико нема права у почетку, да нагони друге, да желе оно, што он жели, и да раде у оном правцу, који им је он назначио. Ту се допушта наложништво и назива се браком, закљученим на неко време; по правним начелима такав брак није незаконит, само је од некуд противан некаквој наравственој природи човековој. Параграф 306. признаје родитељима власт над децом једино зато, што су дужни васпитати децу; а § 310. одређује време, докле траје таква власт: она треба да се умањује док са свим не престане, кад деца, опасав се снагом и разумом, буду у стању да поступају како нађу за добро; тада их родитељи нису дужни више васпитати, а деца излазе испод власти њихове. Високо биће таког јестаственог човека узима то право о браку, о родитељској власти и о лечјем поковању — од немурних животиња! Такав је тај човек!« узвикује Руњич и пада у декламацију:

»Зао дух таме кружи над веселеном, напрежући се, да мрачним крилима својим заслони смртима светлост истине, која просвећује и озарава сваког човека на свету. Сматрају се за срећна, ако ишчупам ма и једно перо из црног крила противника Христова.«

Такви су мрачњаци! Називајући светлост тамом, и ширећи таму, они верују, да служе Христу — светлости.

Чланови се у већини одмах сагласише с Руњучем. Главна школска управа не само што не признаде, да је књига достојна, да се поднесе цару, већ, забранив даљу јој продају, нареди, да се одузме из библиотека и од оних, што су је купили, и да се уништи. Сем тога, дело Куњициново учини, да влада обрати пажњу на тај предмет. Управа запо-

веди свима вишим школама, да јој поднесу уџбенике јестаственог права, писане или штампане, да би се начинио за све заводе један, основан на поштовању вере и државног поретка. Ну Магњицом и Руњичу и то беше мало: тврдећи, како је потпуно доказана ништавност те, тобоже, науке, они предлагаху, да се одмах забрани предавање јој у свој држави.

Из школа беху избачене многе књиге, као: *Свеопшти морал или дужности човекове, основане на природи му*. У том уџбенику Руњич нађе потпун систем незнабожачког веровања и законик таште наравствености; за тим *Наука метафизике* унив. професора Лубкина, као основан на разуму и на откровењу; па *Логичне поуке за разлику истинитог од лажног* унив. проф. Лодија, због врло опасних рушилачких начела, и т. д. Зао удес не мину ни *Књигу о дужностима грађанина и човека*, која се употребљавала у народним школама од 1783. год., и коју неки приписују великом педагошком реформатору за царице Катарине II. ученом Србину Јанковићу-Миријевском, а други самој царици. Један члан Главне шк. управе нађе, да је деци непотребно читање „о дужностима грађанина и човека, основаним на увек слабијим философским начелима.“ Услед тога, министар просвете нареди, да се сви примерци те књиге покупе и да се, по 50 коп. за пуд (40 фунти), продаду у творницу за израђивање хартије, с тим, да се фабрикант обвезе, „да их неће ником раздавати, већ да ће их једино пустити у воденицу.“ Место те књиге Учени комитет издаде налог, да се у школе уведе читање из јеванђелиста.

Комитету се не допадоше чак ни прописиви. Разне морално-философске изреке у њима беху такође замењене изрекама из јеванђеља.

* * *

У исто време предузимају се најстроже мере против универзитета. Пошто се „мрска философија“, на коју Руњич и Магњицки толико викаху, ширила из Германије, требало је, пре свега, оградити руску омладину од штетна утицаја немачких просветних завода, а особито оног у Хајлбергу. „По слободоумљу тамошњих наставника, који уче револуционарним начелима и проповедају атеизам, као и по духу бујности и разврата, којим су напојени ученици му, хајлбершки универзитет најопаснији је у свој Германији. Зато и јест жалосно, што се од 84 младића, послатих из балтских губернија у иностранство, да доврше образовање, налази око трећина у Хајлбергу.“ Услед таког извештаја министра иностраних дела, рижки (Рига) губернатор

доби налог, да посаветује родитељима, да врате своје синове из Немачке, и да их сместе у руске школе; а министарски савет, узев у обзир, да Русији нико не може јемчити, да се и у осталим немачким универзитетима неће ускоро проповедати та иста безбожничка и бунтовничка начела, издаде наредбу, да се сви руски ђаци одазову из тамошњих свенаучишта, јер се сад, тобоже, већ и руски просветни заводи налазе на такој висини, да руска омладина може бити без туђих.

Идеали се променили, па се и узорни мењају. Прве половине владавине Александрове, кад се је цар заносио либералним идејама, Русији беху узор немачки универзитети; сад, кад се цар клања другим боговима, Русија уздише за строгом клерикалном дисциплином француских универзитета до Револуције. „У једном делу Јевропе, пише *Казански Весник* 1821. год., поштују свенаучишта као неке републике у државама. После бујности и слободњачења у време Луја XV., на једно шест година до Револуције, у француским универзитетима беше са свим друкче. У шест часова ујутру, чим удари прво звоно, надзорник улази у спаваћу собу к ученицима, с поздравом: „Слава Оцу и Сину и св. Духу,“ а они му одговарају: „Амин.“ По том удара друго звоно, и најмарљивији ђаци иду у домаћу цркву, да се тихо помоле Богу на коленима пред олтарем. С трећим звоном сви улазе, двоје по двоје, у слушаонице, читајући гласно: „Помилуј ме, Боже!“ Пре него што почне предавати, сваки професор пада на колена, призивајући на се и на слушаоце духа премудрости и разума. Испити за научне степене држе се у соби, обавијеној црним сукном: испитна комисија, под ректоровим председништвом, седи за столом, који је такође у црнини, и на којем стоји разапет Спас између две велике запаљене свеће. Они, што сматрају увођење храшћанских правила у свенаучишта као неку чудновату новост, греше зато, што узимају парче северне Германије за цео просвећени свет.“

Ето, да се поново остваре ти мртви идеали, почеше се они знаменити напади на руске универзитете, који жалосно прославише последње године царовања Адександра I.

Највећа бура диже се над казањским. Добив тајне извештаје о крајној распуштености, која, тобоже, влада у том универзитету, кнез Гаљидин посла 1819. године Магњицкога, с правима куратора уцбеног округа, да га из основа прегледа. Магњицки нађе стање, од којег, по његовим извештајима, не може горег бити: економска страна немарна и запустена у највећем степену; професори раздељени

на странке, а на конференцијама раздор и така свађа, да се пролазници заустављају гомилице под прозорима; на катедрама опасни дух слободоумља, а испити одвећ благи, јер професори примају мито; ђаци огрезли у разврату и бујству, а наставници деморалисани како у друштвеном, тако и у породичном животу. Магњицкога највише боли, што је катедра богословља празна и што су ђаци слаби у закону Божјем.

„Не обзирући се, пише он министру, што учени и получени људи у читавој Јевропи вичу против оснивања задрманог храма науке на једином чврстом крајеугалном камену, празнајем вашој светлости, да ме не беше стид запитати ђаке, научене од професора философије, да се управљају по *наравственом закону*, е да ли су штогод чули о закону Божјем, писаном и Богом откривеном, и на велико своје изненађење видех, да многи не знају ни колико има заповеди; други ми одговараху, да их је Бог написао на две, а не на три таблице зато, што му је тако било угодно. И ако се ученици по распореду, тобоже, занимају тумачењем *Одисеје*, свак којег сам год запитао, не знаде ми рећи, шта значи реч *јеванђеље*“.

За доказ, каквим су опасним духом задахнута предавања, Магњицки посла министру говор Јосифа Срезњевскога, проф. философије, држан 1817 год.: *Размишљање о разним моралним системима, испоређеним по начелима им*, у ком се доказује, да су разум и инстинкат довољни, да сами управљају наравственим чувством. „Па на што онда закони вере?“ пита он. — У потврду пак, да су професори деморалисани, Магњицки наводи, „да је професор Н. био играчка за саблазан у домовима ондашњих спахија; кћери професора В., који има чин државног саветника, да су се јавно одавале најсрамнијим раскалашностима, а једна да је ишла код ђака у кочијашком оделу; професор В., кад му не пође за руком да уда једну од њих за професора М., који се је оженио неком кухарицом, нареди, да му истресу пред кућу пуна кола ђубрета: тај исти професор представљао је на предавању класичних језика Јупитера, а тројица ђака беху му три грације; асистенат Z., читајући предавања у свом стану, уплетао би у њих непристојне приче; његов час често се је свршавао тим, што су сви слушаоци, заједно с њиме, били пијани.“

Тако исто мрачним бојама описује се владање ученичко. 16. маја 1807. године, пише Магњицки, студент К. изгрдио је јавно у универзитетском врту жену унив. надзорника Јаковкина, избрусив поштено и њега самог; да се одржи мир,

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Јаковкин мораде наместити четири унив. војника са једним нижим чином, да сву ноћ чувају стражу; сутрадан, грађански губернатор посла пристава, да прекрати неред.“ Студенти се тако непристојно понашају, да, нарушавајући мир, шире саблазан и у цркви, док служба траје. Год. 1812. молила је градска полиција, да им се ускрати, да не пуштају по граду ватромете; 8. јула 1816. пијани студенти избише ноћну патролу; 8. септембра 1814., кад је надзорник ноћу улазио у унив. врт, неки људи, подметнути од студената, сташе се бацати на њ камењем и лонцима, пуним стакла и разне нечистоће, и ранише га у главу и у раме; 26. јуна 1815. студент Б. истукао је копривом кћер унив. војника у истом врту, и т. д.

С обзиром на све те нереди, Магњицки предложи: пошто је казањски универзитет нарушио сва дарована му права и, тим самим, раздерао акт којим се оснива — да се уништи.

Ну влада не пристаде да на тако радикалну меру, већ, преко Главне школске управе, по највишој заповести, нареди Магњицком: 1) да уведе у универзитет предавање богословског и хришћанског учења, и да постави за професора тога предмета које духовно лице; 2) да разреши неке наставнике са свим од дужности, а некоје да премести на друге катедре, с обзиром на подобности им; 3) ради економског, полициског и наравственог надзора, да назначи нарочитог чиновника под именом директора, као што је то већ учињено у петроградском свенаучишту; 4) да поднесе нацрт за оснивање друкчих гимназија.

Црни дани спремаху се великој школи казањској.

* * *

Магњицки је ликовео. Као оно Иван Грозни кад се је латио, да искорени издајство из Русије, тако и он, са скоро неограниченом влашћу у рукама, пође на славно дело, да рашчисти казањски универзитет. Не би му доста, што одмах отпусти једанаест професора „као непоуздане или са недостатка у знању,“ већ, кад га коначно утврдише за куратора, прегну, да истреби зло из основа, те стаде протеривати све наставнике, о којима се је ма и најмање сумњало, да су либерални. Прва така жртва његова беше лектор немачког језика, Лајтер. Из списка предавања за 1820 — 21. школку годину видело се, да је Лајтер смерао, да по Хелстретовој хрестоматији упозна своје ученике са ремекделима немачке књижевности. Ну Магњицки нађе у тој књизи многа, по младеж штетна места, као

и. пр. оно о Фридриху Великом: „Он не прими вере праотаца својих, нашав у њој многе несаобразности, са којих му се учини достојном презрења, и открив у поштоваоцима јој и учитељима разне ругобе и пороке, подобне, да пробуде одвратност и према самом систему.“ „Избор тако рђаве књиге, писаше Магњицки министру, очигледан је доказ, да се на Лајтера није уздати, па зато, част ми је предложити вашој светлости, да се отпусти. А пошто он држи и пансион за благородну децу, држим, да би требало затражити мишљење од директора, могу ли ти ученици и даље остати без штете код таквог наставника?“ Лајтера одмах отпустише из службе, одузев му и право на држање пансиона.

Сличан удес задеси и професора јестаственог права, Солнцева. Магњицки исписа из предавања му неколико места, и посла их министру са својим опаскама:

„Сваки је човек, учи Солнцев, властан употребити силу у одбрану свог права против неправичности, јер ова не само што смета његовој, већ и општој слободи, немогућној у неправди.

„Само великом философу Канту беше дано, да утиче на јестаствено право. Он му основа и одреди суштину, признајући, да је практичан разум законодавац слободи, општи извор науци о моралу и јестаственом праву.

„Религија је практична представа нашег одношаја према Богу, а верска је слобода, у правничком смислу, власт, да поступамо саобразно са својим религиозним убеђењима.

Примедба Магњицког: Та три § потпуно руше све друштвене и црквене основе.

„Свако друштво оснива се на договору сједињења (pactum unionis), јер оно постаје, кад се сједине многе воље, да се достигне општи циљ.

Примедба Магњицког: Наставак потпуно револуционарних начела.

„Брачна права равна су као и дужности; у својству брачног савеза нема узрока, да једној половини припадне главна власт над другом, ако о том није ништа одређено у договорима.

Примедба Магњицког: Жене, покоравајте се мужевима својим као Господу, јер је Христос глава цркви; па као што се црква покорава Христу, тако и жене нека се у свему покоравају мужевима својим. (Ефес. гл. I., ст. 21 — 23).

„Црква је друштво, сједињено ради друштвеног богослужења. По својој природи црква је равно друштво; нико у њој нема првенство пред другим.

Примедба Магњицког: Т. ј. република!

»Грађанин има сва права на своје тело и на силе своје, ако их не употребљује на зло, и тиме не наноси праве штете својим суграђанима и држави.

Примедба Магњицког: Оправдање самоубиства.

»Рат је стање трајних насиља.

Примедба Магњицког: То је дефиниција разбојништва, а не рата¹.

Солнцева, по жељи Магњицког, не само што лишише службе, већ му забранише да предаје и у приватним заводима.

Иста судбина постиже ускоро и почасног члана, Француза Грегуара, зато, што је у Конвенту гласао за смртну казну Луја XVI. Универзитетски савет нађе, »да је противно не само правди, већ и пристојности, да свенаучишту припада учесник оног страшног злочина.« Куратор написа то исто у Петроград.

Изагнав све либералне професоре, Магњицки се дохвати унив. библиотеке, и избаци из ње све књиге, заражене штетним духом. Разгледав књижницу казањске гимназије, он поштеди у њој само два дела: *Droit de la guerre et de la paix* par Grotius и *De l'éducation publique propre à la jeune noblesse*, а остала нареди, да се спале. (Огањ би их без сумње прогутао, да се не нађе члан управе Дунајев, те их не сакри по шупама). За тим издаде налог, да се многи списи из унив. књижнице не дају не само слушаоцима, већ и професорима, и ако се ови позиваху на дато им право, да могу добивати књиге без цензуре. Најзад, за све време његове управе, за свенаучиште не беху набављена никаква учила, тако да су се наставници непрестано жалили, како им не достају многе справе, потребне за предавање.

По успевању и владању сви слушаоци беху подељени у три разреда: у одличне, сумњиве и стављене под ванредни надзор. Сваки је разред био смештен у одељити спрат, и одликовао се је од другог чак и у трапезарији особитим натписима над столовима. Дан је пролазио овако:

Ујутру, у пет часова, послужитељи звонцетом буде студенте¹), који треба за десет минута да су обучени, и, наместив своје постеље, да стоје крај њих, чекајући надзорникова помоћника. Долази кратка молитва, после које их инспектор, разгледав им одело, косу и обућу, води у трапезарију. Ту један из одличних студената чита каноне, а за тим се почиње доручак уз читање св. Писма. У осам часова сви иду у главну дворану, а отуд, у пратњи

старијих, двоје по двоје, на предавања, где је сваком одређено место. Дежурни адјункат, инспекторов помоћник, инспектор, ректор и директор улазе један за другим, да прегледају слушаонице. У подне скупљају се сви поново у дворану, откуд улазе редом у трапезарију, где ручају у дубокој тишини, слушајући Јеванђеље. После обеда дозвољено им је, да се мало прођу у врту и по дворишту. Долазе опет предавања, па ужина, а после вечерње молитве свак леже, и кроз десет минута, назначених за свлачење, гаси се светлост у читаву здању. Онда се почиње ноћни надзор: по два војника шетају се до зоре по ходницима свакога спрата, а дежурни инспекторов помоћник улази неколико пута у току ноћи, да прегледа спаваће собе.

Кривце су подељене у три врсте: у лаке, тешке и рђаве навике. У првом случају, студент добива приватну или јавну опомену, а за преступе друге врсте, гладује у соби по неколико дана. Затвор или, како га Магњицки назива, *соба за уједињење* — то је најтежа казна. Ту није никаква намештаја, сем дрвеног стола и клупе; врата и прозоре затвара железна мрежа, над уласком стоји згодан натпис из св. Писма, на једном зиду виси Распеће, а на другом — слика страшног Суда. Студенте, који допаду такве казни, називају *грешницима*, и за све време док су у затвору, другови им моле се Богу за њих. Ну Магњицки имађаше у рукама још једно, најљуће средство: он би без суда давао у војску ђака, који му се не допадне.

Надзор над студентима тако је строг, да им је забрањено не само да посећују познанике, већ и да иду, без надзорникове дозволе, из спрата у спрат. Лица са стране могу похађати универзитет само празником, са картом од унив. управе, и говорити са слушаоцима у општој дворани, у надзорникову присуству. Сваки слушалац добива сведочанство о владању, у којем су оцене из карактера му, побожности, из начина мисли и понашања, као и о том: да ли је био кажњен? зашто? и чиме?

Строга рука дисциплине стегла је такође и професоре. Ма коју науку предавали, сав колики им труд мора водити једној мети: засађивању побожности у младе душе. То се тражи чак и од наставника математских, јестаствених и медицинских наука. Упуство физико-математском одсеку гласило је, да професор јестаственице треба да напомиње слушаоцима, да је опширно царство природино, ма колико нам изгледало премудро и недокучно у целини својој, само слаби отисак оног вишег поретка, који нам је намењен после овог кратког живота; професор астрономије нек им укаже премудрост твор-

¹) Студент значи код Руса: слушалац виших школа (универзе, технике и т. д.).

чеву, нацртану пламеним писменима на своду небесном, и дивне законе небесних тела, откривене човечанском роду у седишту давнини; а професори медицинских наука нека предузму све могуће мере, да одврате оно заслепљење, у које падоше многи из најславнијих доктора: дивећи се извреним органима и законима нашег тела, они утонуше у погибаони материјализам баш из разлога, згодна да најбоље открије мудрост Творчеву. Зато треба студентима уливати, да се лечничка вештина не дели, по св. Писму, од побожности; да доктор атеист никад неће изаћи из круга физичких појава; да је лекарско звање, само по себи, без духа хришћанске љубави и милосрђа, прост занат, особито кад се врши ради цигле користи, и то занат у толико нижи, у колико је виша и поштовања достојна медицина, обасјана вишом светлошћу и окренута човечанству на добро.

Према професорима понашао се је Магњицки уопште веома самовољно: од њега је зависило, да их остави у дужности, или, настав у раду им „штетан правац, противан истинској побожности,“ да их отпусти. О правима унив. савета није могло бити ни речи: све се радило по вољи Магњицког, чијој се ђуди већина наставника старала, да што боље угоди. Професорима обладаше интриге, шпијунства и потказивања у највећој мери. Многи од њих не имађаху никакве научне квалификације, дошав до катедре благодарећи заузимању велике господе, којој се куратор удварао; други беху иностранци, настављени недавно у Русији.

Па не само друштвени, већ и породични живот наставнички потпаде под строг, срамотан надзор. „Мотрило се је, прича Лажечњиков, да професори не пију вина и ракије. Некоји од њих, људи умерени, али свикли пред ручком на чашицу мученице, шиљали би прво слугу на стражу, и тек онда, презајући од сваког шушња, отварао би орман, ком се у дубљини скриваше страшно пиће. Једном наставнику прописа лекар разблажено вино, а нечиста сила баш му онда донесе директора у посету. Вино би запечаћено, а доктора, што се је усудио да пропише такво лекарство, узеше на окс заједно с професором. Здравце на свечаним унив. обедима не напијаху се више шампањцем, већ пићем од меда.“

* * *

Свршив с казанским свенаучиштем, Магњицки дође у престоницу и, као члан Главне школ. управе, поче ковати против петроградског универзитета. Благодарје њему, слична судбина задеси 1821-ве го-

дине и тај просветни завод, у другој години опстанка му. Улогу целата одигра Руњич, члан исте Управе, куратор петроградског учбеног округа и покорно оруђе у рукама Магњицког; а као жртве падоше: професор опште историје Раупах, историје философије Гаљич, и професори статистике Херман и Арсењев.

Не прође ни две недеље, како се почеше предавања, а Руњич већ оптужи Управи младо свенаучиште, како се у њему предају философске и историске науке у духу, противном хришћанству; а у студенте како се укорјењују идеје, убилачке по друштвени поредак и благостање, и указа на она четири професора, изнесав некоја места из предавања им.

„У монархији, учи проф. Херман, сва је власт сједињена у једном физичном лицу, монарху, који је, као Бог, један и свемоћан на земљи — то је њезина драгоценост страна. Монарх може чинити свом народу безгранична добра; жалосно је само, што то место не заузимају анђели, већ људи, жалосно је, што оно пада у наслеђе људима разних карактера, па што један подигне, други сруши после смрти му.“ Или: „Кад влада умножава банке, поданици држе, да ће она једном платити за њих, и та вера у добру вољу њезину подржава цену новчаницама у држави. Наш трговац клања се, што асигнација вреди, на пример, пет рубаља, а иностранца гледа на то другим очима. Он вели, да та хартија вреди само 1¼ рубаље, јер је код нас пуштено четири пута више новчаница, но што је потребно, па зато смо у стању и платити само четврти им део.“

Професор Арсењев проповеда то исто. „Народ је био пре владе, вели он, па зато је важнији од владе, и ми морамо говорити о њему, као о најважнијем предмету.“ Он такође тврди, да је монархија најбољи облик владавине, само што од ње долази по каткад зло место добро. То је Енглеска увидела, па је изабрала најбољу управу. О тајној полицији говори професор, да је она, у основи својој, врло корисна; „ну будући оруђем деспотизма, да је ужасна и штетна по саму државу. Плате њезиних чиновника скупо стају; а помоћу ње нарушавају се чак и захтеви човечанских права. Она сеје раздор и неповерење међу грађане.“ Његово мишљење о наметима није боље. „Задубив се у државни склоп, учи он, и у одношаје поданичке према влади и обратно, видећемо, да су намети неопходни и да показују, да држава стоји на неком ступњу образованости. Ну намети су штетни, јер штетно утичу на насељење, на индустрију и просвету, и уопште на народно благостање. Јер кад су терети

велики, млад човек, који се, подносећи их, и сам једва храни, не може ни мислити о брачном животу, из бојазни, да не падне у крајњу невољу; отуд је мање становништва, а и деца умиру од сиротиње. Намети су штетни и по народно богатство, које се састоји у резервисаним капиталима, стеченим уштедом, а терети смањују ту уштеду. Најзад, намети су штетни и по народну просвету, која је последица богатства, јер под теретима нико не мисли о просвети, већ о добити.“

„Св. Писмо, учи проф. Раупах, тумачи врло укратко нарави првих људи, правила и начин живота им; а у св. књигама других народа све се то описује као басна у толикој мери, да историја од њих нема користи.“ Или: „Ми знамо само код три народа св. књиге: код Јевреја, Миђана и Индијанаца.“ Или: „Свака вера пада са временом у толико, у колико се разум просвећује, а то неопходно бива, кад се увећава искуство.“

Руњич се окамени. Покупив све теке од студената и прочитао их, Главној школ. управи стаде такође памет; она уведе у свој записник, да се је згрозила, нашав у тим предавањима сумњу у истинитост св. Писма и дрско хуљење на наредбе владине, и уверив се, „да стотине младића, под тим, тобоже, изучавањем виших наука, беху напајани смртоносним отровом, да расеју по свој отаџбини убилачка семена неверије, отпадништва од Бога и бунтовничких начела, са којих се пред нашим очима уздрмала крепост других држава.“ Управа нареди професорима, да спреме одговоре на питања, која саставише, уз припомоћ још двојице чланова, Магњички и Руњич, а последњем — да поведе истрагу у универзитету.

3., 4. и 7. новембра, исте године, састане се унив. савет у ванредне седнице, које трајаху беспрекидно девет, а, богме, и једанаест часова, и на којима Руњич и директор Кавџин, као тужиоци и судије, саслушаваху одговоре обећених професора и мишљење конференције. Читајући записнике очевидаца о том суровом моменту руске историје, човек се кочи од страха, вели Скабичевски. Тешко је претпоставити, да је светло професорско звање било игде и икад, и то не у појединцу, већ у читавој универзитетској колегији тако понижено и у благу укаљано. Руњичу не би доста, што је отворено говорио, да је све већ унапред решено, да су те седнице пука формалност, и да се од професора само тражи, да једногласно потврде кривицу својих другова, већ се је запенушио од љутине, зацушавајући уста оној неколицини мало самосталнијих и смелијих наставника, частећи их пијачар-

ским грдњама и карактеришући сваку им реч револуцијом и издајом престола и отаџбине. Кад он, н. пр., предложи професорима, да писмено одговоре на питање, шта мисли конференција, судећи по наведеним местима, о такву учењу, па кад професор Шармуа рече, да није компетентан, да на њих одговори, врли куратор, прича проф. Пљисов, дође ван себе и поче викати, „да Шармуа, одговарајући таким начином, не само што оспорава његова председничка права, већ тим уједно одриче законитост и конференцији, па и министровим претписима, и тако се противи врховној власти... По том, хвастајући се својим прецима, својим заслугама и врлинама, као члан Главне школ. управе, као куратор и председник, настави га грдити свакојаким заједљивим, ружним и прекорним речима, градећи себе сином отаџбине, верним подаником царевим и истинитим хршћанином, а професора — сином револуције, дошљаком из домовине Маратѧ и Робеспјерѧ, бунтовником, државним издајником, погаником и т. д.“

Кад је Руњич био такав према члановима универзитетског савета, можете мислити, какво тек беше понашање му према оптуженим професорима. Он им не допушташе, да кажу и једне речи себи у одбрану, грдећи их кочијашким изразима, и крстећи их издајцима и бунцијама! Узев рукописна им предавања, рече, да су теке њихове гадне и мрске, да се и у руке узму, а уз то да су и смрдљиве, и, предлажући сваком, ко хоће да их омирише, запуши нос, као да од њих баш у истини удара. Најзад свечано објави оптуженима, да могу захвалити само његовој великодушности, што их жандари са голим тесацима не уведоше у конференцију. И остали наставници на све то ћутаху, као неми, или као лакеји!

Од оптуженика, проф. Раупх држао се је најдостојанственије. Хладнокрвно, али врло вешто, он одби све Руњичеве нападе; а лаконским стилем својих писмених одговора (као: „ја нисам предавао философски систем, већ светску историју онакву, каква треба да је,“ или: „ја нисам нападао на истинитост св. Писма,“ или: „ја нисам проповедао материјализам“), доведе га до помаме. Са свим се је друкче понашао млади професор Гаљич. Место одговора, он потписа под свако питање ове речи: „Сазнајући, да се то не да одбацити или опорети, молим, да се не помињу греси младости моје и мог незнања.“

Прочитао тај одговор, Руњич зајеца, а с њим још некоји професори. „Кад уведоше Гаљича, прича проф. Пљисов, куратор узвикну: „После тога, могу

www.univsereshe решити, да се бацим каменом на вас?“ и поче га грлити и честитати му. Заборављајући се од радости, називаше га залуталом овцом, оглашеним, обраћеним и просветљеним, уверавајући све остале, да је то чудно дејство Божје благодати; да је се благодат овај час додирнула Гаљичева срца; да само заслепљен ум не види, да се признање Гаљичево броји у славу Спаситељу; да га је пастир овцама подигао на рамена своја и већ га носи у дом Израиљев. Директор Кавељин потврди то привиђење, и поче такође грлити Гаљича и честитати му; то исто учини и проф. Зјабловски. Сви чланови савета беху ванредно дирнути и изумљени. Кому не би жао сиротог Гаљича, који са два редића дође у такав положај, да се и Руњич не може решити, да се баци каменом на њ.“

И као да умекша призор и да оправда поругано човечанско достојанство, проф. Пљисов тврди, да је Кавељин претио том несрећном наставнику, ако тако не учини, биће проглашен за луду.

Ну усред радости, Руњич одједном посумња, да ли се Гаљич искрено каје. „Он занеми, прича очевидац Пљисов, и поче бацати двосмислене погледе час на Гаљича, час на Кавељина, који такође ћуташе, слежући само раменима. Г. Зјабловски поче нешто говорити, ну (колико се сећам) ништа не каза. Г. Руњич окрену се Гаљичу:

— Драги Александре Ивановичу — рече му, а из тона му избија незадовољство — спољашност може бити варљива. Како бисте делом доказали, да се у кривицу вашу даје посумњати?

Гаљич ни речи.

— Не бисте ли пристали, настави Руњич, да потврдите то, што признасте, новим издањем своје *Историје филозофских система*, и у предговору му да свечано опишете, како сте се обратили и одрекли лажне просвете, основане на лажном разуму?

Гаљич ћуташе... Г. Руњич се замисли, па на једанпут поста весео као мало пре, и с пређашњим одушевљењем рече конференцији, спремној да чује о каквом новом привиђењу: „На што нам друго уверење? Није ли већ то, што г. Гаљич сам сазнаје свој грех, јасан доказ, да су се штетна и опасна учења доиста ширила у овом универзитету, па дакле и у читаву уџбеном округу, а то је доста.“ Последње речи понови таким гласом, да мало ко не виде, да је ту чвор. „Нека се сад упињу да докажу, е није тако,“ настави он са јавном нескромношћу, нашто га г. Кавељин упозори, упав му брзо у реч. Г. Руњич окрену се опет Гаљичу, уверавајући га, да ће му зацело бити опроштено,

да ће он сам на том поради код министра, и да ће му се побринути за ново место. Најзад Гаљич изиде из конзисторије...“

Само деветорица професора (од 20) признаше, да су оптужени потпуно криви; остали пак или допустаху кривицу само онда, ако се докаже, да се наведена места доиста налазе у њиховим предавањима, или просто не дадоше свог мишљења из разлога, што оптуженицима не беху дата ни најмања средства, да се оправдају, случај, противан не само наравственом чувству, већ и земаљским законима.

Главна школска управа, кад дело дође пред њу, учини онако, као што се је било надати. Признав, да је учење Хермана, Арсењјева и Раупаха штетно и гнусно, противно хришћанству и опасно по мир и поредак у држави, нареди, да Херман и Раупах буду отпуштени и да им се не даје никаква служба под управом министарства просвете; штампана пак дела Хермана и Арсењјева о статистици, и Гаљичева *Историја филозофских система*, да се забране не само као уџбеници, већ да се покупе из свију школских књижица. А пошто оптужени професори захтеваху, да се ставе под суд, надлежан да разбере кривицу им, Управа нареди, да им се суди као *кривичним* преступницима, и ако је Магњицки саветовао, да ће боље бити, ако се Херман и Раупах протерају из Русије, цинично признајући, да ће јавно мњење назвати људе, који без доказа предају оптуженике суду за злочине, не судијама, већ целатима.

Скандал беше огроман. Да предупреди даље му последице, гроф С. С. Уваров, бивши куратор петроградског школ. округа, написа 18. новембра оштро и страшно писмо Александру I.

„Господару, пише Уваров цару, нека се оптужени сами бране; ја хоћу само да запитам, у чему је *corpus delicti* те завере, откривене с толиким шумом? У латинским текама Раупаховим, у Хермановим предавањима, које студенти саставише, и у две књиге, које пре неколико година издаше Арсењјев и Гаљич, књиге, одобрене не само од универзитетске, већ и од министарске цензуре. Од четири елемента завере, два отпадају тим начином, а кад се обрати пажња, да Херман није сам састављао написмено своја предавања, остају само теке Раупахове. Чудновата завера, чији се *corpus delicti* руши сам собом, још пре почетка истраге! Ако се уз то сетимо нечувених скандала, откад конфисковаше рукописе; ако узмемо у обзир смелост, да се у XIX веку, у 20-ој години владавине Вашег Величанства, на 30 корака од Вашег царског двора, производи усред ноћи нечувен терор, да се вређа

У Н И В Е Р З И Т Е Т С К А Б И Б Л И О Т Е К А

част заводу, основаном Вашим Величанством, да се мирним студентима, не би ли се побунили, прети солдачијом, да се страше тамницом и Сибиријом, само да им се изнуде разне циничне заклетве; ако се још опоменемо, да је све те скандале надмашно начин, којим се поступало на универзитетским конференцијама, где би поругано све до човечанског достојанства: бићемо, без сумње, у праву да се запитамо, откуд та наказна острвљеност, наперена против професора, да слободно и законито исказане одбране њихове не дођу до престола Вашег Величанства? На што толико злобе и лукавства, да се оптужени лише законитог права, датог им Вашим Величанством? Они тражише дозволу, да докажу, да не само што не признају за своја и не одобравају она превратна учења, о којима се говори у питањима, већ да ни у текама, ни у предавањима њиховим нема ништа ни налик на то. И шта им одговорише? »Да је то бунтовничка молба, и да они могу захвалити једино председничковој великодушности, што их не уведоше у дворану међу жандарима са голим тесацима.« Кака је то парба, Господару, којој требају таква средства, да се добије?»

Горе се тргоше. Министарски савет, слажући се са Гл. школ. управом, да је учење оптужених професора, по исписаним местима из предавања им, штетно, нареди, да им се да потпуна слобода, да наведу све што могу у своју одбрану, и да се оснује нов одбор, који ће разгледати одговоре им. У њему не беше ни Руњича, ни Магњицког.

Влади није ишло у рачун, да срамота пуца по свету, па Одбор није ни хитао, или, боље рећи, није ништа ни радио, живећи на хартији, док га цар Никола не уништи у фебруару 1827. године, наредив, да се читава ствар преда заборавау.

* * *

Тако прођоше ондашњи представници слободног научног испитивања и независности универзитетских предавања.

Ну Магњицки прође још горе. Уверен, да је масонство на погибао православљу, архимандрит Фотије спремаше се за борбу, будно пратећи све покрете му, пажљиво читајући сва дела масонска и не жалећи новца на скупе им књиге. Да се не шири пропаганда им, он је често куповао читава издања нових списа њихових; а да све чује, шта се говори на тајним им састанцима, и да види, ко се тамо састаје, Фотије потплаћиваше кућну челада, да га сакрије на какво тајно место.

Прозрев свима масонским тајнама у дубљину, Фотије је постио 40 дана са братијом јурјевског

манастира, а за тим дође у Петроград, да представи цару опасност, која прети вери и држави од масонства. 5. јуна, 1822. године изиде архимандрит пред цара. Саслушав га пажљиво, император га запита о манастирским потребама, ну Фотије поче о оном, »што је потребније самом цару.« »Непријатељи цркви и држави, рече он, много се подижу; хоће да створе зла тајна друштва; зла вера и саблазни излазе дрско на јавност, на уштрб светој цркви и читавом царству; али они неће успети; њих се не треба бојати, већ стати одмах на пут дрскости њиховој у самој престоници.«

Беседа је трајала, по казивању Фотијеву, по друг часа. Цар је више пута љубио архимандритову руку, која га благосиљаше; а кад се прашташе с њим, »паде пред Богом на колена и, окренув се лицем Фотију, рече: »Метни руку своју, оче, на главу моју и учини молитву Господњу о мени и опрости ми грех мој,« и поклони му се и клечећи целиваше десницу му.«

О састанку много се говорило у престоници, и Магњицки, осетив да ће се променити досадашњи правац унутрашње политике, (особито после манифеста од 1. августа 1822. године, којим се затварају све масонске ложе у Русији), саста се с Фотијем, преврну вером, и пође заједно с православним свештенством у борбу против ширења библије и масонских књига, а тим самим и против свога протектора, министра просвете Гаљичина. Он изиде из Библиског друштва, тврдећи да је ширење Божје речи на свима језицима неумесно; потказа, где је требало, цензуру, што је пропустила некоја масонска издања у Русију, и император нареди, да се одузму из књижица великих кнежева; а да ископа јаму Гаљичину, и да се препоручи за министра просвете, посла тајно цару, у новембру 1823. год., пројекат новог наставног плана за Русију.

Све што се чини зла на свету, пише он Александру I., све то долази од кнеза Таме; јавно мњење није ништа друго до труба, кроз коју тај кнез сеје лажи и клевете, и шири безбожничке појмове. Знајући, да доиста просвећен човек излази испод његове власти, он је узео у своје руке просвету, као најмоћнију полуку, којом се даје преокренути читав свет, па да поткопа Русију, као још неке државе, расуо је и по њој начела германске философије, масонства, празноверице и читав легијон нечистих духова. То ће погубити руску државу, ако се не уведе у њу нова настава.

Ну, заштаћете, који је тај камен темељац, на којем би се дала подићи нова зграда?

»Верни син православне цркве, једине истините невесте Христове, по тврђењу Магњицкога, зна, да је свака власт од Бога, и зато поштује све земаљске владаре па и Нероне и Калигуле; ну за правог помазаника, за Христа Божјег, не може никога признати, до ли помазаника цркве православне.« Отуд он изводи, да руско народно образовање треба да се оснује на православљу и страхопоштовању према помазанику Божјем¹⁾.

Од тога није ништа лакше, вели Магњицки, и износи цару за пример казањски универзитет, »који је основан на изучавању и практичном вршењу православне вере, и у којем се све науке, очишћене од оног, што их чини завером против Бога и царева, предају само у толико, у колико су сагласне с православљем.« У другим универзитетима н. пр. уче јестаственном праву, а из казанског је избачена та гнусна лаж; други проповедају у историји да свет постоји стотинама тисућа година, а у Казању се држе хронологије св. књига; у Карамзиновој *Руској историји* називају се неки Божји помазаници тиранима и зликовцима, а у Казању сматрају добре и зле царева за награду или казну народима, и поштују личности њихове, којима је само Бог судија²⁾.

Место да га подигне, тај је предлог убио Магњицкога у царевим очима. Александар је дотле можда и смерао, да га начини министром, ну сад мораде увидети, да су идеје његове смрт свакој науци у Русији, и да је Магњицки један од оних паса, што се држе на ланцу и пуштају само у ванредним приликама, па и онда се бојати, да не буду више од штете, него од користи.

Уверен, да је обезбеђен с те стране, Магњицки заједно с православним свештенством поче радити, да сруши Гаљичина. Прилика им се даде убрзо. У то време бавио се у Петрограду пастор Геснер, писац *Тумачења јеванђеља од Матије*. Знајући, да у храму св. Катарине, где он проповедаше, уздицаху и плакаху сви ондашњи прваци међу мистикима, као Кавелин, Руњич, Магњицки, па и сам Гаљичин, цензура пропусти превод поменутог дела, у ком учени свештеник проповеда сједињење свију хришћанских вероисповести, без разлике по црквама.

Странка православног свештенства одмах прегну, да с том књигом сруши мистике. Требало је добити одштампане табакe и поднети их цару. Маг-

¹⁾ Додније, за цара Николе, та два принципа, заједно с руским језиком, биће проглашена за основ руског народног и државног живота.

²⁾ В. Стојнич, А. С. Шишков, Спб. 1880.; страна 284. и даље.

њицки се лати тог задатка. Знајући, да их је доктор Вит, издавачез познаник, добивао на читање, Магњицки научи чиновника Шебанова, да се начини болестан и да позове Вита. »Мучим се, рече »болесник« лекару, због тешких грехова својих, не телом, већ душом. Могло би ми одуминути само од духовне хране. Ах, кад бих могао прочитати ма један редић светог мужа Геснера, зацело бих оздравио!« Вит му донесе табакe, а он их одмах посла Магњицком.

Наоружани таким доказом, противници масонства пожурише митрополита Серафима, да одмах отиде у двор и да открије цару опасност, која прети православљу од таквих књига; а да се император што више узруја, назначише посету на шест часова увече, време необично за аудијенције. Изашав пред Александра, Серафим паде на колена, молећи га, да отпусти Гаљичина, који оваким делима поткопава православље. »Или ја или он.« рече митрополит.

По наредби грофа Милорадовића, одштампани табаци беху одмах конфисковани, преводиоца чекаше суд, а цензора казна. Гаљичин поднесе оставку, а на његово место дође 15. маја 1824. год. 70-огодишња старина, адмирал Шишков. Масонски списи потпадоше под најстрожу цензуру. »Мени је поверено министарство просвете, рече нови министар, ну каква просвета може бити тамо, где се вера љуља, и окоми се на Библиско друштво, то, по његову мишљењу, оруђе у рукама иностраних руских непријатеља, намерних да поткопају православље, »да свргну све хришћанске религије, а на рушевинама њиховим да се дигне некаква свеопшта вера, под примамљивим именом унутрашњег хришћанства.« Библиско друштво обустави свој рад, а на даље ширење библије, у његову издању, паде забрана.

Магњицком није могло бити добро под новим министром, човеком поштеним и искреним, једним од оних људи, с којима лицемери морају доћи у сукоб. Уз то и неки виши чиновници министарства просвете прегоше, да избаве руску наставу »од тог државног зликовца, који, као што рече Сперански, стоји крај честите старине Шишкова, те га каља.« Случај их убрзо послужи. Скрхав два универзитета, Магњицки хтеде да подигне хајку и на трећи, затражив од министра да јави цару, како у дорпатском (сад јурјевском) свенаучишту влада опасни дух либерализма. Целат велике школе казањске мишљаше, да ће му и ту бити поверена ревизија; ну император нареди министру, да сам изврши преглед. Шишков нађе све у реду.

Чиновници употребише ту прилику, да упозоре добродушног старца на понашање Магњицкога, износећи му пред очи, како је казањски куратор за време кнеза Гаљичина био ватрени заштитник блиских друштава, ширећи их силом у опширном казањском округу и тражећи од сваког студента, да при ступању у универзитет има библију, нови завет и псалтир на руском језику; а кад чу да ће бити затворена, поче их гонити, и. т. д.

Шишков ђуташе, ну Магњицки даде својим противницима ново оруђе у руке. Дознав, да је царица поставила професора Хермана, једног од оних наставника, што беху под истрагом, за разредног надзорника Смољног Манастира¹⁾, а велики кнез Никола (доцнији цар) да је начинио Арсењјева учитељем инжењерске школе, Магњицки захтеваше од министра, да јави цару, „како влада протерује штетне професоре, а чланови царске породице дају им места.“ Кад се Шишков не даде натоциљати, он му поче претити, да ће сам то учинити. Ражљућен министар одговори му, да није његов посао, да се плеће у наредбе, које издају чланови царске породице у заводима, потчињеним власти њиховој, и опомену га, да ће јавити императору о његовој дрскости, ако му још једанпут о том напише.

То је био почетак, после којег Магњицки осети први ударац: Министар нареди, да сваки куратор мора седети у свом школском округу. Пошто се наредба могла тицати једино њега, казањског куратора, који већ шест година није завирио у свој округ, живећи непрестано у Петрограду и бушећи као члан Главне школске управе, Магњицки оде у Казањ, ну не јави се министру. После одласка му, ускоро стигоше извештаји, да куратор назива министра старом лудом, и да прича, гако само чека смрт његову, па да стане за врат свима својим противницима. Он се још надаше, да ће доћи на чело народној просвети у Русији.

Писмо показаше министру, и судбина Магњицког би решена¹⁾.

19. новембра 1825. године сконча се Александар I. у Таганрогу, а почетком 1826. године ђенерал-мајор Желтухин доби заповест, да прегледа казањски универзитет. Одмах првог дана (8. фебруара) видело се, куда је ревизор циљао. Разгледавши књижицу и не настав у њој многа дела, Желтухин се зачуди, кад му библиотекар каза, да су многе забрањене.

— Које н. пр.? запита.

— Ругобе Волтерове, као *la Pucelle*, и сви неваљали списи му, погрде Дидровљеве и уопште сва дела његова, одговори књижничар.

На то ће му Желтухин приметити, да је све то пуки фанатизам, да је он сам већ пет пута с уживањем читао *la Pucelle*, и да ће још једном читати; а на растанку узе из ормана са забрањеним књигама *Confidences philosophiques*, и прочита једну страну, рече, да је прекрасно написана, да само занешењаци могу гонити такве списе, и да је доста, ако се верује у Христа, а остало ништа не значи.

Кад му се представљаху професори и студенти Желтухин приђе наставнику богословља, проти Ње-чајеву, и запита га:

— Не учите ли ви фанатички закону Божјем?

— Изволите видети из мојих предавања, одговори му прота.

— Па како треба љубити Бога? настави ревизор.

— Више сваког фанатизма.

Желтухин затече све у највећем нереду. Прегледајући то исто свенаучиште, Магњицки оптужи министру ондашњег управника, што троши многи новац; међу тим, кад сведоше рачуне његовој седмогодишњој управи, нађе се, да је за првих *четрнаест* година било издано на универзитет 1,641.077 рубаља, а Магњицки да је утрошио на њ за *седам* година 1,593. 244 рубље. Кад се узме у обзир, да је за тих седам година свршило универзитет нешто више од сто ђака, излази, да је сваки студенат стао државу 15.000 руб.

Док је ревизија трајала, Магњицки се одавао мистичним халуцинацијама, спавајући на поду, на медвеђој бунди, и причајући познаницима, како га је ноћу походила Мати Божја, и т. д. Указом од 6. маја 1826. разреши га цар Никола од дужности куратора казањског школског округа и члана Главне школске управе, а влада му удари секвестар на имање.

Остатак својих дана проведе Магњицки у изгнанству, потуцајући се по Ревељу, Херсону и Одеси. И да савременици његови не забележише, могосмо мислити, да га нико није жалио.

Радован Кошутић.

РАЗНИ ЗАПИСИ

Друштво за издржавање и васпитање глухонеме и следе деце. — Крајем прошле године образовано је у нас једино ново хумано удружење, коме

¹⁾ Ту је институт, у ком се образују девојке најодличнијих руских породица.

¹⁾ В. Стојничъ *Op. cit.*, стр. 335 — 8.

је циљ да издржава и васпитава глухо-нему и слепо децу. То друштво носи назив једног од пређашњих српских краљева, који је био ослепљен од свога оца и непријатеља својих; оно се дакле зове „Краљ Дечански“. Да би читаоце овога часописа и све људе, који помажу оно што је хумано, упознали са овим друштвом, ми овде доносимо у целини друштвена правила, која гласе:

Члан 1. — У тежњи, да се онима, који су лишени вида и слуха, а са слухом и моћи говорења, олакша тешка судба њихова, и да они постану што кориснији чланови друштва у коме живе, оснива се друштво „Краљ Дечански“ са задатком, да издржава и васпитава глухо-нему и слепо децу.

Члан 2. — Седиште је друштва, односно главног одбора, у Београду.

Друштво има свој печат са натписом: „Краљ Дечански“.

Члан 3. — Потребно образовање добијаће питоци овога друштва у друштвеноме дому, у којем ће поред телееног, умног и религиозно-моралног образовања, од стране стручних наставника и поред изучавања извесних уметности и разних заната у нарочитим радионицама, имати и потпуно издржавање под погодбама и до рока, који ће се одредити нарочитим правилима о примању и отпуштању питомаца.

Члан 4. — За остварење задатка, изложеног у предња два члана, утврђују се ова материјална средства:

- а) стална државна помоћ у новцу;
- б) стална или привремена помоћ коју би давали окрузи, срезови, поједине општине и разне корпорације;
- в) новчани улози чланова добротвора и утемељача;
- г) половина прихода од питомачких рукотворина, које би се временом излагале продаји;
- д) суме, које родитељи или стараоци плаћају за издржавање своје деце у заводу;
- е) завештања; и
- ж) приходи од предавања, забава, лутрија и т. д.

Члан 5. — Од новчаних улога чланова утемељача и добротвора и завештања у опште, сме се трошити само интерес, а главница ће се чувати као друштвени стални капитал. Сви остали приходи, побројани у претходном члану, као и други који би се с временом јављали, употребљаваће се на издржавање и унапређивање друштвеног дома.

Половина чистог прихода од продатих ствари, што их питоци буду израдили у радионицама завода, улазе у особени фонд. Из тог ће се фонда

сваком питомцу, при изласку из завода дати половина оне суме, која је добивена за продате ствари што их је он израдио.

За руковање овим фондом прописале се нарочита правила.

Члан 6. — Свима друштвеним установама и пословима управља непосредно или преко нарочитих органа, који ће се именовати, друштвени Управни Одбор од 20 лица. У састав Управног Одбора улазе: председник, два потпредседника, благајник, подблагајник, три секретара и дванаест чланова, од којих трећина може бити и женскије.

За одборнике могу бити бирани само чланови добротвори и утемељачи.

На сваком редовном скупу иступа коцком из Одбора једна петина чланова, који могу бити и поново бирани.

Члан 7. — Чланове Управног Одбора бира друштвени скуп простом већином гласова присутних чланова, а они, на првом свом састанку, бирају између себе: председника, потпредседнике, благајнике и секретаре.

Управни Одбор може сам попуњавати места својих чланова, али ово попуњавање не сме у току једне године изнети више од једне петине целокупног броја одборника. Кад се та граница пређе, има се сазвати скуп, који ће потребан избор извршити.

Члан 8. — Управни Одбор ради ове послове:

- а) утврђује годишњи буџет прихода и расхода;
- б) прима и отпушта управно особље дома и наставнике; одређује им плате и награде; и прописује њихове дужности и послове;
- в) издаје потребне уредбе, прописе и упуства за одржавање унутрашњег реда у друштвеном дому и за вођење свега што спада у економију завода;
- г) одређује који ће се занати изучавати у радионицама;
- д) води надзор и старање о целој администрацији, у колико ово није пренето на нарочито управно особље;
- е) води преписку с државним и другим властима, као и приватним лицима, друштвима и т. д. о свем што спада у задатак и послове овога друштва; и
- ж) стара се о свему, чиме би се очували и унапредили интереси и задаци овога друштва.

Члан 9. — Сваке године 11. новембра Управни Одбор је дужан сазвати Главни Скуп свију чланова овога друштва, а ванредни кад год за потребно нађе. На томе ће скупу Одбор изнети цео

друштвени рад и бирати нову Управу према чл. 6. ових правила. 11-ти новембар сматра се као друштвена слава и онда ће се читати имена свију добротвора и приложника. Том ће се приликом држати помен умрлим члановима добротворима, утемељачима и приложницима, да се тиме ода достојно поштовање праху оних родољуба, који су ово племенито дело помагали и жртве за њ принели.

Члан 10. — Скуп бира из своје средине пет надзорника и то: двојицу за прикупљање и бројање гласова на скупу и за оверавање записника о раду скупа, а тројицу за преглед годишњих рачуна.

Члан 11. — Члан овога друштва може бити свако лице, без обзира на пол, веру, народност и држављанство.

Чланова има *утемељача* и *добротвора*. Утемељачи су они, који положи друштвеној каси најмање *педесет — 50 —* динара. Добротвори су они, који једном за свагда положи најмање *пет стотина — 500 —* динара.

Члан 12. — Као приложници овога друштва сматрају се сви они, који помажу друштво било у новцу било у стварима. Прилози њихови објављиваће се преко новина на крају сваке године.

Члан 13. — Друштво има и својих повереника у свима варошима, варошицама и општинама, чија ће имена одбор преко новина објавити.

Дужност је повереника да прикупљају улоге чланова и да их шаљу главном друштвеном благајнику у Београд, који ће оверене квите на примљене суме издавати.

Сем тога, повереницима је дужност, да живом речју пораве у својој околини на остварењу ове хумане установе и да излажу корист и циљ овога друштва.

Члан 14. — Друштво ће имати књигу *Споменицу*, у којој ће бележити имена свију својих добротвора. Ова ће се књига чувати у друштвеном стану и читаће се из ње имена добротвора о главним друштвеним свечаностима. Сем тога, имена свију добротвора, поред јавног публиковања, биће урезана златним словима у мраморну плочу, која ће стајати у стану друштвеном на видљивом месту. Имена пак оних добротвора, који даду друштву преко 1000 динара, биће урезана у мраморну плочу, а сем тога, њихове ће слике бити намештене у сали друштвеној, да и потомцима нашим буду на виду, те да се сећају племенитих душа, које су на олтар ове милосрдне установе приложиле обилате прилоге.

Члан 15. — Окрузи, срезови, општине и корпорације, ако дају најмање *шест стотина — 600 —* динара сталне помоћи, имају право да у почетку

сваке школске године упуте у друштвени дом онолико глухо-неме и следе деце, колико то одреди Управни Одбор пре почетка нове школске године, а с обзиром на целокупне трошкове око издржавања и школовања деце.

Члан 16. — Српска држава, као највећи добротвор овога друштва, има право врховног надзора над свом економском страном друштвенога дома. Она врши то право преко *сталног државног надзорника*.

Стављајући сваке године у државни буџет потребну суму за издржавање дома, има права:

а) да одређује, у споразуму с Управним Одбором, број питомаца који ће се примати у дом на издржавање и васпитавање;

б) у свези с тим, да наређује, колико ће се из којег округа или среза примати деце у друштвени дом;

в) да контролише рачуноводство дома; и

г) да у свако доба шаље, како у дом и сва његова одељења, тако и на састанке Управнога Одбора и на све редовне и ванредне скупове овога друштва, свога надзорника, који ће свакад, кад затражи, бити саслушан. Његове напомене и његови предлози узимаће се у оцену и на гласање, кад год он то затражи.

Члан 17. — Издржавање и васпитавање деце биће *интернатско*. О изузецима решаваће Управни Одбор.

Члан 18. — Деца имућних родитеља плаћаће одређену суму на издржавање, а сиромашна примаће се у дом бесплатно према средствима друштвеним само из Краљевине Србије.

У овај завод примају се деца оба пола, без разлике вероисповеди.

Члан 19. — Друштво ће дати могућности да се у заводу васпитавају и она деца, која живе ван завода, а издржавају их родитељи или стараоци.

Члан 20. — Школа за глухо-нему децу почеће, кад друштвени доходак буде достигао суму 30.000 динара, а школа за слепо децу почеће онда, кад се преко горње суме друштвени приход увећа са још 20.000 динара.

Члан 21. — Ако би ово друштво ма с каквих разлога престало, имовина његова предаће се на чување и приплод санитетском фонду министарства унутрашњих послова с тим, да ако се не би за пет година ово друштво обновило, његова имовина постаје својина реченога фонда само тако, да сву имовину има искључиво на овај циљ трошити.

Члан 22. — Управни Одбор овлашћује се да пропише потребна правила о примању, издржавању,

школовању и отпуштању слепих и глухо-немих питања, као и о уређењу школе и радионица.

Правила ће нарочито обухватити:

а) у којем ће се узрасту примати глухо-нема и слепа деца на издржавање и школовање;

б) кад ће се, по свршеном школовању и изученом занату, отпуштати из дома;

в) какву ће наставу у школи имати и које ће занате и ручне радове изучавати и т. д.

Управни Одбор овлашћује се да према новчаним средствима, изложеним у чл. 16. ових правила, отвори одмах у друштвеном дому засебно одељење за глухо-нему, а засебно одељење за слепоу децу, или да отпочне рад најпре с једним а доцније и с другим одељењем.

Београд, децембра 1893. год.

Председник одбора: *Свет. Николајевић*; Потпредседници: *Н. Спасић, Махаило М. Божићевић*; Секретари: *Драгомир Брзак, Љуб. Љубинко Петровић*; Чланови: *Михаило Павловић, Н. Ђ. Рашић, Ст. Д. Поповић, Л. Лазаревић, Вукашин Ј. Петровић, М. П. Шаичанин, Никола Крсмановић, Д. Ђирковић, Коста Д. Главинић, Д-р Ђ. Димитријевић, Јаков Алкалај, Ј. Бајлони, Д. Стаменковић, Милован Р. Маринковић, Пантелија Славков Срећковић, Мих. Валтровић, Давид Були, Ђорђе Вајферт, Ђока Николајевић-Хаџи, Петар И. Јовановић, Глиша Матић, Љуб. Ј. Бојовић, Д-р В. Бакић, Петар М. Никетић, Петроније М. Савић, Младен Вељковић, Јован Бољарић“.*

* * *

Ова су правила потврђена надлежном државном влашћу 26. априла ове године. Управни Одбор овога друштва издао је нарочити проглас и позвао све родољубе да својим прилозима притеку у помоћ друштву и омогуће му што успешнији рад у предузећу. У прогласу се поред осталог вели:

„Огроман је број невољника у Србији, који су од рођења лишени најкориснијих и најдражих чула човечјих. То су невољници: они што не виде и они што не чују. Ови последњи, с губитком слуха, осташе лишени и моћи говорења, тога силнога средства како за исказивање и измену мисли, тако и за облагорођење срца. Колико је тешка судбина таквих невољника, не да се ни из далека насликати, јер они нису у стању да ичим на свету сами олакшају грозну невољу своју, — што је и разумљиво и опростиво. Али је неопростив грех, што друштво, у коме они живе, ништа не чини за спас њихов: да им ум просвети, срце облагороди и руке оспособи за рад и уметност, за корисне послове и занате, како би се и они приближили срећнијим

људским створовима и постали корисни и себи и својој породици, а с тим и друштву у коме су.

Ми, који смо срећни да гледамо сву лепоту света овога и да слушамо заносна тепања оних, који су нам мили и драги; ми, који гледамо блиставо сунце и слушамо складно цвркутање птичица; ми, који смо се много и много пута гњурали у бескрајно море божанске хармоније и на топлим грудима тужили се на силне недаће живота нашега, — ми смо дужни, ми треба, ми морамо олакшати тешку судбину ових бедника, који у бескрајне ноћи и у вечитој, ужасној тишини трају дане своје. Дакле само с мало милосрђа ми можемо пакао ових невољника у рај да претворимо, а милосрђе и јесте воћка, која у рају цвета.

А све се ово да постићи. Данас је век напретка, век огромних усавршавања. Потребе су веће па је и стваралачка моћ порасла готово до немогућности. Данас је наука толико одмакла, да и слеп може прогледати и глухо-нем чути и свачији говор на свој начин разумети. За то треба само племенитих и милосрдних људи, који ће од свога добра и иметка одвојити онолико колико хоће и могу, те да с вечите ноћи и бескрајне тишине ових невољника спадну црни застори пуни јада и чемера.

Што се до сада није помишљало на очајничку судбину ових бедника, да се у неколико правдати толиким другим нашим општим јадима и невољама и толиким пречим потребама и жртвама, које смо за ову земљу једнако до сада подносили. Али свакако не служи нимало на част ни овом хуманом веку, који је на измаку, ни нама свима, који живимо у њему, што је у нашој отаџбини остављено без икаква старања преко 6000 слепих и глухо-немих невољника, који су, тако рећи, као нешто непотребно на улици избачени. Крајње је време, да се бар за неки део тих невољника озбиљно и енергично побринемо и заузмемо, те да их изведемо на пут спасења и човечјег достојанства. Само тако одужићемо се и веку у коме смо, и науци која нам је ум просветила и срце облагородила, те осећа туђ јад, као и свој; одужићемо се и највећем и најзоритијем учитељу, Спаситељу рода људског, који је својом божанском речју слепима вид даривао, а глухим слух повраћао. Дакле и као људи и као хришћани не смемо се више уклањати испред задатка, који очекује журнога решења баш од данашњега нараштаја.

Тако схватајући своју дужност према ближњима, који живе у вечитој тами без зрачка светлости и у пустошној глухоћи, у коју не допире ниједан звук шумнога живота, који разум на раз-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

мишљање покреће, ниједан гласак милоште што срце потреса, склопило се у нашој престоници, пре кратког времена, друштво „Краљ Дечански“, са задатком: да учини од своје стране све што може, те да својој браћи без вида и слуха, према својим силама и средствима, олакша тешку судбину њихову.

Али без обилате и сталне помоћи друштво „Краљ Дечански“ не може да оствари задатак свој. Треба огромних издатака за издржање и васпитање ових невољника. Треба нарочитога завода у којем ће се питомци учити разним занатима и вештинама како би после више-годишњег учења могли постати корисни грађани и себи и друштву у коме су.

У основним правилима овога друштва изложена су сва средства, којима ће се друштвени задатак постизавати. У низу тих средстава на првом месту стоји стална годишња помоћ од стране државе, која је, и по закону о уређењу санитарске струке у нас, а и без тога закона, по самој природи ствари и задатку својем, и позвана и дужна, да зло и невољу отклања свуда где их има и да на пут спасења изводи оне који би јој иначе били од штете или понижења пред целим просвећеним и хуманим светом.

Сем ове државне помоћи, друштво „Краљ Дечански“ нада се с пуно поуздања, да ће га стално и обилато помагати како поједине корпорације и општине, тако и срезови и окрузи целе Краљевине Србије.

Али да би се овај први завод у Краљевини „за глухо-неме и слепе“ могао подићи на са свим савремен, модеран начин, као што су слични заводи у других напредних народа; да би вазда на висини остао и своје циљу потпуно одговарао, — треба много, веома много и помоћи и жртава и средстава.

Надати се да ће се сваки племенити родољуб одазвати позиву управног одбора овога друштва и по могућству својим прилозима потпомоћи истакнути циљ, како би се и они невољници, који су лишени три најдража природна дара: вида, слуха и говора — потпомогли и облагородили, те тиме им омогућили колико-толико лакши живот у данашњем друштву.

„Помозите невољнику па ће и вама Бог!“

Ј. Д. Ј.

Споменик Ђури Даничићу. — На Петров-дан ове год. откривен је споменик покојному Ђури Даничићу, српском књижевнику и научнику првога реда, Овај споменик подигнут је у Београду, на Калимегдану, на десној страни спроћу споменика по-

којнога Јована Гавриловића, који је подигло „Учитељско Удружење.“ И тако сад Калимегдан красе споменици двојице од најзаслужнијих Срба.

Иницијатива за подизање Даничићевог споменика припада велико-школскоме друштву „Даничић“, које састављају ђаци историско-филолошког одсека у нашој Великој Школи. Овај споменик састављен је из бисте покојнога Ђуре Даничића, која је направљена од бронзе, и од каменог постоља, које је направљено од врло лепог мрамора. Споменик је подигнут добровољним прилозима, који су неколико година прикупљани у нас. И овај, као и Гавриловићев, споменик правео је наш познати скулптор, г. Петар Убавкић. На споменику је златним словима и цифрама исписано ово: „Ђура Даничић 1825.—1882“.

При свечаном откривању овога споменика било је доста отмена света и државних великодостојника, међу којима су се могли видети: министар војни, начелник министарства просвете и црквених послова, који је заступао министра, јер овај није био у престоници, пређашњи и садашњи председник београдске општине, неколико државних саветника у пензији, неколико професора Велике Школе, многи од наставника средњих и основних школа, других чиновника и много осталих грађана оба пола, ђака Велике Школе и других школа.

Пре свечаног откривања споменика свршено је водосвећење, које је извршио архимандрит Фирмилијан, ректор Богословије, заједно са још неколико београдских свештеника.

На послетку је, пред само откривање споменика, изговорио кратку прикладну беседу за ову свечаност, председник друштва „Даничић“, г. Јован Х. Васиљевић, ђак Велике Школе, који је ове године свршио историјско-филолошки одсек у нашој Великој Школи. У тој беседи изложен је у кратким потезима живот и рад покојнога Ђуре Даничића, а нарочито је истакнут његов рад и заслуге за зближење Срба и Хрвата.

Д-ру философије Ђури Даничићу, који се тако прозвао у књижевности, право је крштено име Ђорђе а презиме Поповић. Он се родио у Новоме Саду на дан 6. априла 1825. године. Школовао се: у месту рођења, у коме је свршио основну школу и гимназију; у Пожуну, где је учио философију; и у Пешти и Бечу, камо је слушао права и филологију. У Србији је најпре био постављен за библиотекара Народне Библиотеке, а за тим за професора словенске филологије, опште историје књижевности и естетике у нашој Великој Школи. После тога преко своје воље био је постављен за секретара у министарству унутрашњих послова, али на ту дужност није ни ишао. Доцније био је изабран за секретара

Друштва Српске Словесности“ у Београду, а још доцније буде позван за секретара „Југословенске Академије знаности и уметности“ у Загребу. За тим је поново био постављен за професора у Великој Школи и поверена му катедра филологије, у којој је звању и умро, јер је он до смрти био професор Велике Школе и примао плату, ма да је последње године свога живота провео у Загребу, прибирајући грађу и радећи на највећем свом делу — „Српско-Хрватском Рјечнику.“

Као што се из изложенога види, Даничић је скоро цео свој век провео, радећи наизменце час у Београду, а час у Загребу, те се и по томе види да је он био велики пријатељ српско-хрватскога браства и заједнице. Он је имао око седамдесет својих књижевних и научних радова, од којих су му четири преводи, а остало ориџинали.

Д-р Ђура Даничић био је члан ових књижевних и научних друштава: „Друштва Српске Словесности“ у Београду, књижевног одељења „Матице Српске“ у Новоме Саду, „Царске Академије Наука“ у Петрограду, „Југословенске Академије знаности и уметности“ у Загребу и почасни члан „Српског Лекарског Друштва“ у Београду. Он је учио српском језику књагињу Јулију и Њено Величанство краљицу Наталију.

Даничић је умро 4. новембра 1882. године у Загребу. Још за живота изјавио је да би желео да га после смрти сахране у Србији. Та му је жеља и испуњена. Његово тело о државном трошку пренесено је у Београд 13., а 14. новембра 1882. године укупано је код цркве светог Марка у Палилули.

Покојни Ђура Даничић био је, као што му г. М. Ђ. Милићевић у надгробној беседи лепо вели, велики родољуб, осведочени научник, признат књижевник, ваљан наставник, вредан и неуморан посленик.

Слава му!...

Ј. Д. Ј.

Занимљив проналазак. — Помоћник у физичкој лабораторији универзитета женевошког, г. Charles Margot, учинио је недавно овај врло занимљив проналазак: кад се шиљком од *алуминијума* натрља стакло, добију се врло светли трагови од тога метала, који се ма како брижљивим прањем или утирањем не могу уништити. Ова особина *алуминијума*, да тако јако приања за стакло, као и уопште за све супстанце, којима је *силицијум* главни саставак, нарочито се лепо показује онда, кад се површина стакла покваси водом, или се стакло задахне устима те се оно обложи маглом згуснуте водене паре.

Сем тога је преко потребно да је стакло чисто, а тако исто и шиљак од *алуминијума*, којим се хоће да шара по стаклу. — Г. Margot је за своје огледе начинио неку врсту обртаљке (вртешке), која се врло брзо окреће, и којом он гради свакојаке цртеже на стаклу, сасвим као што раде обични гравери. Ови цртежи показују метални сјај и преливају се у разним, живим и светлим бојама. Кад се ти цртежи глачају челиком, а они изгледају као да су металне инкрустације (облози). Приањање је савршено. Нема сумње, да се са тако украшенога стакла употребом хлороводоничне киселине или калихидрата може уклонити *алуминијум*, али *цртежи остају* недирнути. Цртеж се тако рећи *упио* у стакло, као да *алуминијум* нагриза стакло, кад с њиме дође у додир. — Има и других метала, који остављају јасне трагове на стаклу, као н. пр. *магнезијум*, *кадмијум* и *цинк*, али ниједан од тих метала нема ту особину у толикој мери као *алуминијум*, сем, може бити, *магнезијум*. Недостатак је пак *магнезијуму*, што му се трагови на стаклу лако оксидишу те их нестане; с тога је и практична употреба *магнезијума* за тај циљ врло ограничена. Напротив, примена *алуминијума* је неограничена; јер не само да ће тај метал истиснути резање (гравирање) на стаклу, него ће се од сада писаљком од *алуминијума* лако и брзо моћи *распознавати прави дијаманти* од *лажних* (имитација). На правом дијаманту (који није ништа друго до *угљеник*) *алуминијум* не оставља баш ни најмањег трага, а на лажним дијамантима, који се граде од разних *силиката* (стакла, горског кристала, *страса* и т. д.), виде се јасни трагови црта, вучених шиљком од *алуминијума*.

С. П.

Заоставштина Вука Стеф. Караџића. — И ако је овај творац нашега данашњег књижевног језика и правописа умро још пре пуних 30 година, сви његови посмртни списи нису још ни до данас објављени, а међу њима је и таквих, за које се ништа није ни знало. Сада пак, смрћу Вукове кћери покојне Мине А. Вукомановићке (умрла у Бечу 31. маја о. г.), од које је српска држава још раније откупила сва дела Вукова, нашем је министарству просвете припала сва њена и Вукова књижевна имаовина, те ће се њоме обилато користити српска књига и наука. Министар је просвете, одмах по смрти Мининој, послао у Беч председника „Одбора за издавање Вукових дела“, г. П. П. Ђорђевића, држ. сав. у пенс., да из покојничине посмртне заоставштине одвоји све што се тиче самога Вука и

што за нас има поле већу научну и националну вредност. Из извештаја тога министрова изасланика може се видети да су из овога наслеђа за српску просвету сачувале ове ствари:

1.) *Писма, рукописи и друге хартије*, међу којима ће бити од особите користи за биографију Вукову његова и сувише опширна *преписка* с врло многим одличним књижевницима (и др. личностима), као с Копитаром, Мушицким, Ранкеом и т. д.; међу овим хартијама сачувани су и неколики рукописи од Вукових већ штампаних списа, па и рукописи од књижевних послова, до сада још неиздатих на свет, као што су: *почетак Вукове аутобиографије, грађа за историју нашега времена, српске народне поскочице* и т. д.;

2.) *Књиге из Вукове књижнице*, међу којима су и поједини комплекти неких ранијих издања Вукових списа, па и један примерак „Српскога Рјечника“ од г. 1852., на ком је Вук сам дописивао на додатим празним листовима како поједине нове речи, тако и нека нова значења већ штампаним речима; овај примерак је управо добро дошао „Одбору за издавање Вукових дела“, који је већ почео штампати ново критичко издање „Српскога Рјечника;“ — из ове књижнице треба споменути и приличан број наших србуља;

3.) *Ствари собњег намештаја, писаћи прибор и друго*, што се поуздано зна да је било Вуково и што ће бити смештено у нарочитој *Вуковој соби* у нашем Народном Музеју (сем писаћег стола и дивана сачувана је, на пр., и *штула* Вукова, његова мастионица, наочари, гусле, нож и т. д.); ту ће бити смештене и неке *слике* из Милиног стана, међу којима има и њених радова.

Све су ове ствари већ пренесене у Београд и по наредби министра просвете привремено смештене у Нар. Музеју, где ће их председник Вукова Одбора заједно с чуваром Нар. Музеја тачно пребрати и издвојити шта посебице да припадне Вукову Одбору, шта пак Народној Библиотеци и Српској Краљ. Академији, а шта да остане у Вуковој соби, која је у Нар. Музеју за то већ одређена.

Женскиње по универзитетима. — Данас, када европски универзитети већином, а универзитети у сев.-америчким Уједињеним Државама готово сви без разлике допуштају и женскињу да се учи у тим заводима и да добива академске ступњеве, неће бити на одмет да се тачно упознамо са стањем које у том погледу постоји на универзитетима најглавнијих држава. Овај је предмет с великом тачношћу проучио г. Луј Франк, доктор права у

Бриселу. Да наведемо овде најважније податке из његове студије.

1. *Француска.* Француски су факултети год. 1863. први пут постали и женскињу приступни. Женскињу, у осталом, није у Француској никада законским путем забрањивано да похађа универзитете. — Прву лиценцијатску диплому добила је једна студенткиња из математичких наука, па онда једна Енглескиња диплому доктора медицине. Год. 1868-ме биле су на париском медиц. факултету 4 ученице, год. 1878-ме 32, а г. 1886-те 119. Међу свима правним факултетима париски је био први који је допустио упис трима женским лицима; познато је да су две младе девојке, једна Румунка а друга Францускиња, са успехом положили докторски испит из правних наука, и то прва год. 1890., а друга год. 1892.

2. *Немачка.* До данас на пруским универзитетима женскињу још није допуштено ни предавања слушати ни испите полагати. Од год. 1871. до 1880. могла су на лајпцишком универзитету и женска лица слушати предавања као ванредни слушаоци; али је тај уступак доцније укинут. Тако је и у Баварској, од г. 1880. При свем томе, немачки универзитети тешко да ће моћи одолети све јачем покрету у корист допуштења, да се и женскиње може учити на разним факултетима, нарочито медицинским. У том смислу је више од 50000 Немца поднело молбу немачком парламенту. У осталом, ако се буде примио пројекат закона о подизању женских гимназија и ако се тиме научна спрема женскиња изједначи са спремом мушкараца, биће тешко спречити женскињу улаз у универзитет.

3. *Аустро-Угарска и Шпанија.* У овим је државама женскињу законом забрањено учити се у универзитетима.

4. *Русија.* Ма да је у Русији женскиње искључено од универзитетског образовања, ипак постоји једна нарочита медицинска школа за женске. Та је школа уређена владином наредбом од 2. августа 1880., а указом од прошле године допуштено је женским лицима да могу вршити дужност бабица и хируршких помоћница у железничкој служби. Што се тиче правозаступничке струке, она је указом од 7. јануара 1876. год. женскињу забрањена, и то поводом молбе, коју је поднела г-ђа Александрова у Нижњем-Новгороду, да јој се допусти адвокатска пракса.

5. *Белгија.* У овој је држави женскињу законом допуштено да може похађати универзитете и добивати дипломе од свију факултета, а тако исто и вршити лекарску и апотекарску праксу; али му

је забрањена адвокатска пракса. И ако је, међутим, број женскиња, које се учи и које је добило дипломе, у Белгији сразмерно велики, ипак се с правом може замерити, што у Белгији још нема женских средњих школа, које би девојкама давале потребну спрему за универзитетско образовање.

6. *Велика Британија*. У Енглеској и у Ирланду универзитети су већ одавно приступни женскињу, које показује врло добар успех при испитима и висок ступањ спреме, добивене у течајима намењеним за женске. Напротив, универзитети у Скотији остали су им затворени све до данас; тек после велике борбе одлучили су се најзад универзитети у Saint-Andrew-у и Единбургу да примају и женска лица у своје слушаонице. — У енглеским насеобинама отворене су ове школе женскињу: медицинска школа у Мадрасу од год. 1875; универзитет у Мелбурну од г. 1878; универзитети у Дурхему, Сиднију и Велингтону од год. 1881.; у Калкути од год. 1883. — У Торонту (у Канади) подигнута је за женскиње једна нарочита медицинска школа.

7. *Холандија*. У овој земљи, у којој слободумна предања вековима живе, има велики број женских слушалаца по универзитетима: неколико женских лица уживају у Холандији, као доктори медицине, опште уважање.

8. *Швајцарска*. У овој је држави највећи број студенткиња. Летњега течаја г. 1892. било их је 541 уписаних које за редовне, које за ванредне слушаоце универзитетске. (Редовних ученица било је уписано: у Берну 79; у Женеви 86; у Цириху 67; у Лозани 5, у Базлу 1. — Изучавале су ове науке: права 5; медицину 161; философију 46; математику и прир. науке 21; политехнику у Цириху училе су 3.) Чудновато је да у Швајцарској врло мало женскиња врши лекарску праксу. На становништво од 3 милијуна душа има 1157 лекара, а међу овима само 10 женских. Од адвокатске праксе женскиње је искључено; али у циришком универзитету примљена је једна женска, као доктор права, за професора.

9. *Италија*. У Италији допушта закон женскињу да се учи чему хоће у свима факултетима и да врши какву било јавну службу — сем правозаступничке. Што се тиче наставе, у Италији има већ поодавно женских професора на гласу. Не узимајући у обзир иројско доба великих универзитета у Падови и Болоњи, и данас има међу професорима болоњског универзитета једна госпођа, д-р Јозефина Катани, која у медицинском факултету држи изврсна предавања из хистологије (наука о органским ткањима).

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК 1894.

10. *Румунија*. Универзитети у Букурешту и Јашу отворени су женскињу.

11. *Скандинавске државе*. У Данској, Шведској и Норвешкој закони подједнако допуштају женскињу да се уписује на универзитетима и да добива дипломе, али му зокрађује право на ступање у државну службу. У Стокхолму је дуго рачуната међу универзитетске професоре г-ђа Ковалевска, којој су математички радови награђени од францускога Института. У Исланду женске могу бити лекари и полагати докторски испит из философије и теологије, али им је забрањено држати у цркви проповеди и обављати службу божју.

12. *Уједињене Сев.-Амер. Државе*. Било би излишно помињати, да према потпуној слободи наставе у овим државама женскињу никада није било забрањено учествовати у вишем образовању. Шта више: у 23 државе женскињу је допуштено да се посвети правозаступничкој струци, а законом од 15. фебр. 1879. год. женским је лицима дато право да као правобраниоци излазе и пред највиши земаљски суд. Данас има међу тамошњим женскињем: 2000 лекара, и то 580 алопатских, 130 хомеопатских, 610 специјалиста за полне болести, 70 за душевне болесне, 65 ортопедиста (за лечење телесних мана), 40 за очне и ушне болести и 30 за лечење електрицитетом. — 70 женских је постављено за лекаре у болницама и управнице клиника, а 95 за професоре у медицинским школама.

(Rev. Intern. de l'Ens.)

С. П.

Китајски зид. — Један Американац имао је недавно прилике да са свим из близа види китајски зид, о којем нам даје неке врло занимљиве појединости. Средња висина тога зида — у оном делу што га је тај Американац посматрао — износи 5,40 метара, а на сваких 500 метара подигнуте су куле, високе по 7,50 м. Темељи су уопште од гранита, а остали су делови зидани од опека (цигаља). У осталом, строј зида је различит према пределима и природним изворима за градиво. Највише је употребљен материјал, које га је било у непосредној близини и у обилатој количини. Зиду је дужина преко 2000 км., а ни долине ни брегови не померају му правац. Само где су реке, ту је зид прекинут. Горњим делом зида иде затворен ходник, којим су поједине куле доведене у међусобну везу, те тако војници, у случају напада, могу тим ходником пролазити а да их нико не спази. Мисли се да је овај зид, који је служио за одбрану од Монголаца, подигнут око 200 год. пре Христовог рођења.

(Rev. d. Rev.)

С. П.

ПРОСВЕТНИ ДОБРОТВОРИ

Г. Живан Живановић, држ. саветник у пензији послао је министарству просвете и црквених послова 25 примерака књиге „Из Природе. Мањи списи д-ра Јос. Панчића“ с наменом, да се те књиге разашају као поклон књижницама основних школа, „које се налазе у срезовима око Копаоника у његовом подгорју, ради спомена на писца им, великога истражиоца тога краја, пок. д-ра Ј. Панчића, како би и учитељи тога краја имали повода да, читајући списе његове о Копаонику, исти такође испитују“. — Министарство је извршило жељу дародавчеву.

О годишњим испитима при крају 1893—94 шк. године поклонили су за награђивање добрих ђака:

Г. Мил. Ђ. Милићевић, библиотекар Нар. Библиотеке, основној школи у Рипњу 100 комада своје књиге „Анђео у Паланци“ и 10 ком. књиге „Јован Ђак“, а сем тога и 1 примерак „Поменика знатних људи“, у лепом повезу, за књижницу поменуте школе;

Браћа Самуровићи, трг. из Шапца, основној школи у Прњавору 10 ком. „Декламатора“;

Г. Ђока Брачинац и браћа му, трговци из Ражња, основној школи у Рујишту 16 комада разних књига;

Г. Марко Недељковић, начелник среза млавског, основној школи у Каменову 6 ком. књига у вредности од 10 динара;

Г. Прока Вожић, коњички капетан, основној школи у Грошњици 14 комада књига (песме и декламације);

Г. Марко Недељковић, срески начелник у пензији, основној школи у Дубочкој 5 ком. књига, а г. Сретен Аџић, надзорник те школе, два динара, да се за тај новац купе књиге и да се њима обдаре најбољи ђаци;

Г. Велимир Антонијевић, свештеник грљанске парохије, основној школи у Грљану 7 ком., а г. Коста Марковић, учитељ исте школе, 12 ком. разних књига.

Основној школи у Врњцима поклонили су књиге за добре ђаке, и то: г. г. д-р Павле Јевтић, лекар ср. трстеничког, 10 ком.; Илија Кораћ, трговац из Београда, 25 ком.; Ђока Живадиновић, обућар из Смедерева, 5 ком.; Михаило Поповић, трг. помоћник из Београда, 2 ком.; г-ђа Маца М. Петровићка, механц., из Врњаца, 3 ком.; г-ђа Кораћева и г. г. Свет. Бошљаковић, телеграфист из Београда, и Јов. М. Вељић, учитељ из Врњаца, по 1 комад.

Основној школи у Ужицу поклонили су књига: Општина ужичка у вредности од 20 дин.; а г. г.: Јеврем Јевтовић, трговац, за 15 дин.; Тома Наумовић, кафеџија, за 9·20 дин.; Јањо Манојловић, проф., Спасоје Радишић, трговац, и Јокса Мићић, председник суда, по 5 динара; Вук Остојић, обућар, и Мих. Радовановић, судија, по 4 дин.; Урош Пешић, трговац, Мих. Шајковић, лекар, и Лазар Трипић, књијар, по 3 дин.; Лазар Лапчевић, свештеник, и Војин Давидовић, механџија, по 2 динара.

Напомена. Због словослагачког страјка у Државној Штампарији, који до данас још није престао, ова свеска није могла изићи на време, а то ће се десити и са септембарском свеском, која ће се морати спојити са октомбарском у једну свеску.

14. Септембра 1894 год.
у Београду.

УРЕДНИШТВО „ПРОСВЕТНОГ ГЛАСНИКА“.